

A SZOCIÁLIZMUS

ÍRTA
D^r. KOVÁCS GÁBOR

BUDAPEST, 1907.
STAMPFEL-FÉLE KÖNYVKIADÓHIVATAL
(RÉVAI TESTVÉREK IROD. INTÉZET R-TÁRS.)

ELŐSZÓ.

E munka tisztelt kiadói azt a feladatot állították elélem, hogy a nagy közönség és a tanuló ifjúság számára írjak egy, a szocializmust történeti fejlődésében s főbb tanaiban feltüntető kis munkát, mintegy vezérfonalat, amely általánosságban tájékoztat.

Megvallom, elég nehéz volt ez a feladat. És, bár a tudományos elméletek népszerűsítését megkísérlő munkák iránt nem igen viseltetem bizalommal, oly kérdéssel szemben, mint a szocializmus tanainak rövid összefoglalásban a közönség kezébe adása, magam tettem félre az idegenkedést.

De az a tény, hogy ez a munka nem tudományos disszertációnak készült, s hogy az elsősorban informatív munka: összeállítás a szocializmus főbb vezérelveinek, — magával hozta, hogy e kis füzet legnagyobb részében vajmi csekély igénynyel bírhat az eredetiségre. De az adott keretek között nem is ez volt a cél.

Ahonnán mondani valómat veszem, — az esetleges tovább kutatás céljából is — hivatkozom az auktorra. Objektivitásomat pedig mindenhol igyekeztem megőrizni. Természetes, hogy a marxizmus foglalja el e kis könyvben is a főrészt, s a marxizmus tanait lehetőleg eredeti alakjukban, egyenesen M a r x b ó l, vagy az ő leghivatottabb

kommentátoraiból, leginkább pedig K a u t s k y kivonatának G a r a m i E r n ő által készített magyar fordításából adom. Az újabb szociálista rendszerek csak érintve vannak, s akkor is csak annyiban, amennyiben egyikök vagy másíkok nagyobb hátkövet jelent a fejlődés országútján.

Talán én tudom legjobban, mennyire hiányos és hézagos ez a kis munka, nem is kérem másra az olvasót, mint arra, hogy e füzet fájának, terjedelmének és ne az én igyekezetem hiányának tudja be, ha kielégítlen ü l marad várakozása, de hát egy 14—15 íves és formájára a is kicsiny munkába hogyan is l e h e t ne összehordani s — hogy úgy mondjam, beleszorítani azt a végtelen anyagot, amit s z o c i á l i z m u s n a k nevezünk?

Debrecen, 1907 június végén.

Kovács Gábor.

ELSŐ RÉSZ.

Bevezetés.

A gazdasági élet fejlődésmenete.

Az ember gazdasági élete tulajdonképp ott kezdődik, ahol szükségleteinek fedezésén munkálkodik, ahol tevékenysége a benne támadt szükségérzet kielégítésére, a hiány pótlására irányul. De ez a tevékenység még csupán a pillanatnyilag fellépő szükségletnek fedezése, nem pedig tervszerű gondoskodás: az ősember kielégíti szükségletét és utána tétlenségbe merül, hasonlóan az állathoz, melytől őt csak alig választja el értelmi fejlettsége. Szükségei élettaniak, a benne rejlő ösztönökön alapulók: a mozgás, a nemzés, a pihe- és a táplálkozás; ez utóbbit egy-egy talált gyökérrel, törvénnyel vagy apróbb állattal elégíti ki, de hogy ide-oda kóborló társaival java-át előállítana, átalakítana, meglevőket félretenne, a jövőben felmerülő szükséglet fedezése céljából, tehát tervszerű munka útján előre megállapított mód szerint gazdálkodnék, — arról e fejlődési fokon még szó sem lehet. Munka, gazdasági értelemben véve, itt még ismeretlen, s ami van, az sem jelent mást, mint a szükségletnek a természet által nyújtott kész anyagok útján való pillanatnyi kielégítését.

Amidőn az ember már módosítja s már átalakítja azt, amit számára a természet adott, amidőn már egy éles kővel meghegyezi azt a fadarabot, melylyel a földből az éleimül szolgáló gyökert kikaparja, amidőn az el nem fogyasztott, fel nem használt anyagokat összegyűjti, s belőlük készle-

tet alkot a jövő szükségletei számára, egyszóval, amidőn a jövőre gondolva, takarékoskodik, — akkor már rálépett a fejlődés útjára, mely őt a gazdasági élet mai hatalmas fejlettségéhez elvezette és az a tény, hogy már nemcsak a természet nyújtotta kész anyag használatával vagy felhasználásával, de gazdasági jószágnak munka útján való előállításával, a természetes anyagból való átfőmálásával, azaz termeléssel foglalkozik: ez a tény: az állandó, a rendszeres munka — emeli ki őt az állatsorból s teszi a teremtés koronájává.

Ki tudja, mily hosszú idő és távolság áll a két fejlődési fok között! S az emberiségnek az utóbbi fokra való felemelkedése mily különböző időpontokban mehetett véghez a természet által a szükségletek fedezésére alkalmas javakkal bővebben vagy kevésbé bőven ellátott tájakon, az emberiség fejlődése különböző fizikai feltételeinek hatása alatt? De egy bizonyos, hogy a fejlődés következő fázisa a munkát nyomon követő munkamegosztásnak szélesebb körre való kiterjedése, melylyel párhuzamosan, vagy azt követőleg halad a tulajdon kialakulása, a társadalomnak osztályokba rétegződése s az ezzel járó nagyobb fokú, arányaiban hatalmas újabb munkamegosztás.

De a gazdasági életnek ez a kora, a fejlődés első lépcsőjét jelző időpont más oldalról szemlélve oly organizációt mutat, hol az életfentartáshoz szükséges termelő eszközöket és erőket egy-egy gazdálkodó alany a maga gazdasági körében úgy egyesíti, hogy az e körben előállított, termelt javak mindazon szükségleteket kielégíthetik, amelyek a gazdasági körben felmerülnek. A termelés eszközei egy gazdasági alanyéi, az ő, illetve az ő gazdasági körébe eső személyek közvetlen szükségleteinek fedezésére szolgálnak mindazok a javak, amelyeket a gazdasági kör előállít. Ez a kör, amelyben a gazdasági élet lefolyik, zárt, egy akarat irányítja azt, az «oikosz» uráé, ki maga határozza meg, hogy ki mit csináljon, bár őt magát befolyásolják akarata elhatározásánál a természeti és munkaerők, s a munka-produktivitása. A szükségletet azonban ismeri, s tudja, hogy ennek fedezésére mennyi jószág áll rendelkezésre, s ha sokat termel a gazdasági kör, sokat is fogyaszt;

mivel azonban más gazdasággal érintkezésben nincs, abnormális viszonyok között az «oikosz» gazdasági helyzete szomorú: harc vagy rablás csak, ami rajta segíthet. Épp ezért kell készleteket tartania, takarékoskodnia. Ami élvezeti jóságot a gazdaság előállít, abból elsősorban a munkát végzők tartandók el, hisz másképp a gazdaság fenn sem maradhat; amit nem kell a munkát végző egyéneknek adni, az az «oikosz» uráé, még ha ő személyes munkájával nem járult is a termeléshez; ezeket a javakat ő tehát egyedül tulajdonjoga alapján élvezi, számára ez: — járadék. És ha a gazdasági élet ezen fokán, — mint Platter mondja — az élvezeti javak összegét a jövedelem fogalmával azonosítjuk, úgy már jövedelemmegosztás létesült az «oikosz» ura és a munkát végző egyesek között: amaz járadékot húz, mert tulajdonos, ezek pedig, ha a munkán alapuló jövedelmet bérnek nevezzük, bért kapnak. A munka produktivitása, a munkát végzők eltartásának módja állapítja meg a járadék és a bér egymásközötti viszonyát; minél kevesebb ez, annál több amaz.

A termelés szempontjából tipikus e gazdasági állapotra az, hogy a termelés csak a közvetlen fogyasztás céljából történik, midőn a fejlődés amaz irányba okoz különbséget a gazdasági kultúra emez állapotán, amely a gazdálkodó kör terjedelmét növeli, s a gazdasági érintkezést és vonatkozást a kisebb magángazdaságok között szorosabbá teszi, anélkül azonban, hogy a gazdálkodás a körön kívül fejlődne, anélkül, hogy az egyes magángazdaságok az együttműködésnek összetartó fonalát szétépnék s kifelé az egész kör apróbb önálló gazdasági egységeik alakjában tűnének fel. Az esetleg megnövekedett gazdasági kör kifelé egységet alkot, egy gazdálkodó alanyt képez, javak adása, vétele, elidegenítése, szóval forgalom a kör részeit tevő gazdaságok között nem létezik. A z á r t h á z i g a z d a s á g kora ez, amint Bücher nevezi, az a gazdasági fok és alakulat, amelyet más oldalról a n a t u r á l g a z d a s á g állapotának szoktak hívni.

Ez elszigeteltségében a zárt házigazdaság nem maradhat meg sokáig. S ha inkább csak az elmelet által megállapított, de a valóságban ily tiszt-

tán elő nem is fordult típusa volt ez előbb vázolt alakulat a gazdasági életnek, mely mint ilyen, elméleti elszigeteltségében alapvető fontosságú jelenség: a fejlődés. Következő fokát szükségképpen annak a gazdasági alakulatnak kell képeznie, mely az egyes gazdasági körökben s egységekben előállított javak kicserélését, az egyes gazdaságok közötti cserefogalmat, — ha még oly kezdetleges is az, — már ismeri. A közösen gazdálkodó, esetleg nagyobb kört alkotó egyes gazdaságok individualitása fejlődésével az ősi kommunizmus felbomlik, de a gazdasági érintkezés tovább is megmarad az egyes, a régi körből önállóan kiváló gazdaságok között, sőt ez az érintkezés intenzívebbé, erősebbé, összefűzöttebbé válik.

Az ember saját munkája termékeit, ha az idegenét megismeri, azért barátságos úton-módon szívesen elcseréli; a törzsek közötti vendégbarátság hozza magával az ajándékot, melyet egyik törzsbeli a másik törzsbelinek barátsága jeléül ad és így, mivel ajándékaért más alkalommal ő is viszonzást nyer, megtudja azt is, hogy a szomszéd törzs miféle javaknak van birtokában, amelyekre a törzsnek talán nincs is szüksége, de neki igen. A kölcsönös megajándékozás a csere kezdetleges formája s ebből alakul ki lassanként a tulajdonképeni csere, amidőn az, aki mások által előállított javakat akar megszerezni, oly javakat gyűjt, amelyekre annak, akivel ő cserébe óhajt lépni, szintén szüksége van. Ezen javak gyűjtése is csak csere útján válik lehetségessé. Az oly javaknak megszerzése azonban, amelyekre másoknak lesz szükségök, nagy nehézséggel jár, hogy ezek oly javakat adjanak majd érettök, amelyek a cserébe lépő fel szükséglete fedezésére alkalmasak. S annyival inkább jár ez nehézséggel, mert az egyes gazdaságok jószágtermelése specializálódik és más gazdaságokban előállított javak után való szükséglete is nöttön nő, a munkamegosztás nagyobb térre terjed ki, s a két szemben álló gazdaság szükségletei nem oly mértékben találkoznak össze, mint az a csere létesíthetéséhez szükséges volna, így aztán a gazdálkodó emberiség igen korán reájött arra a gondolatra, hogy a csere közvetítőjéül bizonyos javakat kell keres-

nie, még pedig oly javakat, amelyek általánosabb s növekvő nagyságú körben ismert és használt javak, amelyek nem a közvetlen fogyasztás vagy használat tárgyaiul szerepelnek ezentúl, hanem tisztán a cserének eszközeivé válnak.

Egyik vagy másik jószág így lesz a csere közvetítőjévé, így válik árjószággá, amely ugyanazon funkciókat teljesíti, mint a mai árjóság, a pénz. Az egyszerű, direkt csereaktus is így tagolódik két aktusra a cél létesítése végett: Ha valamely dolgot szükséglete fedezése céljából az ember csere útján óhajt megszerezni, az általa előállított jószágot adja oda az árjóságért, s aztán ezt adja oda a kívánt jószágért. (Platter). Hogy azonban mely jószág fog árjószáguul szolgálni, az a konkrét körülményektől függ, melyek azonban csak az oly jószágot alkalmazhatják erre a célra, amely széles körben felmerült szükségleteknek képes megfelelni, újból könnyen elcserélhető, megőrzése, megtartása, szállítása nagy nehézséget nem okoz. s nem szenved általa veszteséget az, aki azt azonnal el nem cseréli. A gyapjú, a marha, juh, kecske, olaj, sókristály, tea, dohány, a kagylók stb. stb. ezek az árjóságok, főleg pedig a nemes fémek. Az egymással rendszeres érintkezésbe, cserebe, adás-vevésbe került gazdaságok között a munkamegosztásnak egy új, eddig kevésbé ismert faja létesül: mindenik magángazdaság önállóan gazdálkodik, de a javaknak csak ama fajtáját állítja elő, termeli, amelyre egyéni képességeinél fogva leginkább hivatva van, s amelynek előállításához a rendelkezésére álló termelési eszközök legtöbb alkalmat nyújtanak. A termelés ezentúl már az illető gazdasági körnek nem, vagy nem kizárólag a saját fogyasztása céljaira történik; a fejlődés ezen fokán már más gazdasági körök, harmadik személyek, a társadalom számára irányú a termelés s kezdetleges alakjaiból kifejlődik a vállalat, mely vállalkozójának egyéni felelőssége és kockázata mellett intézi a termelés folyamatát, mások számára termel javakat, de ugyanakkor maga is mások termelésére szorul. Előáll az egymás melletti gazdaságok, a vállalatok vég nélküli sorozata, a gazdasági vonatkozások bonyolult tömege. A munka eddigi egyéni jellegét

mindjobban kezdi elveszíteni, társadalmivá lesz abban az értelemben, hogy csak akkor van jelentősége és hatása, ha vannak mások, kik munkájokkal embertársuk munkáját kiegészítik, s akiknek munkája nélkül az egyéni munka el sem is képzelhető. A vagyon is, mint szükségleteink fedezésére szolgáló anyagi eszközök, javak s ezek megszerzését biztosító jogoknak az összessége, amennyiben e termelésnél alkalmaztatik, társadalmi jelleget ölt, csak mások vagyonával való vonatkozásában töltheti be a maga feladatát. A vállalkozó saját vagyonával vagy bizonyos feltételek alatt rendelkezésére bocsátott idegen vagyonnal hozza működésbe a társadalom munkaerejének kisebb vagy nagyobb részét, hogy javakat mások számára előállítson. A jószág így nyer árú alakot és jelleget, s mivel a jószág, a csere ügylete által megy át egyik kézből a másikba, minden jószág magántulajdonban van, s a csere alkalmával tulajdonost változtat. (Platter.)

A csereének egy közvetítő jószág útján való lebonyolításával veszi kezdetét a pénz, mely hosszú ezredéveken át napjainkig tart és hosszú fejlődésében a legfontosabb termelési eszközöknek, háztartási javaknak, fémeknek ily célra való felhasználásán keresztül megtette azt az utat, mely a fémeknek mérlegeléséhez, majd kizárólag a nemes fémeknek a politikai hatalom által súlyban, finomságban való megjelöléséhez: a pénznek mai alakjához vezetett. De amíg az előző kulturfokokon többféle árú egymás mellett szolgált a csere eszközéül s a pénz fogalma legtágabb értelmében mindazt az eszközt magában foglalja, ami kelendőségénél fogva pénzfunkciókat teljesít: a kelendőség fokozódásával a szubjektív szükségletkielégítési vonatkozások eltűnnek, — ami a csere kezdetén az árjószágban előtérben állott, — s a pénznek árújellege manapság egyre halaványabb. (Mandelló.)

A pénzgazdaság kora összeesik a városok keletkezésének idejével. A város, melynek Below szerint jellemzője az, hogy az a kívülről jövő támadások ellen védelmet nyújtó, megerősített hely, mely önálló közigazgatással bír, külön bíraskodási területet képez s melynek vásárai vannak, — fejlet-

tebb képét mutatja a társadalom gazdálkodásának; mint a körötte fekvő terület. Népsége sűrűbb, forgalma élénkebb, az egymástól önállósult, elkülönült termelő foglalkozások árúinak kicserélése könnyebb, de egyszersmind nagyobb arányú is, mint a vidéké, melynek lakosságát árúi kicserélése céljából, a városba vonzzák időnkint a csereforgalmat szolgáló vásárok. Az élénk forgalom eleven városi életet teremt, s a kor gazdasági jellegzetességét ez a városi gazdálkodás adja meg, úgy, hogy Bücher a pénzgazdaság eme korszakát méltán nevezhette a városi gazdálkodás korának.

A fejlődés további folyamán növekszik a városokban élő társadalom, s a körötte élő vidékkel és más városok lakosságával gazdasági érintkezésbe lépni kényszerül; a gazdasági érdekszférába bevont terület nagyobbodásával pedig a közvetítő gazdaságok egész sora ékelődik be az egyes magángazdaságok közé, melyeknek távol vidékek termékeire van szükségük. A város már nem képez csak annyira elzárt gazdasági kört is, mint régebben: a gazdasági forgalom növekedése szétfeszíti a városi kereteket, kiterjed az egész országra, sőt ezek határainál sem állapodik meg, hanem létrehozza, — hogy ismét a Bücher-Philippovich-féle terminológiát használjuk — a fejlett, a tulajdonképpeni társadalmi gazdálkodás korát, azt az állapotot, melyben a gazdaságilag egy színvonalon álló társadalmak szoros és állandó gazdasági érintkezésben vannak egymással s a forgalmat megalkotják és fentartják alsóbb gazdasági kulturfokon álló társadalmakkal is. És a társadalmi gazdaság, a munkamegosztáson alapuló társadalom tevékenységének összessége, amely az anyagi javakban való szükségletek kielégítésére irányul, nemcsak pusztán egymás mellé állítása, pusztán összege az egyes egyéni, magángazdaságoknak, hanem valódi organizmus, élő szervezet, amelynek minden egyes része a többi más résznek életére és tevékenységére utalva van, s anélkül élni és működni maga sem tud. Ez a társadalmi gazdaság, a mi korunk gazdasága, nem absztrakció, nem pusztán gondolatban élő valami, hanem az egyedül reális, önmagában létező, ön-

magában megérthető, úgy, hogy vele szemben az egyéni gazdaság, mint a gazdasági élet izolált, elszigetelt jelensége, egészen megmagyarázhatatlan.

A naturálgazdaságban nincs más, mint egyéni háztartás, mely önmaga fogyasztásának céljaira termel. Az önálló háztartás birtok és termelési eszközök feletti tulajdon nélkül nem képzelhető, mert aki nem tulajdonosa a termelési eszközöknek, az mindig valamely személy háztartásához tartozik és a család tagjai nem szabadok, mert felettük ott van az atyai és úri hatalom, a «patria és dominica potestas». A pénzgazdaság fejlett állapotában, a tulajdonképpeni társadalmi gazdálkodás korában pedig lehet valaki pusztán tulajdonos és pusztán munkás s mégis önálló háztartással rendelkezik, mert a termelésben nem kell saját termelési eszközeivel résztvennie azért, hogy saját jogából folyólag lehessen jövedelme: csak munkaerejét vagy vagyonát bocsássa rendelkezésére valamely vállalatnak, vagy álljon azzal közvetlenül vagy közvetve valamely gazdasági érintkezésben, már jövedelemre szert tehet. (Platter).

A gazdasági élet fejlődésmenetének ezen szempontból való vizsgálatához társul szükségképpeni az a másik, amely a gazdasági haladást, fejlődést a javak termelésére, előállításába irányuló gazdasági munka előfeltételeinek és formáinak különbözőségére viszi vissza s ebben látja ama hatalmas távolságnak közvetlen okát, amely az u. n. barbárság korát a kultúra idejéig elválasztja.

Tény, hogy az emberi fejlődés alapja az az erő kifejtés, mely gazdasági célból történik, mely anyagi dolgokat a szükséglet számára alkalmassá tesz: a termelő munka. A természettől adott anyagból csinál a munka javakat s munkán kívül a gazdálkodó ember semmit sem fordít a termelésre, neki a javak csak munkába kerülnek, mert az anyagot és az abban működő erőket a természettől nyeri, úgy, amint az azokat megteremtette. A természet ott áll a maga anyagaival és erőivel az egyik oldalon, de a gazdasági élet terén ő maga csak holt tényező, ha az emberi tevékenység hozzá nem társul; ez a tevékenység pedig, az élő tényező: semmi más, csupán és egyedül a munka.

Minden jószág, melyet használunk, mely szükségleteinket kielégíti, a munkának köszöni e célra való alkalmatosságát. A gazdasági élet tárgyaivá: javakká a természet anyagi dolgait egyedül csak a munka teszi. Az állati sorból is csak azáltal tudott kiemelkedni az ember, hogy a rendszeres munkát megszokta.

Az állati életen túl kiemelkedő állapot kezdetétől a mai korig a termelés céljából végzett munka tekintetében két nagy korszakon haladt már át az emberiség, az egyik volt az elszigetelt, magában álló, izolált munka kora, a másik pedig a szervezett, organizált munkáé. De az ősz, barbár, vadember izolált munkája és a kultúremler organizált munkája közt óriási a különbség: amaz szabad munka, — mint Hertzka mondja, — mert a munka útján előállított jószág azé, aki a munkát végezte, a munka termékére a munkásnak feltétlen és senki által kétségbe nem vont joga van; emez: a kultúremler organizált munkája nem szabad munka, mert a munkálkodók kizsákmányolásán alapszik. És most állunk a harmadik nagy, világtörténeli epocha küszöbén, a midőn a szervezett, szabad munka korának virradata köszönt reánk.

A modern gazdasági élet.

A gazdasági életnek az az állapota, amely a művelt európai és északamerikai államokban napjainkig kifejlődött: a modern társadalmi gazdaság, a gazdaságilag egy színvonalon álló társadalmak szoros és állandó gazdasági érintkezését, összeköttetését létesítette s közöttük folyton fentartandó, állandó kontaktust teremtett. A messzemenő munkamegosztáson alapuló gazdaságoló társadalom és ennek az anyagi javakban való szükségletek kielégítésére irányuló tevékenysége, a társadalom tagjainak különböző, egymást keresztező, vagy egymással párhuzamosan haladó gazdasági érdekektől vezetett működése, az egymásra utaltságnak s az egymással ellentétbe jutásnak oly viszonyait teremtette meg, amelyek természeteseneknek látszanak mindannyiunk előtt, akik ebben a világban, ebben a korban élünk, de a

melyek a történelmi fejlődés eredményei lévén, a szűk keretek közt mozgó, múltbeli gazdasági társadalom állapotaival és szűk körre szorított gazdasági tevékenységével tagadhatatlan ellentétben állanak.

A társadalom gazdasági tevékenysége a szükségletek fedezésére irányul. Anyagi javakat kell előállítani, termelnie, vagy a már másoktól előállítottakat megszereznie annak, aki szükségleteit ki-elégíteni, tehát gazdálkodni óhajt. Gazdálkodnia ily értelemben mindenkinek kell s minden ember tevékenységének, minden emberi élet működésének egy része valóban gazdasági javak előállítására, illetve megszerzésére irányul. A naturálgazdaságban, a társadalmi munkamegosztás kezdetén, mindenki maga állította elő a szükségletei fedezésére szolgáló javakat, ma, a munkamegosztás fejlett állapotában, hi-vatásszerűleg foglalkozik a társadalom egy része javak előállításával, de emellett tekintélyes számú embertömeg az, amely másnemű társadalmi s így nem termelő munkával elfoglalva, tisztán csak a termelő osztályok által előállított javak megszerzésével tesz eleget gazdasági feladatainak.

A társadalom gazdasági, termelő, jószágelőállító működése manapság a magántulajdoni rend kereteiben folyik le. Vagyis minden jószág, tehát a javak termeléséhez, előállításához szükséges javak: a termelési eszközök is (nyersanyagok, szer-számok, gépek, gyárak és berendezéseik, a föld-birtok, a bányák stb. stb.) magántulajdonban, egyik vagy másik személy tulajdonában állanak.

A gazdaságtörténészek tekintélyes csoportja szerint pedig az ősi, kezdetleges gazdasági élet a köztulajdoni rend keretei között folyt le s mivel a termelő munkának szervezése a termelési eszközök feletti tulajdon alakjának minőségétől függ, tehát attól, hogy azok köz- vagy magántulajdonban vannak-e, bizonyos az, hogy egy magántulajdoni rendnek a köztulajdoni rend helyébe lépése a társadalom gazdasági munkája szervezésének eddigi alakját is megváltoztatja s vele az addig egységes, vagyoni, gazdasági különbségeket nem ismerő társadalom differenciálódása, tagjainak szociális el-különöződése, benne különféle társadalmi osztályok kialakulása kezdetét veszi, már csak

azon egyszerű okból is, hogy vannak tagjai, kik tulajdonjoggal bírnak bizonyos termelési eszközök telett s vannak, kik tulajdonuknak termelési eszközöket nem nevezhetnek. A társadalom tagjainak birtokosokra és birtoktalanokra való különválása a magántulajdoni rendnek a következőképpen.

Hosszú, évezredek fejlődés után a gazdasági élet mai alakja tényleg ezt az állapotot tünteti elénk: a termelés, a jószágelőállítás nagy munkája a tulajdon alapján kettéváló két osztály között oszlik meg: a birtokos osztály közt egyfelől, mely a termelés eszközei felett rendelkezik s a birtoktalan osztály közt másfelől, mely saját termelési eszközökkel nem bír, de, hogy életét fenntarthassa, dolgozni, munkálkodni kényszerül s a munkájáért nyert ellenszolgáltatás alapján szerzi meg a szükségletét kielégítő javakat, midőn a termelési eszközök birtokosai szolgálatában a termelési eszközökkel való dolgozásra, javak előállítására magát kötelezi. Mivel pedig a termelés technikájának a legutóbbi másfél — két évszázad alatt történt hatalmas előhaladása: a gépek feltalálása, új, javított előállítási módok és eljárások felfedezése megengedi, a gazdaságosság elve, a «lex minimi», a legkisebb erőfelfejtéssel a lehető legnagyobb eredmény létesítésére való törekvés megkívánja, a népesség növekedésével karöltve arányaiban egyre hatalmasabbá váló kereslet pedig egyenesen megköveteli a szükségletkielégítő javaknak nagy tömegekben való termelését, a termelés megezerszeresedése pedig hatalmas mennyiségű emberi munkaerőt tesz a maga előfeltételévé: nemcsak egyes egyének, hanem a személyek kiterjedt csoportja, óriás tömegek azok, amelyeket a termelési eszközök birtokosa a termelő munka elvégzésére alkalmaz s ezek a néptömegek — a gyárak, a bányák, a nagyobb és kisebb gazdasági üzemek munkásmilliói — termelési eszközök feletti tulajdon nélkül, csak két kezök dolgozó munkájával keresik meg kenyerüket.

A két osztálynak, birtokosoknak és birtoktalanoknak: a termelési eszközök tulajdonosainak és a csak két kezök munkájából élő munkásoknak a termelés munkájánál találkozniuk kell; javakat másként előállítani nem lehet. Az egyik osztály e célra a

termelés anyagi eszközeit adja: a gépeket, a szerszámokat, a nyersanyagot, a munkahelyet; a másik pedig a termelés személyi elemét: a munkaerőt. De a munkának eredményére a második osztály, a munkásosztály tulajdont nem szerez, a végzett munkájáért csak ellenszolgáltatásban részesül, amelynek nagyságát az a bérszerződés állapítja meg, amelynek alapján mindkét fél áll, amelyben egymással jogokra és kötelezettségekre, szolgáltatásra és ellenszolgáltatásra nézve, meg egyezett. A mai munkásosztályt a történelem fejlődése szükségképpen hozta magával: részére a szabadságot — ha bizonyos korlátok között is — az állam elismerte és így a múltban a hasonlóan gazdasági munkát végzett s termelési eszközökkel szintén nem bíró rabszolgák állapotából kiemelte. A rabszolga-munkán alapuló és a mai termelési rend a gazdasági munkát végző s termelési eszközök feletti tulajdonnal nem rendelkező munkásokat illetőleg a személyes állapot tekintetében (függőség — szabadság) különbözik egymástól, míg a mai társadalomgazdaság és a közép- vagy újkori céhbeli kézműves munkán alapuló gazdasági élet közt a különbséget az állapítja meg, hogy ott a munkás két keze munkaerején kívül más tulajdonnal nem bír, itt pedig a munkás egy személyben tulajdonosa is a termelés eszközeinek s a munka eredménye az övé és még az is, aki időlegesen a mester mellett legényszerepet visz, segédi munkát végez, kilátással bír a jövőben mesterré, önállóan termelési eszközök tulajdonosává válni. Nem azt jelenti ez, mintha ily üzemi termelési alakzatok (kisipar, kézmű, parasztgazdaság) nem szerepelnének a gazdasági élet mai alakzatai között, hanem csak azt, hogy a modern társadalmi gazdaság a nagyban való tömeges termelés jegyében áll, melynek jellegzetességét nem ezek a — néha — atavisztikus s ma már csak átmenetileg fennálló, vagy a haladó időtől elmaradó üzemformák adják meg, hanem ama hatalmas, ezer meg ezer embert foglalkoztató üzemek, amelyekben egymástól már kettévált a két osztály: a birtokos és birtoktalan.

A gazdasági élet emez alakját kapitalizmusnak kapitalisztikus gazdasági rend-nevezzük, jelezni akarván ezzel azt, hogy ama

termelési eszköz szabja meg az egész gazdasági élet irányát, amelyet a társadalmi gazdaságtan tőkének hív. A tőke pedig szűkebb és a tudományban használadó értelme szerint nemcsak egyszerűen a termelési eszközöket, a termelésnek, tehát magának a pusztá munkaprocesszusnak anyagi előfeltételeit vagy alapjait jelenti, hanem csak a termelés mai pénzgazdasági üzemformájának anyagi előfeltételeit, vagyis azt a vagyont, illetőleg azt a jószágot, amely a vállalathoz szükséges. Valamely jószág tőkévé leszen, ha a jószággal eszközölt termelés a jószágot termelésre fordító egyén keresetének áll szolgálatában. Mivel pedig a kereset a szükségletek kielégítésére szükséges javak rendelkezésünkre állításának a módját, a folyamat magángazdasági oldaláról tekintve jelenti (Navratil): a tőke fogalma magával hozza azt, hogy ennek tulajdonosa vele nem azért termel, hogy saját szükségleteit elégítse ki, (mert ebben az esetben az nem tőke, hanem csak termelési eszköz lenne), hanem azért, hogy mások, vagyis a társadalom szükségleteit fedezze, s ezen tevékenységét a társadalom a tőke tulajdonosa által előállított javak (illetőleg forgalomba kerülésük után már áruk) megvásárlásakor pénzbeli ellenszolgáltatással jutalmazván, magának keresetre: haszonra, nyereségre, profitra tegyen szert.

Így lesz a termelési eszközök tulajdonosa, illetőleg — a termelési eszközök tulajdonosáról fentebb általánosságban mondottakat csak a speciális termelési eszköz: a tőke tulajdonosára vonatkoztatva — a tőketulajdonos, a tőkés, a kapitalista a modern gazdasági élet sajátos alakjává és mellette, illetőleg az ő személyében az a vállalkozó, aki a bizonyos feltételek mellett részére átengedett idegen vagyonnal, avagy saját tőkéjével mozgásba hozza a társadalom munkaerejének egy részét, hogy azzal a társadalom számára állítson elő javakat, árukat. Alvállalkozónak tehát, aki a termelés munkáját saját felelősségére, veszélyére szervezi, az a feladata, hogy a meglévő, vagy a jövőben felmerülő szükségleteket felkutatassa, kinyomozza s előteremtse azokat a javakat,

amelyek a szükségletek fedezésére szolgálnak. (Platter).

Mivel az állandó forrásból eredő s a gazdaságba periodikusan befolyó hozadékok sorából, vagyis a jövedelem-fajok közül a magántulajdonon alapuló járadéknak és így a tőkés vagy kapitalisztikus termelés jövedelmi eredményét tőkejáradéknak nevezzük s mivel ama vagyon feletti magántulajdon, amely vagyon (tehát tőke is) termelésre fordítatik, a termelés eredményeinek egy részére igényt tart: — az a vállalkozó, aki idegen tőkével termel, a tőke tulajdonosának valamelyes ellenszolgáltatással: kamattal tartozik. Ezt ő a tőkejáradékból fizeti ki, míg azt a részt, amely a kamat levonása után részére lejáradékból megmarad, mint nyereséget, profitot magának tartja meg. De ugyanez az eset akkor is, ha valaki saját tőkéjével termel, csakhogy akkor a járadékban ily megosztás nem történik s profit és kamat egy zsebbe foly. Tehát a tőke feletti magántulajdon az, amely járadékot s ebben kamatot és profitot ad, s a tőke birtoklása az, ami — a termelés sikerülte esetén — birtokosának magában véve is profitot szerez.

A termelési eszközöknek magántulajdonban lételevél a gazdasági tevékenységet kifejtő társadalom birtokos és birtoktalan elemeinek egymással ellentétbe kerülése szükségképpen összefügg. A gazdasági helyzet különbözősége, a melyet a magántulajdon a társadalom tagjai közt létesít, mindkét oldalon csoportosítja, osztálylyá tömöríti a gazdaságilag egyenlő érdekekkel bíró egyéneket. De ama nagy osztályban, mely a termelési eszközök birtokosait egyesíti, idővel a termelési eszközök és a gazdasági érdekek különbözősége szerint az egyes kisebb csoportokra való felbomlásnak processzusa is bekövetkezik, úgy annyira, hogy a mi korunkban ezek a közös érdekek által összefűzött csoportok a birtokos osztály körén belül már önálló osztályokká váltak. S o m b a r t három ily osztályt jelöl meg: a feudális arisztokráciát, a parti féodalt, a földbirtok, mint termelési tényező tulajdona alapján osztálylyá egyesített birtokosokat; a kispolgárságot, a petite bourgeoisit, a kézműszerű tradicionális gazdasági

szervezetben és felfogásban egyesültek osztályát és a tulajdonképpeni burzsoáziát, a mai modern gazdasági rend képviselőjét, a gazdasági főlényét a tőke tulajdonán felépítő társadalmi osztályt. — Ezekkel a társadalmi osztályokkal, főleg pedig a burzsoáziával áll éles ellentétben a birtoktalanok osztálya, az az osztály, amelyet a mai kapitalista gazdasági rend teremtett meg, mely az ő fényének állandó árnyéka, a bérmunkások osztálya, a modern proletariátus.

A kapitalisztikus gazdasági rend képviselője a burzsoázia, vagyis az az osztály, mely a gazdasági élet vezetőiből, a kapitalista vállalkozókból s a hozzájuk társuló, hasonló érdekekkel bíró egyének tömegéből alakul. Tehát — mint Sombart mondja — a gazdaságilag önálló existenciák, vagy akik ilyenekké óhajtanak válni, még ha talán a külvilággal szemben a «petite bourgeoisie» tagjaként szerepelnek is, sorozandók ide: a kiskereskedők nagy része, háztulajdonosok, ügynökök, tőzdespekulánsok, korcsmárosok és azok a gazdaságilag önállósággal nem bíró existenciák, akik a kapitalista vállalkozók kíséretét, suite-jét képezik, ezek képviselői, akik rendszerint közvetlenül vannak érdekelve a vállalat gazdasági eredményében: a bankigazgatók, prokuristák, főbb hivatalnokok a nagy üzletekben, kiknek a tantieme elmaradása «fájó oldaluk».

Ezekkel a burzsoákkal vagy burzsoázoid elemekkel áll szemben a proletariátus, mely alatt korántsem a csőcseléket, a népesség söpredékét kell érteni, hanem a kapitalista vállalatokban alkalmazott személyek összegét, mely két keze munkájából él, amelyhez, mint a proletariátus magjához, a társadalom proletároid-elemei (ha szabad a Sombart által csinált «burzsoázoid» szónak megfelelő fogalmat adni ezek megjelölésére): a «kis emberek», az «önálló» kézművesek, mezőgazdák és a hivatalnok-sereg alsóbb rétegei közül igen számosan csatlakoznak.

Ennek a néptömegnek pszichológiáját festi megkapó ecsetvonásokkal, mesterileg Sombart Werner. Nem az abszolút nyomor a specifikuma az osztálylyá tömörült proletariátusnak, habár ezrekre megy is ama tagjainak száma, kik az éhenhaláshoz közel

állanak és rajok nézve csak egy bizonyos: sorsuk, existenciájuk bizonytalansága, hanem az a kontraszt, az az ellentét, melyet a munkás az ő gyakran nyomott gazdasági helyzete és ama gazdagság, fény és vagyon között észlel, amelyben a vállalkozó kapitalisták nagy száma tobzódik, amelynek túlnyomó részét, véleménye szerint, ő, az egyszerű munkás, hozta létre, hisz a kapitalisták szolgálatában nyúzza el ő magát, erejét, egészségét. Ezt az ellentétet napról-napra látja, — hisz néha talán oktalan módon mutogatja gazdagságát a világ előtt, hivalkodóan a fényelgő tőkésuralom s érzi, hogy az napról-napra újra támad. És amidőn a profitra való kilátás ezer és ezer munkás kenyerét veszi el s amidőn nincs nyeresége a vállalkozónak s becsukják a gyárat, a műhelyeket, koldusbotot adnak a munkás kezébe, amidőn a gazdasági viszonyok ez objektív bizonytalansága az ő létének szubjektív bizonytalanságát is magával hozza, akkor nem kell csodálkozni, hogy a proletár is helyzetének tudatára ébred, intellektuális képzettsége, mely nagy városokban való lakása, ottan szélesebb látkörre való szerttevéssé folytán emelkedik, képessé teszi arra, hogy az ő saját és a gazdagok vagyoni helyzete közti ellentét okai felől gondolkozóba essék s megtalálja a nagy titkot: hogy t. i. existenciájának minden sajátossága nem a természet által megállapított, változhatatlan tényekben és viszonyokban bírja a maga okát, hanem a társadalom szervezetének különlegességében, az uralkodó kapitalista gazdasági rend lényegében. Ezen titoknak felfedezése aztán a fennálló viszonyokkal való elégedetlenség és jobb, boldogabb társadalmi rend létesítésének kívánalmát, az erre való törekvést érleli meg lelkében.

De vannak százak és ezrek ő vele együtt, ebben az állapotban, kiket a gyár, a kapitalizmus üzemalakja a nagy városokban, az ipartelepeken összetömörített, kiket a sors elszakított minden gyermekkori emlékeiktől, szülőföldjüktől, falujuktól s régi tradícióiktól, akiknek családi életét hasonlóan felbontotta a női és gyermekmunka által s az éjjel sem szünetelő gyári üzemmel a kapitalizmus, mely a termelés eszközének, a tőkének birtokában az ő két keze verejtékes munkájából, az ő testi és szellemi ereje kizsákmányolásával építi fel palotáit, hal-

mozza fel kincseit, vagyonát és gazdagságát s a profit utáni szomjában munkásai épségére és egészségére sem tekint. Ebben a világban vannak százak, ezrek, sőt milliók, hozzája hasonló emberi lények, akiknek e körülményeik között egyedüli támaszuk csak az, ami neki, hogy sorsuknak osztályosai számtalanok. Ezekhez csatlakozik hát, a felfogás, világnézet, gazdasági helyzet egyenlősége teszi őt társukká s előáll az elvtársak tömege, melyre nem az egyesek egyéni sajátosságai a jellemzők, nem a közös tradíció, hanem egyedül a tömeg, a tömegszerűség; és a tömegben rejlő hatalom öntudata felébred az egyesben s osztályához való tartozásának tudatát naponként erősítik meg benne a proletár eszmevilág ideáljai, naponként vésik lelkébe azok a bérkaszárnnyák, azok a gyáarak, nagy gyűlések és esetleg közös szórakozó helyek, hol az istentől s embertől egyaránt elhagyott modern proletár sorsa osztályosaival találkozik, hol ő magát az új, óriás organizmus részének érzi.

De a termelési technika átalakulása is szükségképp az individuum háttérbe szorulását s helyébe az elvtárs lépését hozta magával, az egyes gazdaságok növekedő differenciálódása és integrálódása egy feloldhatatlan egészszé való összeszövődése majd a modern nagy üzemekben a munkának előrehaladó specializálódása és a kooperáció a munka termékét: a jószágot az összeműködő munkásság közös munkájának közös termékévé tette, megfosztotta azt attól a tulajdonságától, ami régen volt: az egyes munkás individuális munkájának eredménye. A termelés folyamatában ma már személyes vonatkozásai az egyes munkásnak az általa előállított termékhez nincsenek: közös munka eredménye minden termék a technikai munkamegosztás folytán.

Ilyenformán elemzi a proletár világát a breslauri professzor.

Ez a modern proletariátus, a kapitalisztikus termelési rend édes gyermekének helyzete s ez az a lélektani folyamat, amelyen ő átmegy. Lelkében leszűrődik életének s az őt körülvevő állapotnak tényeiből egy ideál képe, amelyet elérni törekszik, amelyet valóra váltani akar. Ezt az ideált magával hozta a történelmi fejlődés, amint őt magát megteremtette s a gazdasági életet a kapitalisztikus

termelési rend keretei közé vezérelte. Ez az ideál pedig nem más, mint egy új, a proletariátus érdekeinek megfelelő, azokat védő s óvó új társadalmi rend, az, amit általában véve egy szóval jelölünk: szociálizmus.

A szociálizmus fogalma és fajtái.

A szociálizmus szó, mint a tudományban használatos fogalom, csak hetven esztendő múltá tekinthet vissza: 1837-ben használta először a latin *socius*, *socialis* = társ, társas szóból származtatva Louis Reybaud, bár tőle a fogalom szerzőségét Pierre Leroux elvitatni törekszik, magának vindikálván az új szó feltalálását. A prioritás vitája egyébként teljesen meddő, hisz azóta kiderült, hogy a kontinensre Angliából került az új terminus technikus, ahol Owen Robert hívei nevezték magokat e néven, kerülni akarván a már hírhedtté vált «owenist» nevet.

A szociálizmus, objektíve, legtágabb értelme szerint oly társadalmi rendet jelent, mely a mai magántulajdonon alapuló társadalmi (jogi-, gazdasági stb.) renddel ellentétben a közös, kollektív tulajdon alapján épül fel; de szubjektíve jelzi egyszersmind ama törekvéseket, mozgalmakat is, amelyek egy ily kollektív tulajdonon felépülő rend megvalósítására irányulnak.

A szociálizmus tehát egyfelől mint egy új társadalmi rend, illetve mint mozgalom ez új társadalmi rend megvalósítására, mely a mai magántulajdoni renddel ellentétben a kollektív tulajdon alapján áll, — fogandó fel, de másfelől mint t u d o m á n y o s r e n d s z e r: elsősorban a társadalmi (szociális) gazdaságtan amaz iránya nevezetetik szociálizmusnak, mely kívánatosnak tartja az új társadalmi rendnek a mai társadalmi organizáció helyére lépését *s tudományos kutatásai alapján azt hirdeti, hogy a társadalom a benne rejlő, immanens erők hatása folytán valóban s kikerülhetetlenül ebben az irányban fejlődik.*

Mivel pedig minden társadalmi mozgalom valamely társadalmi osztály törekvéseinek a kifejezője, amely törekvések a fennálló és részére meg nem

felelő társadalmi rend helyébe egy érdekeivel ellentétben nem álló, sőt azt elősegítő új rend létrehozatalára irányulnak s így Sombart szerint minden társadalmi mozgalomnál a kiindulási pont (a fennálló társadalmi rend) a m o z g a l o m a l a n y a (a meglevő társadalmi renddel elégedetlen osztály) a c é l (az új társadalom ideálja) egymástól elkülönítendő s mivel a modern társadalmi mozgalom alanya a legtágabb értelemben vett proletariátus, célja egy új, a köztulajdon alapján nyugvó társadalmi rend létesítése: ez a mozgalom elsősorban munkásmozgalom és célját tekintve az, amit s z o c i á l i s z t i k u s n a k nevezhetünk, mert szociálizált, társadalmiasított, kollektivizált tulajdon létesítésére irányul, hogy ezen építhesse fel a jövő új társadalmi rendjét.

De félreértések elkerülése végett élesen el kell választani egymástól a s z o c i á l i s és s z o c i á l i s z t i k u s fogalmakat is. Szociális = társadalmi, tehát pl. szociális gazdaságtan, szociális osztály = társadalmi gazdaságtan, társadalmi osztály. Míg a «szociálistikus» szó egészen mást jelent: a szociálizmus alapját alkotó közös tulajdoni rend létesítésére törekvő mozgalmaknak, tudományos rendszereknek, elméleteknek stb. a jelzője ez, társszavával, a «szociálistá»-val együtt, mely pl. valamely személyre vonatkoztatva oly egyént jelent, aki a szociálizmus új társadalmi rendjét óhajta, vagy annak helyességéről, kívánatosságáról, szükségességéről meg van győződve.

Épp ily élesen kell elválasztani a szociálizmustól a s z o c i á l d e m o k r á c i a, a szociálistától a s z o c i á l d e m o k r a t a fogalmát. A szociáldemokrácia egy, szociálistikus programmal bíró politikai párt, mely tehát a szociálizmus végcéljára: a köztulajdoni rend alapján felépülő társadalom létesítésére a politikai élet eszközeivel törekedik. A szociáldemokrácia, mint G r ü n b e r g mondja, alkalmazott szociálizmus, amint hogy annak manapság másként, mint demokratikus alapokon való megvalósítása, lehetetlen is, bár F ö l d e s arisztokratikus szociálizmust is felsorol a szociálizmus fajtái között és a P l a t ó szociálistikus (kommunisztikus) rendszere is arisztokratikus alapokon nyugszik. A szociáldemokrácia tehát a jelen poli-

tikai államéletében igyekszik egy megállapított programot megvalósítani, melynek végcélja a szocializmus, mint ideál, így aztán minden szociáldemokrata, vagyis e politikai párthoz tartozó egyén szociálista is egyúttal, de nem minden szociálista szociáldemokrata; hisz, ha tudományos meggyőződésében valóban eljutott is a köztulajdon alapján létesítendő új társadalmi rend szükségességének belátásához, a szociáldemokraták programjával, világnézetével, taktikájával még nem kell, hogy egyetértsen. (Diehl)

De a szocializmusnak fentebb általánosságban adott fogalma körén belől annak különböző fajai egymástól széjjel válnak aszerint, hogy mily mértékben vitetik keresztül a magántulajdonnak köztulajdonná tétele, kollektivizálása?

A tulajdonképpeni szocializmus végcélját csak a termelési eszközöknek köztulajdonba vételével, kollektivizálásában, a termelési eszközök feletti magántulajdonnak eltörlésében találja. Vagyis azt tartja szükségesnek, hogy a termelésnek ma magántulajdonban álló eszközei (nyersanyagok, gépek, gyárak, bányák, fűlgyártmányok s a földbirtok) köztulajdonba menjenek át s tudományos rendszere: a m a r x i z m u s, a gazdasági életnek ezen fejlődési fok felé való szükségképpeni haladását hirdeti. A tulajdonképpeni szocializmust másként tiszta kollektivizmuisnak is nevezzük.

Aszerint, mily központi hatalom viszi keresztül a termelési eszközöknek kollektivizálását s vezeti majd a termelés folyamatát: az á l l a m, a maga központi erős, mindent átfogó kényszerhatalmával-e, avagy valamely k ö z s é g, vagy pedig az emberek önként társult csoportja sz ö v e t k e z e t e - e, beszélünk állami, k ö z s é g i vagy szövetkezeti szocializmusról.

A szocializmus eme fajai közül az államszocializmust némelyek más értelemben is használják: mindazt a beavatkozást jelzik vele, amellyel az állam a magánvállalkozóknak a szabad verseny alapján álló gazdasági tevékenységébe közérdekből belenyúl, vagy a szerződéskötés gazdasági szabadságát korlátozza. Holott még ez nem szocializmus, hisz az állam ilyen beavatkozásánál

a magántulajdon helyébe köztulajdonnak állítása csak kivételes esetet képez, (államvasutak létesítése nemzeti, politikai hadászati szempontból a magánvasutak helyébe, állami posta, táviró, telefon a magánvállalkozás helyén), mert a mai államok a magántulajdon megtartásának elvi álláspontján állanak. A túlzó individualista szempontokat követő, egyéni önzésében alkalmazottai testi egészségével sem igen törődő magánvállalkozás ügyeibe való állami beavatkozásnak egye-
sek, főleg egyetemi professzorok részéről erőteljesen hangoztatott kívánalma teremtette meg az 1870-es években a feltétlen gazdasági szabadságot hirdetőik által adott «katheder-szociálista» gúnynevet, ami jelezni akarta azt, hogy az egyetemi tanszékekről hirdettetik az állami beavatkozás kívánalma, a — hibásan — «államszociálizmus»-nak nevezett gazdaságpolitikai irányzat, aminek helyes neve szociálreform, szociálreformatorikus gazdaságpolitikai irány. (Diehl.)

A szociálizmus tiszta alakjában (a földbirtoknak és a tőkevagyonnak kollektivizálása) a magántulajdont teljesen nem küszöböli ki: a használati, fogyasztási tárgyak, a munkatermékek felett azt megtartja. Ha azonban csak a földbirtok feletti magántulajdont akarja megszüntetni, úgy agrárszociálizmus a neve, melynek tudományos képviselője főleg az amerikai szociálgazda, Henry George a nationalization of land néven ismert mozgalom angol és német (Bodenreform) hívei. Az agrárszociálizmus (bár e kifejezés félreértésekre is adhat okot) a tőke feletti magántulajdont nem bántja. Vele szemben az antikapitalizmus csak a tőke jószágokat kívánja a magántulajdonból kivenni, s köztulajdonná tenni azokat, de a földbirtok szociálizálásáról, kollektivizálásáról nem nyilatkozik.

Ez az, ami a szociálizmus egyes fajai közt a gazdasági tanokat illetően közösnek mondható: a végcél mindenhol egy új társadalmi rend létesítése gazdasági alapokon, a magántulajdonnak bizonyos mértékben megszüntetése, kollektív tulajdonná tétele által. A köztulajdon létesítése azonban mindenkor a termelési eszközökre vonatkozik:

a termelés, a jószágelőállítás folyamatának közössé, kollektívvé tétele az az eszköz, melynek útján az új társadalmi rend megvalósul. Hogy aztán e főcél és eszköz mellett mily mérvben igyekszik változást teremteni a ma létező állapotokon, vajjon pl. a vallással, a házasság intézményeivel, politikai berendezésekkel szemben mily állást foglal el, vagy azokat mily átalakításnak óhajtja alávetni, — az a szocializmus illető fájának lényegére nézve közömbös. A szocializmus akár melyik fájának arra a kérdésre adandó felelete pedig, hogy a gazdasági alapoknak megváltozásával az új, jövőendő társadalomban más életnyilvánulások terén mily változások fognak történni, attól függ, hogy valóban a gazdasági viszonyoktól, a termelési rendtől determinálnak látja-e az emberiség összes életnyilvánulásait, fölfogása egy-e a Marx által hirdetett történelmi materializmuséval, avagy pedig nem? Mert az ezen vonatkozásban létesülő változások csak sejthetők, de előre határozottan meg nem mondhatók, hisz mérlegelni egy új gazdasági alapokon álló társadalom új körülményeit a gazdasági alap változása előtt még nem lehetséges; egy azonban bizonyos, hogy ha a gazdasági élet s ennek termelési rendje az a reális bázis, amelyen minden kor társadalmi, politikai, művészeti, erkölcsi stb. élete felépül: a gazdasági termelési rend mássá tételével nemcsak a javak fogyasztásában, avagy megosztásában, hanem az emberi tevékenység és munka ezen nem gazdasági jellegű terein is mélyreható változásoknak kell beállaniok.

A szocializmussal, mint a termelési eszközök kollektivizálását kívánó elmélettel s törekvésekkel áll szemközt a k o m m u n i z m u s : ez már magántulajdont egyáltalán nem ismer. Nemcsak a termelési processzus közössé tételét, de a fogyasztás kollektivizálását is kívánja, nemcsak a munkaeszközökön óhajtja megszüntetni a magántulajdont, de a munkatermékek felett is. T e h á t t e l j e s v a - g y o n k ö z ö s s é g : ez a kommunizmus vezérelve, amidőn maga a közösség, a társadalom szabja meg azt is, hogy egyes tagjainak ételben, ruházatban, vagy bármily fogyasztási cikkben mi jusson?

A szociálistikus elméletek szociálfilozófiai alapnézeteik szerint két nagy csoportba különíthetők el. Ezek egyike, mint Diehl nevezi: az ideologikus szociálizmus, mely a köztulajdont valamely eszme, idea, s ideál alapján kívánja, melyet véleménye szerint csak szociálistikus társadalmi szervezet mellett lehet megvalósítani. A szocializmust ezek a rendszerek azért óhajtják, hogy az egyenlőség, igazságosság s testvériség nagy eszméi megvalósulhassanak. Az ideologikus szocializmus teljes képét nyújtja a jövőendő társadalom rendjének. A vallási szociálizmus, Plató ideális államában, M o r u s Utópiájában, R o u s s e a u tanításaiban lefektetett egyenlősítési tanok, a természet jogi filozófusok különböző rendszereinek theoriái, az ú. n. e t h i k a i szociálizmus tartoznak ide, amelyekkel diametrális ellentétben áll a materialisztikus szociálizmus, mely a szocializmust nem mint elérendőt, óhajtandó ideált hirdeti, hanem azt vallja, hogy a szocializmust nem emberek csinálják, az lesz, az az emberek akaratától, kívánalmaitól függetlenül a természeti szükségképiség útján, a szükségyszerű fejlődés folyamán megvalósul. Ez a szocializmus a modern, tudományos szocializmus, amelynek főképviselői M a r x K á r o l y és Engels Frigyes. Ez a szocializmus, mely, mint filozófiai irányzat, gyökérszálaival a gazdasági életnek az angol ipari forradalom (1760—1815) óta tett hatalmas átalakulása tényeibe kapaszkodik, alkotja, — legalább befejezésre jutott rendszereit s mai fejlődöttségét illetőleg — e könyv tulajdonképpen tárgyat. Az a szocializmus ez, amely német talajon sarjadt elő s nőtt nagyra, amelyet Sombart történelmi vagy realiztikus szocializmusnak nevez, szemben az ideologikus szocializmus ama fajtáival, amelyek a 18. század vége felé e század szociálfilozófiájának metafizikai alapjain nyugsznak: a racionálistikus vagy másként utópisztikus szocializmussal.

A szocializmus azonban csak akkor nyer biztos, a törekvéseiről s tartalmáról való képzeinkkel megegyező fogalmat, ha azt, — mint Scheel mondja, — a szenvedő társadalmi osztályok gazdasági filozófiájának tekint-

jük. Ily értelemben már réges-régen, a szociálizmus szónak feltalálása előtt is, meg volt már a szociálizmus, mert mindenkor voltak a legkülönbözőbb gazdasági és kulturális fejlettségi fokokon is szenvedő, elnyomott vagy magukat ilyeneknek érző társadalmi osztályok, amelyeknek a gazdasági tényekről való elmélkedése szükségszerűen szociálistikus jelleggel kellett, hogy bírjon, mert itt mindenkor arról volt szó, hogy a jobb vagyoni helyzetben élő, uralkodó, vezető osztályok a társadalmi igazságosság nevében hozzanak áldozatokat s egyenlítsék ki az ellentéteket. De ez csak ideologikus szociálizmus. A történelmi fejlődés bemutatása céljából fogjuk vázolni röviden ezt a szociálizmust, habár célnk tulajdonképpen a modern szociálizmusnak, tehát annak az elméletnek s annak a tömegmozgalomnak a feltüntetése, amelyet a gazdasági élet kapitalisztikus alakja teremtett meg a maga proletariátusával s erőinek összes ideáljaival egyetemben.

MÁSODIK RÉSZ.

A szociálistikus eszmék fejlődése. Az ipari forradalomig.

1. Plató arisztokratikus kommunizmusa.

Megszokott dolog a társadalmi tudományok terén egyik-másik elmélet eredete kérdésében a nagy görög filozófusokra, Platóra és Arisztotelészre, visszamenni, mint akiknél — legalább csírájukban — már fellelhetők azok a theóriák, amelyeket kidolgozni, kiépíteni, esetleg meg is oldani, a mi korunk tudományos törekvéseinek jutott feladatául. Amint dicsőségteljes sokak előtt őseik korát a messze múltba felvezetni s írásos emlékekkel támogatni leszámazásuk ősi hitelességét, épp oly dicsőségteljes némelyeknek egy-egy újabb szellemi vagy gazdasági elmélettel szemben annak eredetisége vagy új keletűsége elvitatása végett menni vissza a tudomány állítólagos atyjaira: a nagy görög bölcsekre. A Rabi ben Akiba mondását: «nincs semmi új a nap alatt» idézik gyakorta ezek a kutatók, nemcsak szürke közhely gyanánt, mely az illető tannak az ó görög filozófusok idejében való felbukkanását konstatálja, hanem sokszor ama hit és meggyőződés kifejezőjeként, hogy amint ezek a tanok nem tudtak Plató óta megalósulni, ezentúl sem váltja őket valóra a világ.

A szociálistikus mai tanaival is ilyenformán vagyunk. Mivel Plató (429—348 Kr. e.) egyik munkája, amely az államlról szól, (Politica)

peridika u) a kommunizmus doktrínáival sokban egyező eszméket hirdet: jól esik sokaknak a mai szociálistikus tanok apaságát Platónál keresni. Pedig Plató távolról sem szociálista, egyáltalában nem hirdet a maga kommunisztikus államában oly eszméket, amelyek egyek volnának a szociálizmuséival: ez, legtágabb értelmében véve, mint az elnyomott, szenvedő társadalmi osztályok gazdasági filozófiája, az ő könyvében magának helyet nem talál. Plató az eszményi államot kutatja, amelynek alapelve az igazság s ebben a tudományos kutatásban, filozofálásban jut a maga eszményképe megvalósítására alkalmas eszközhöz: a k o m m u n i z m u s h o z, amely azonban korántsem egy a mai kommunizmussal.

Platónak s munkájának a szociálistikus eszmék fejlődésében azonban van történelmi jelentősége: az ő hatása a középkor filozófusaira el nem tagadhatólag nagy volt: ezért, de nem azért, mintha ő volna a szociálizmus atyja, kell munkáját néhány sorban ismertetnünk.

Plató eszményi államának alapelvét az igazságot teszi. Ennek az eszméje azonban csak úgy valósulhat meg, ha az állam minden polgára az egységes állam akaratának magát aláveti s hivatása körén belől tölti be feladatait, amelyek elvégzése az állam javára szolgál. Az állam egy nagy ember s mivel az embernek három főtehetsége van: az értelem, a kedély és az ész, három osztálya van az állampolgároknak is: a kormányzóké, a harcoské és a munkásoké. A kormányzók feladata a közügyek intézése és erényök a bölcsesség, a harcosok feladata a rend és béke fentartása és erényök a bátorság, a munkások feladata pedig magánfoglalkozás útján az állam érdekeinek szolgálata és erényök a mérséklet. A kormányzók és a harcosok, hogy politikai természetű feladataikat híven betölthessék, minden magánvonatkozású viszonyoktól függetlenekké teendők, részökre éppen azért egy külön nevelési rendszer alkotandó s a monogam család intézménye eltörölendő. A nők, a kiktől a családi tűzhely körüli foglalkozás elvonatott, a férfiakkal egy rangban fordulhatnak különböző foglalkozásokhoz, aszerint, amint testi és szellemi képességeik fejlettsége egyik vagy másik

Buddha hirdeti először. Hogy vajjon az akkori Indiában a kultúra a talaj tropikus termékenységével karöltve felemelte-e már a munka produktivitásának mértékét a kizsákmányolás előnyei és hátrányai közti egyensúly tényleges hatására s hogy vajjon az ottani kasztrendszer a maga kultúraellenes irányával a jogi öntudat átalakulását: a társadalmi igazságosság eszméjének a néplélekbe való begyökerezését mily mértékben gátolhatta, — azt ugyan nem tudjuk megmondani a történelmi kutatás hiányosságai folytán, de bizonyos tény a buddhizmus hatalmas morális győzelme mellett annak teljes gazdasági sikertelensége. Háromszáz millió embert hódít meg az egyenlőség és testvériség hite, de sehol sincs komoly törekvés ennek megvalósítására. Mivel pedig az indusok kultúrális előhaladása eddig fel nem derített okból csakhamar stagnálni kezd, sőt visszafelődik, — a buddhizmus is, mivel a gazdagság és a haladás a gazdasági egyenlőséggel összeegyeztethetőnek nem látszott, a nyomort, a lemondás egyenlőségét kezdte hirdetni, így az emberiség gazdasági életében való szerepét eljátszotta, mert a nyomor és lemondás a kultúrának gátjai s az a nép, mely ily tanoknak hódol, ezzel le kell, hogy lépjen a világtörténelem színpadáról.

3. A zsidóság és a keresztyénség szociálistikus tanai.

Buddhának a társadalmi egyenlőségre vonatkozó tanításai hat évszázaddal később a keresztyén vallás tanáiban támadtak új életre. A zsidók az Eufrátes vidékén lakók útján megismerkedtek a buddhizmussal, hisz a M ó z e s öt könyvében lefektetett szociálistikus intézmények Hertzka szerint indiai s a modern bibliakutatók szerint is idegen eredetűek. A thóra keletkezését sokan a babyloniai fogság utáni időkből datálják, amint legújabban D e l i t z s c h Frigyes kutatásai a mózesi szabályoknak a babyloniai törvényekből való vételét majdnem egészen kétségtelenné tették, bár más oldalról a mózesi törvényhozást a Buddha fellépésénél egy ezredévvvel előbbre helyezik. Sőt az 1882-ik évben S e y d e l Rudolf tollából megjelent híres munka,

való vonatkozásait fejtegeti, egyenesen tartalmi összefüggést talált a buddhizmus és a keresztyén vallás között, amennyiben Seydel feltevése s mások kutatásai szerint is valószínű, hogy a Jézus 12 éves korától a 30-ik évéig, amikor telőle az evangéliumok semmit sem tudnak, a buddhista barátok tanítványa volt.

Mindezen kérdések tisztázása az összehasonlító vallástudományra s a modern eszközökkel dolgozó bibliakutatásra vár, amely nagy apparátussal bocsátkozik a kétségtelenül megkapó problémák boncolgatásába s kihámozásába; a mi céljainkra itt csak annak a megállapítása szükséges, hogy a Mózes penteteuchjában éppúgy, mint a keresztyén vallás evangéliumaiban és az apostoloknak leveleiben tényleg befoglaltatik az egyenjogúságnak a gondolata s egy csomó oly kommunisztikus elv, melyet, ha más alakban is, de értelme szerint ugyanígy — a mai szociálistikus-kommunisztikus elméletek is követelnek.

A zsidó nép azonban nem élt a mózesi törvény szigorú parancsai szerint. Mert, amint Hertzka egy más alkalommal kifejtette: a zsidó polgári nem volt, a polgári renddel pedig össze nem egyeztethető az emberek egyenlősége, a polgári rend csak úgy állhat fenn, ha vannak urak és vannak szolgák, vannak, akik dolgoznak és vannak, akik a munka gyümölcseit élvezik. Utópiának maradt a mózesi kommunizmus s annak is kellett maradnia, mert itt a kizsákmányolás még inkább volt a kultúrának materiális szükségképpeni feltétele, mint Indiában. De a demokratikus szellem megmaradt a zsidóság körében a mózesi törvényhozás egyetlen társadalmi maradványának s ez magyarázza meg azt, hogy néhány évszázaddal később, amidőn a római császárság kezdetén a munka produktivitását a fejlett kultúra magas fokra emelte, a gazdasági egyenlőség eszméjének újabb hirdetője a Jézus Krisztus személyében épp a zsidóság körében támadt.

Amit a szociálistikus történetének írói közül sokan (pl. Adler) tagadásba vesznek, hogy az eredeti keresztyénség közvetlenül kommunisztikus tanokat hirdetett volna, azt Hertzka több munkájában bebizonyítani igyekszik. Szerinte teljesen hamis dolog

Jézust csak vallási újítónak látni, hisz az, amit ő hirdetett, semmiképp sem áll ellentétben a zsidóság hittanával. A Krisztus vallása csak azon mózesi, szociális theóriák felfrissítése, amelyek görög és római befolyás alatt Palesztinában már teljesen teledésbe jutottak. Hertzka több bibliakutató nyomán a Jézus kínszenvedésének történetével s keresztrefeszítésének okaival magyarázza állításait, a melyek szerinte indokolatlanok lennének és meg sem volnának magyarázhatók, ha a Jézus csak vallásújító lett volna. Mert sem a rómaiak, sem a zsidók nem ölték meg ez időben a vallási újítókat, Róma egy vallást sem üldözött s minden idegen istennek templomot emelt, sőt temploma volt ott az idegen, «ismeretlen» istennek is. Jézust, aki azt hirdette, hogy «adjátok meg a császárnak, ami a császáré», s kit a «zsidók királyának» gúnyoltak, a római államhatalom nem vette politikai lázadónak s ha világi hatalomra törekedett volna az elnyomott zsidóság felszabadítása érdekében, úgy a hatalmasabb zsidóság részéről iránta nyilvánuló óriás gyűlölet sem volna megmagyarázható.

De Jézusnak törekvései nem is ezek voltak: a zsidóság mózesi törvényének teljes egészében való megvalósításáért szállott ő sikra, nem fennálló vallási tételekkel szemben kelt harcra, hanem a feledésbe jutottak felfrissítéseért s a vagyon, a gazdagság ellen, ezért kellett tehát meghalnia. Nem is a szegény nép, de a hatalmas zsidók, a műveltek, a gazdagok, a farizeusok üldözték őt, aki korbáccsal űzte ki a pénzváltókat a templomból, őt, aki azt hirdette, hogy «könnyebb a tevének a tú tokán keresztül bújni, mint egy gazdagnak a mennyországba jutni.» S az a római állam, mely jogrendszerével a magántulajdonnak, a polgári vagyonrendnek tanatikus hívévé vált, ily tanítások üldözéséhez készséggel nyújtott segédkezet a hatalmas, a gazdag, a vagyonát féltő zsidóságnak, hisz a keresztyénység egyenlősítési tanai, kommunizmusa, elsősorban az ő államrendjét fenyegették felforgatással. A keresztyénység vallási dogmái, a Jézus isteni származására vonatkozó tanok, a feltámadás dogmája azonban legkevésbé sem érdekelték a római államot is azokban magára veszélyeset az nem is látott.

De a keresztyén vallás terjedése is annak a bizonyosságát mutatja, hogy ez a vallás társadalmi tanokat és kommunisztikus elveket tartalmaz s a szegények és elnyomottak vallásává válni volt hivatva: vallás oly gyorsasággal sohasem terjedt még, mint a keresztyén, mely nem az aránylag általán szegény Judeában talál magának nagyszámú hívő sereget, hanem ott, hol virult a kultúra s nagy volt az ellentét a vagyoni viszonyokban: itt sereglett a föld nyomorult népe tömegesen a keresztyén vallás lobogói alá, az a nyomorult, jogokból kitagadott, elnyomott, szegény nép, melyet tisztán csak vallási újítások nem igen érintenek, hisz régi tradícióihoz való görcsös ragaszkodása miatt ily irányú újítások részére ő hozzáférhetetlen.

A keresztyén vallás azonban szintén nem valószínűsíthette meg a gazdasági s társadalmi egyenlőség eszméjét, mert azt a kulturális haladás teljes megsemmisítésével lett volna egyenlő. Szépen mondja Hertzka: ha az emberiség a kultúra és az egyenlőség közötti választás elé állítatik, csakis az elsőt választhatja, mert mindazok, akik a másikat választják, a létért való küzdelemben szükségképpen elbuknak. Voltak az első keresztyének között is, kik községeikben valóra váltották a gazdasági egyenlőséget s nem rettentek vissza a termelés akkori feltételei mellett a gazdasági egyenlőséggel szükségképpen összefüggő általános nyomóitól sem, de az ily kommunista keresztyén község sehol sem tehetett szert hatalomra és tekintélyre: napja lehanyatlott, maga anyagilag és szellemileg tönkrement s fölője emelkedtek ama községek, amelyek megelégedtek a túlvilágon való egyenlőség hirdetésével s önmaguk éppúgy cselekedtek itt alant, mint azok, akik az egyenlőségről semmit sem tudtak. A keresztyénség egyenlősítési s egyenjogúsítási tanainak eredménye nem lett más, mint egy misztikus vágyódás e tanoknak a túlvilágon leendő megvalósulása után.

4. Az egyházatyák tanításai.

A gazdasági egyenlőségre való törekvés vágya azonban nem halt ki az emberek szívéből a középkor sötét századaiban sem, csak összhangzásba hozták azt annak hirdetői a «kérlelhetetlen valóság»

követelményeivel. A középkor gazdasági és szellemi állapotai rányomják saját bélyegöket a kommunisztikus tanokra: ezek egyrészt sehol sem kívánják a termelés kollektivizálását, hanem csak a fogyasztást, ami a kolostorok közös gazdálkodási rendjében tényleg meg is valósult; másrészt pedig e tanok vallási jellegűek s egyszersmind vallásos mázzal is bevont elméletek, melyek világánál a kommunizmus nem öncél, azaz egy, tisztán a gazdasági célszerűség alapján felállított ideál, hanem csak vallási tanok következménye, a szentírásnak egyik vagy másik helyére utaló hivatkozáson felépülő axióma. (Adler).

A középkor államai a rendiség, a legridegebb osztályuralom államai voltak, melyek intézményeiből hosszú időn át eltűnt minden demokratikus szellem. Az evangélium demokratizmusa veszélyes tannak látszott a hatalmi érdekeket ápoló állam és egyház előtt, azért tiltotta el mindkettő a széles néprétegeknek a biblia olvasását. De a klerikusok, az egyház papjai számára hozzáférhetőek voltak a szent könyvek, olvasták is azokat szorgalmasan s filozofáltak felette: a papság sorából támadnak így azok a férfiak, akik a fennálló állami s egyházi rend elleni harcot egyenesen a biblia tanításai alapján indítják meg. Azok a középkori egyházatyák s a skolasztikus bölcsészeinek ama főképviselői, akiknek filozófiáját általános felfogás szerint a legnyugodtabb meditáció s a gondolkodást bizonyos meghatározott formákba szorító nehézkes kutatási módszer jellemzi, lettek az egyház hivatalos felfogásával homlokegyenest ellenkező s a mai állami rendre is veszélyeseknek látszó tanok hirdetői. A *q u i n ó i* szent *T a m á s* és szent *A m b r u s* épp úgy hirdették a magok új szellemű tételeit mint szent *V a z u l* aki szerint «a gazdag nem más, mint tolvaj», vagy szent *H i e r o n i m u s z*, aki a jövedelem fölöslegét a lopás eredményének mondja, amelyet, ha nem is a jelenlegi tulajdonos, de bizonyára valamelyik elődje követett el. A bibliát olvasó egyházatyák meggyőződése az, aminek szent *K e l e m e n a d* kifejezést: a kommunizmus, tehát az, hogy jog és igazság szerint minden mindenkié legyen, mert a külön magántulajdont csak az igazságtalanság teremtette meg.

5. A vallásos szekták kommunizmusa és a reformáció idejebeli társadalmi mozgalmak.

Az elméleti tanokkal párhuzamosan halad az egyháztól elszakadó különböző vallási szekták — hogy úgy mondjuk — gyakorlati kommunizmusa, melyet Róma eltűrni nem akarván, véres harcokban üldöz és az állammal is üldöztet. Felső-Itália, Délfranciaország, a Rajnavidék a 11. és 12. században a kátharások (tiszta) kommunizmusának lesz követője, Lombardia szegény népe pedig a 13. és 14. században az alzanói paraszt, Gherardo Segarelli által alapított gyülekezet az apostoli testvérek, vagy mint ismertebb nevek szól: a paterénusok kommunista vallásának válik hívévé s tömegesen mérszázoltatja le magát hitéért és megvalósítani szándékolt intézményeiért az elene síkra szálló állami hatalommal. De ez nem verte le teljesen az evangélium kommunizmusához visszatérni szándékozokat, akik koruk gazdasági viszonyainak őket ért nyomasztó hatása alól kívántak egy vagyonrend alkotása által szabadulni s a meglévő gazdasági alapoknak megváltoztatását, új, jobb és boldogabb szociális állapotoknak teremtését: a kommunisztikus állam ideáljának megvalósítását akarták és ezen gazdasági cél elérése végett adtak mozgalmuknak vallásos, evangéliumi tanításokon nyugvó eszmék hatását feltüntető színezetet. Mert elsősorban a gazdasági alap az a reális bázis, melyen minden kornak vallási, művészeti, politikai, jogi felépítménye emelkedik: az újkor elején lefolyt parasztlázadások vallásos színezete e mozgalmaknak nem alkotja tulajdonképpeni lényegét, a lényeg a nyomorult gazdasági helyzetből való szabadulni akarás, kommunizmus teremtése által, melyhez mázsképpen járul a misztikusság iránt különben is fogékonysággal bíró parasztság vallásos hangulata. De meg ott van a kor gazdasági állapotai előtt szemet bizonyára nem hunyó intellektuálisok nagyszámú csapata, melynek tagjai: barátok, papok, tudós férfiak látták a középkor gazdasági nyomorát: a jobbagység, az elkényszeredett, a degenerált, a kifosztott paraszt senyedő állapotát s vele szemben a fényt, a pompát, a harcokban és háborúkban nemcsak hadi babért, de politikai csel, zsák-

mányolás, pusztítás által családjának vagyont is szerző nemesség pompáját, ők, az intellektuellek, a tudósok, a klerikusok látták a főpapság s a pápaság fényét s az alsóbb papság sanyarúságát talán magok is érezték és tudták, — mert olvashatták a keresztyén vallás könyveit — hogy messze eltávolodott a názárethi Jézus tanításaitól az egyház. A javítani, az újítani, a reformálni akarás egyfelől az elnyomottak részéről, másfelől pedig az elnyomottak iránt szeretettel viseltető, meleg szívvvel érző, a hatalmi törekvésekkel szembeszállni is merészkedő intellektuellek oldaláról így aztán elmaradhatatlan következményné vált.

A fényt az árnyék nyomon követi; a társadalom fejlődésében is az egyeseket fényvel elárasztó világosság, sötét árnyékba von másokat. S amint az odvas, korhadó fának rothadó tönkjéből egy új, talán idegen növény fiatal hajtása sarjadzik elő, melynek magját még a vén fa virulása korában ejtette le kergének hasadékai közé valamely madár, úgy minden társadalmi rend is magában hordhatja és hordja is azokat a csirákat, amelyek a régi társadalmi rend nedveitől táplálkoznak, de majd egy újabb társadalmi rendnek adnak életet, ha a régi társadalom, a vén, odvas fa már korhadozóban leszen.

W i k l e f-nek, H u s z-nak, a cseh testvéreknek, még előbb a lollhardoknak, az angol szegény papoknak (poor priests) s közöttük John Ball-nak, — a 16. században pedig a hitújító L u t h e r Mártonnak s ugyanakkor a kommunisztikus eszmék németországi fő hirdetőjének: M ü n s t e r Tamás stollbergi papnak, S t r a u s s Jakabnak, M a n t e l doktornak, S t o r c h n a k s az újkeresztelőknek tanításai mind-mind oly eszmék, amelyeket egy nagy átalakulás előtt álló világ forrongó állapotában a történelmi fejlődésnek szükségképpen magával kellett hoznia és felszínre vetnie, amelyek mind «reformáció» hirdetnek, de nem egyedül és nem első sorban a vallás, a lelkiismeret terén. Amerika felfedezésével, Konstantinápoly elbukásával éledt fel újból a keresztyénség demokratikus szelleme, akkor, amidőn a gazdagodásnak, a vagyonosodásnak új s hatalmas forrásai nyíltak meg s amidőn ezzel együtt a tudomány is a bibliának a tömegek részére való hozzáférhetővé tétele által szélesebb körben

terjesztést nyert. «A társadalom lelkiismerete e forrongó s erjedő anyagokkal terhes állapotában azonnal reagált a változások bekövetkeztére s a 16. században az egyenlősítési eszmék megszületnek, messze azelőtt, midőn megvalósításukra csak távolról is gondolni lehetett volna.» S az új mozgalom a vallásos hangulat, evangéliumi szellem, a szentírásához való visszatérés, hitújítás, a papság bünbocsánata elleni harc, a pápaság elleni küzdelem jegyében s eszmekörében halad ugyan előre, de alapja mélyebben fekszik: a mindennapi megélhetés anyagi dolgai körül forog s ha még oly elvont ideákat tartalmazna is egy vagy más irányzatában, feltétlenül összeszővődik a gazdasági kérdések megoldásának égető szükségességével.

Ez a megoldás pedig a mozgalmat indítók tanítása szerint a — kommunizmus.

«Omnia simul, communia», mondja Münster kinvallatása alkalmával, «azaz minden dolog közös legyen és mindenkinek szükségei mértéke szerint osztassék ki.» A svájci reformációi mozgalom extrém alakjai, rajongó, fanatikus emberek, kik Reublin és Hätzer, majd ezeknek a zürichi városi tanács által 1525-ben éppen Zwingli indítványára történt kiutasítása után Grebel és Blaurock vezetése alatt állottak, mint «újra keresztelők» terjesztik a maguk kommunizmusát: Hollandia, Friesland népe, az északnyugati Németország lakossága befogadja az ő tanait s az üldözött hívők Münster városában, az istentől új Jeruzsálemnek rendelt helyen találnak azilumot. Itt épp úgy megalkotják a messzemenő kommunista rendszert, mint 1536-tól kezdve Morvaországban, hol — legtovább — három generáció hosszát maradt fenn a számszerint körülbelül hetven kommunista község s csak az őket túró cseh-morva nemességnek a fehérhegyi csatában történt leverésével törli el e komunitásokat a Habsburgok türelmesnek nem mondható politikája a föld színéről.

6. Morus és az Utópia.

Azon gazdasági bajok felett, amelyek a 16. század elején Európa műveltebb államaiban mutatkoztak, a kor írói hallgatással nem tértek napi-

rendre: a magasabb társadalmi állásokban levő ideológusok, a humanisták, figyelemmel kísérték a társadalom szenvedő osztályainak törekvéseit, s a platói világfelfogáshoz való közeledésük megteremtette műveikben azt az államideált, mely az összes emberi képességek lehető szabad fejlődését elősegíteni, minden társadalmi osztály jóvoltát megalapítani felfogások szerint alkalmas. A humanisták az államot nem a történelmi fejlődés kikerülhetetlen haladása útján létrehozott s ezáltal determinált alakulatnak látták, a társadalmi élet igazi ható erőit ők épp oly kevésbé ismerték fel, mint utánok a 18. század természetjogi írói; ők megvoltak róla győződve, hogy egy ideális államot lehet konstruálni. Csoda-e hát, ha a 16. század különböző államkonstrukciói között egy oly terv is felbukkan, mely a humanisták kedvenc klaszszikusa, Plató befolyása alatt a kommunizmus alapelvein felépült ideális projektumban keresi az új államot? (Adler.)

M ó r u s T a m á s (1478—1535), VIII. Henrik angol király kancellárja, a királynak előbb kedvence, befolyásos államférfiú, ki ura botor terveinek ellenszegülve, kegyvesztetté lett, s vérpadon fejezte be életét, — az újkori államregények első írója, kinek nevét az «Utópia» című munkája (*De optimo rei publicae statu deque nova insula Utopia*. 1516.) örök időre halhatatlanná tette.

A középkori felfogással szemben, mely a világot csak siralomvölgynek tekintette, a humanisták a látható világot istentől az; ő szeretete által teremtett világnak hirdették, mely mása az istenben létező fenségnek, s az isten azt állandóan fejleszti, jobbitja. Az embernek a világ szépségeit így szeretnie kell, törvényeit megismerni kell törekednie. Az ember maga intézheti a maga sorsát, fejlődhetik, haladhat előre saját akaratából: éppn ebben különbözik más teremtményektől. Végcélja, etikai feladata a boldogság, mint azt a Morusról legnagyobb befolyást gyakorolt író, P i c o d e l l a M i r a n d o l a a «Heptaplus»-ban mondja, erre kell tehát törekednie. E boldogság előfeltétele azonban, hogy az emberek műveltek, jók, vidátnak, a büntől, sőt a dőlyfösségtől is mentesek, kicsapongásoktól távol állók legyenek és ide nevel-

tessenek. Ez pedig csak a magántulajdon teljes kizárásával lehetséges, úgy, amint az Utópiában megtörtént.

De itt a könyv tartalma:

Az első (kritikai) részben Morus a fennálló állami rendet veszi bíráló alá, mely minden vonatkozásában tökéletlen és hibákkal telt. Egymásután mutatja ki, hogy az államok minden intézménye, a királyság, a kormány, a nemesség, mily avult és igazságtalan, a javak eloszlása mily méltánytalan, a gazdagok bírvágya mily féktelen, s a szegények nyomora mily kevésbé megérdemelt, de mennyire égrekiáltó. A királyságot nem támadja ugyan, de ostorozza a fejedelmek hódítási és pénzszerzési vágyát, rossz tanácsadókkal való körülvetését, s a politikai állapotok bírálata után a gazdaságiakat veszi bonckés alá. A földesurak birtokaikról elűzik a parasztot, mert a juhtenyésztés útján akarnak magoknak jövedelmet szerezni, ez pedig nagy kiterjedésű legelőket tesz szükségessé, így szemet vetnek a paraszt földjére, s a parasztot létfenntartási eszközeitől megfosztván, a nyomor és a bűn karjai közé taszítják. Ez a bűn pedig a lopás, a rablás, melyet hiába büntet Anglia akasztással, sem kiirtani, sem mérsékelni azt nem fogja, hisz anyagi szükség kényszeríti az embereket a lopásra: annak az oka a — juh, ez «a különben oly nyugodt, szelíd állat, mely vérszomjas, pusztító bestiává vált, hisz embereket nyel el, egész földet, házakat, községeket elpusztít.» A paraszt, birtokából kiűzetve, útonállásra kell, hogy vetemedjék, ha éhen elveszni nem akar. A szántóföldeknek legelővé való átalakítása sok helyen még az élelmiszerek drágulását is magával hozza, a gyapjú ára is nő, úgy, hogy a szegény nép, mely szövés-fonásból élt, nem tud ezentúl gyapjút vásárolni, s így munkanélkül teng-leng. A juhok szaporodásával együtt jár a többi állatfajok számának csökkenése, a hús megdrágulása, mert a gulyák néhány nagybirtokoséi, kik tetszésök szerinti áron méretik ki a szegény, földnélküli, háziállattal nem bíró parasztnak a húst.

Egyesek bírvágya így vezet egyes kedvező helyzetben élők gyors vagyonosodásához, s a tömeg nyomorának emelkedéséhez.

De ott vannak a háborúban megsebesültek, elnyomorodottak, kik éltöket a királyért és a házáért tették kockára, szerencsétlen béna állapotukban nem tudják mesterségüket folytatni, ott vannak a nemesek kíséretéhez tartozó lustálkodó udvaroncok, kik, ha az úr elhal s örökösei nem vihetnek többé már oly nagy házat, mint elődük, szintén csak, mint a parasztság vagy a háború bénái, az éhhalál vagy a lopás-rablás közti választás elé állíttatnak.

És ezzel szemben ott van a magántulajdon uralma: a nemes, a pénzváltó, az uzsorás, mind gyönyörben tobzódik, bár a társadalomra hasznos munkát egyikök sem végez; a napszámos, a targoncás a kovács, az ács és a paraszt pedig rosszabbul él, mint a teherhordó állat. A munkásra, kinek bére oly csekély, hogy azzal egy napi szükségletét sem fedezheti, a koldusbot vár a sors jutalmául, így gondoskodik a társadalom igazságtalan módon ama szegény emberekről, akiknek munkáia nélkül egy napig sem tudna fenmaradni.

A negatív kritikával azonban Morus nem elégszik meg. Mivel a társadalom a bajokat a legjobb államférfiúi bölcseséggel s a legalkalmasabb eszközökkel is csak enyhíteni tudja, de kiküszöbölni nem, — már pedig a cél mindig a «salus publica», — s a társadalom boldog nem is lehet, amíg mindenki ura a maga tulajdonának: a magántulajdon törlendő el, mert ezzel együtt eltűnik a bűn és az ínség, a nyomor és vétkezés, az ember embertársa megkárosításáról letevéen, azzal teljes harmóniában munkálkodik a társadalom javán, az emberi boldogság minél nagyobb mértékben való elérésén. Ezen magántulajdon nélküli társadalom előnyeit rajzolja meg ő könyve második részében: ez a boldog, kommunista társadalom: — Utópia.

Hythlodeus Rafael, egy portugáliai utazó, a szerző fiktív barátja, ki öt évig élt az új világ Utópia nevű szigetén, s ki csak azért hagyta el azt, hogy európai honfitársait megismertesse e mintaállammal, — beszéli el Utópia állapotait Morusnak, ki vel Brüsszelben találkozott.

Utópia társadalmi életének alapelve az igazságosság és mindenki boldogságának megteremtése.

Minden egyesnek ugyanazon joga van a boldog, gondnélküli életre, ezért mindenkinek ugyanazon anyagi helyzetben kell lennie. Ez csak ott lehetséges hol mindenki ugyanazon egy család tagjának érzi magát, hol mindenki segít a másikának a terheket viselni s embertársa boldogság utáni törekvését előmozdítani. Már pedig: Utópia szigete ilyen. A sziget nyelvre, szokásokra, intézményekre és törvényekre teljesen egyező, sőt még építési modorában is lehetőleg egyenlő városokból áll, melyek mint önálló városállamok sajátos, itt nem részletezhető politikai berendezésekkel alkotják a demokratikus foederatív Utópia-köztársaságot melvnek szövetségi tanácsa Amaurotumban, a fővárosban székel.

A politikai berendezésnél fontosabb céljainkra a gazdasági. Mert a munka kommunisztikus szervezésének elvei ebben a könyvben vannak először teljesen lefektetve

A gazdasági szuverenitás a városállamé. Az övé a földi, a házak, minden ipari és mezőgazdasági termék. Minden felnőtt férfi és nő fizikai munkára van kötelezve kivéve a hivatalnokokat tudósokat és papokat. Mindenkinek helyét a hatóság jelöli ki s az ott elvégzi a kiszabott munkát s megkapja másoktól azt amire neki szüksége van. Utópia gyermekei játékszerűen tanulnak meg kora ifjúságoktól kezdve a földművelés mesterségét s emellett valamely ipari foglalkozást hogy aztán hajlamaiknak megfelelően foglalkoztathassanak A földművelő lakosság a majorokban él melyek a várost körülvevő földeken elszórtan épültek; egy 40 tagból álló nagy család lakja mindenik majort, egy «atyá» és egy «anya» vezetése alatt. A majorokban lakó családoknak fele (20 személy) évenként visszatér a városba, miután már két évet ott kinn töltöttek, s oly városi lakosok kerülnek az ő helyökre kik már egy évet szintén foglalkoztak földműveléssel; így a város és falu közti csere állandó hogy senki sem legyen kénytelen sokáig foglalkozni a nehéz mezei munkával. A vidéki termelő közösségek (a termelés kommunisztikus szervezésének első irodalmi példája az Utópia!) annyit termelnek, amennyit, mint a majorok és a város céljaira szükségest, a hatóság a szomszéd városokra és az esetleges ros-

szabb termésre való figyelemmel kiszámított. Az aratási munkának elvégzésére a városi lakosok is kirendeltetnek.

A városokban iparral férfiak és nők egyaránt foglalkoznak. Az utóbbiak elsősorban a könnyebb munkát igénylő szövést-fonást végzik. A termelés üzemi formája a kis üzem, a kézmű: egy mester több legénnyel és inassal együtt végzi el a hatóságilag kiszabott, a szükségletnek megfelelő munkát. A munkaidő 6 óra, mely esetleges túltermelésnél még csökken is, de mindenkinek dolgoznia kell; divat, fényűzés, luxus nincs, csak oly dolgot állítanak elő, mely a szükségleteknek, vagy az élet kellemesebbé tételének, avagy valódi, természetes élvezetnek céljaira szolgál. A piszkos vagy nagyon súlyos munkákat azon vallási szekták tagjai végzik, kik jövődő, örök üdvösségök elnyeréséért önként vállalkoznak ilyenre és a bűnösök, akiket Utópiában nem akasztanak fel, de kényszermunkára ítélnék.

A javaknak az egyesek szükségletei számára való kiutalása igen egyszerű: a városokban nagy áruházak vannak, melyekben csoportosítva, szép rendben vannak a termelt áruk elraktározva. Innen minden családfő magával viszi, amire szüksége van családjának, minden pénz, minden ellenszolgáltatás nélkül s nincs szükség attól tartani, hogy többet vesz el, mint amennyi számára szükséges, mert a bírványat csak a hiánytól, a nélkülözéstől való félelem éleszti fel az embernek lelkében, itt pedig, hol tetszés szerint fogyaszthat mindenki s szűkséget senki sem szenved, ezen bűnnek helye nincs. Az életszükségletek tekintélyes részének fedezését egyébként közintézmények látják el.

A szabad időt a szellemi képességek fejlesztésére fordítják: a művelődésre, szórakozásra és pihenésre, mert hisz Utópiában nemcsak a hivatásos tudósok foglalkoznak a tudománnyal, hanem mások is, sőt reggelenként nyilvános előadások tartatnak, melyeknek látogatására azok kötelesek, akik tudományosan képeztetnek, de ezeken az előadásokon állandóan nagy tömeg van jelen azok közül, akik egyik vagy másik tudomány iránt érdeklődéssel viseltetnek. —

Morus Tamás munkáját megszokott dolog meg-

mosolyogni. Utópia, már maga a név is mosolyra takasztja a legtöbb olvasót! Soha meg nem valósítható álmok, egy rajongó férfiú álmodozásai, melyek felett napirendre kell térni, — foglalnak helyet az angol kancellár könyvében, mondják a társadalom égető napikérdéseivel foglalkozók, a kiknek fülökbe dörghi K u n c z Ignác, hogy «vajjon álmodozás-e oly eszméknek adni öntudatos kifejezést, amelyek azóta immár négy századon át az emberiség mozgató eszméi? Nem Morus, de inkább az ő kortársai voltak mély álomban, kik a völgyekben még nem vették észre az új kor kelő napját, de ő már ébren volt, a hegycsúcson, melyet az új eszmék elárasztottak fényökkel.» A humanisták etikájának kódexe a Morus munkája, annak legnevesebb, legtökéletesebb, leghumánusabb alakjában, összes konzekvenciáival, melyek abból a gyakorlati életre vonatkozólag leszűrhetők s ezen ethika gyakorlati alkalmazásakor Morus szükségképp a kommunizmushoz jutott. Plató arisztokratikus kommunista államával ő, a munkára való jog első elismerője, egy demokratikus kommunista rendszert állít szembe: a termelés kommunizmusának ő az első elméleti hirdetője, a kommunista eszmék új korszakának ő a megteremtője, az új kommunizmusnak — mint Adler hangoztatja — ő az atyja.

De Morus az atyja azoknak az államregényeknek, amelyek nagy szambán támadnak a 16. századtól kezdve s írójuk felfogása, egyénisége, műveltsége szerint különbözőképp festik le az emberiség ideális társas életét, amely regények a reakció napjaiban a szabadabb szellemnek, a felvilágosultságnak sok tekintetben terjesztőiként is hatottak, amelyek mind egy célra törekszenek: az emberiség összességének békés fejlődését előmozdítani s az utat jelölik ki, miként lehetne az emberiség részére a boldogság minél nagyobb mértékét biztosítani.

Az emberi természet jó tulajdonságaiba vetett feltétlen optimista hit, a szociális élet mozgató erőinek, a gazdasági tények determináló hatásának fel nem ismerése, a végtelen ideáлизmus jellemzi mindezeket a regényeket, amelyek Morus munkájától kezdve egész a legújabb időig megjelentek A Campanella «Napállam»-a, Harrington «Oceáná»-ja, Doni «Mondi celesti»-je

V a i r a s s e «Historie des Sévaramtes», F é n é l o n »Telemaque»-ja (s a 18. századból is vagy 12 ilyen munka) a legnevezetesebbek; Főleg Franciaország — egymaga 14 ily utópiával — vezet az államregények terén. Mindannyian elvileg, eszmeileg akarják megokolni a kommunizmus létjogosultságát; kiindulási pontjuk, amelyet a humanizmus s főleg utána a természetjog axiómaként hirdet: az emberek egyenlősége és természettől létező szabadsága, ezzel pedig a tulajdon merev ellentétben áll, hisz az összes javak az egész emberiségé. Ezért egyedüli természetes állapot felfogásuk szerint a kommunizmus.

7. Kommunisztikus elméletek a francia forradalmat közvetlenül megelőző időkben.

A 16. század óta az európai államéletben épp úgy, mint a gazdasági viszonyok terén, mélyreható, nagy átalakulás ment végbe. A mai Spanyolország területén, Franciaországban és Angliában nemzeti, Németországban pedig területi alapon erős, központi államhatalmak keletkeztek és állandó harcban a nemességgel, a városokkal, világi és egyházi testületekkel s addig önálló provinciákkal ezek hatalmát mind megtörték s ieletők diadalt arattak. A régi feudális katonaság helyébe állandó zsoldos hadsereg lép, a földesúri közigazgatást állandó fizetésű bürokrácia váltja fel, mindannak a folyományaként, hogy a tengerentúli piacok felfedezésével az ingó tőkevagyon megsokszorozódik, s kiváló fontosságra jut, a produktivitás és a gazdasági jólét a feltartóztatlanul növekvő kultúra következtében jelentékenyen emelkedik s az ipar és a kereskedelem már nem csak a hazai szükséglet, hanem a világpiacon számára is termel; a munkamegosztás a tömegtermelést végző nagy műhelyekben, manufaktúrákban eloreinaiad, a technikai találmányok lassanként megújulnak, a népesség állandóan növekedik, s az ő körében az ipar és a kereskedelem megteremti azt az elemet, mely az ingó tőke birtokában tesz szert kiváló gazdasági pozícióra, megteremti azt osztályt, mely többé már nem illeszkedhet be abba rendi államba, melyben csak a földbirad reális hatalmat és politikai jogokat. A po-

litikai centralizációra való törekvést a vagyonosodásnak eddig nem ismert eszközei és tényezői segítik elő, melyek megteremtik a gazdasági erőket az állam határain belől való szűkebb összezárkozását, s a centralizált, politikai hatalom adja meg aztán az egybehangzó, egyesült gazdasági érdekek védelmének hatalmi eszközeit. A nemzeti gazdaság fogalma létesül s a gazdasági élet nemzeti politikája megteremtődik abban a rendszerben, amelyet merkantilizmusnak nevezünk.

A merkantilizmus az államnak az egész gazdasági élet feletti őrködése szükséges voltát hangsúlyoztatja, a legmesszebbmenő állami beavatkozást, az individuum visszaszorítását, s mindezt a nemzeti vagyonosság növelésének céljából. Az ingó vagyon: a pénz kiváló fontosságát felismervén, gazdaságpolitikai intézkedéseivel túlzó módon igyekezett a pénznek, véleménye szerint, a vagyonosodás egyedüli forrásának az országban való megtartását keresztülvinni. Ily felfogással és intézkedésekkel szemben az ellenhatás természetes, hogy el nem maradhatott egyfelől az új gazdasági tudományos irányzatban: a fiziokratizmusban másfelől pedig az ezen irányhoz tartozók magokat nem számító törekvéseiben. — Az ingó tőkevagyon birtokában levő gazdag iparos- és kereskedő-osztály, a polgári elem nem tudott érvényre jutni politikailag, pedig törekvése az volt, azon kérések között, melyeket a centralizált, abszolút állam a középkorból átvett s le nem rombolt. A új osztály saját maga létérdekei védelmére fordul tehát kritikájával az állam politikai alkotmánya ellen, melyben társadalomgazdasági helyzetének megfelelően érvényesülni nem tud. Az állami beavatkozás, mely az egyének vagyona és munkaereje feletti teljesen szabad rendelkezését korlátozza, létrehívja az abszolút szabadság posztulátumát, az individualizmust; a privilegizált, a földbirtok vagy születés folytán még mindig kizárólag politikai jogokkal bíró néprétegek elleni gyűlölet pedig megteremti a társadalmi és politikai egyenlőség iránti rajongást, mely a népszuverenitás posztulálásában talál magának kifejezést. Ami e két követelménynek ellentmond,

az természetellenesnek bélyegeztetik. Az istentől adott természetesrendnek a visszaállítására s ennek módozataira irányul tehát a tudományak is minden törekvése. A természeti állapot után sóvárog a túlfinomúlnak képzelt kultúráktól elforduló lélek, bár maga is csak kivételesen tudja biztosan megmondani pozitív irányban, hogy minő ez a természetes rend, s inkább negatívé körvonalazza, hogy mit kell a mai társadalomból elhagyni, hogy ez a kívánt ideál felé közeledjék. De amíg a fiziokraták nem a tulajdon ellen intézik támadásaikat, addig akadnak igen sokan, akik a tulajdon ellen, mint a társadalmi egyenlőtlenség megteremtője s a természeti rend megszüntetője ellen küzdenek. A természeti állapot kívánságának tudományos kifejezői újból az utópisták s a tulajdon ellen harcoló theoretikusok, kik a fennálló renddel elvi ellentétben állót teszik politikai és gazdasági álmaik alapjává. (Grünberg.)

Négy híres, a tulajdon ellen harcoló írója van e kornak; valamennyi francia: M a b b y, L i n g u e t, Necker és Brissot de Warville, akik azonban a magántulajdonnal szemben gyakorolt erős negatív kritika terén túl nem mentek, s az annak helyébe állítandó új tulajdoni rendnek alakját, módozatait körül nem írták; ők csak a R o u s s e a u - f é l e ideálok körében mozogtak, míg társaik: M e s l i e r és B o i s s e l valódi kommunisták, akik konkrét javaslattal lépnek fel arra nézve, hogy miként volna gyakorlatilag a kommunizmus keresztülvihető? Amaz a 18. század elején (1733), emez annak végén, a kilencvenes években írja meg munkáját: amannál a «Mon Testament», emennél a «Le catéchisme du genre humain» mutatják a kommunizmus theoretikus rendszerbe öntését. M e s l i e r hirdeti, az embereknek a természettől fogva való egyenlőségét; hirdeti, hogy a magántulajdont az egyenlőség megvalósítása érdekében kell a kommunisztikus tulajdonnak felváltania, hogy a centralizált államnak pusztulnia kell a helyét betöltő Kommunisztikus alapokon nyugvó községek előtt, amelyek a béke fentartására egymással összekötötésbe lépnek, a munkában, nevelésben s fogyasztásban való abszolút egyenlőséget valósítják meg,

Ez az egyenlőség pedig nem álom, ez elérhető cél, amelyet erőszakkal is ki kell vívnia az emberiségnek.

B o i s s e l praktikus javaslatok is e keretek között mozognak: a magántulajdonnak és individuális termelésnek helyére a kommunista tulajdon és termelési rendnek lépése; minden munkabíró egyénnek általános kötelezése a munkára, a termékeknek az egyesek szükségletei szerint való elosztása; a vallásnak, mint állami intézménynek, eltörlése; egyház és állam teljes kettéválasztása; feltétlen tolerancia a papokkal és az atheistákkal szemben is; a házasságnak szabad szerelemmel való helyettesítése; a gyermekeknek a társadalom által való nevelése; a társadalomnak öregek és bölcsek általi vezetése — ezekben a tervekben foglaltatnak az ő jövőbeni kommunista társadalmának alappillérei, melyek lefektetéséig «átmeneti» programot is ad az új társadalom békés úton való megvalósítása céljából. (Grünberg.)

Ezek a tanok azonban legcsekélyebb mértékben sem találtak összhangot a nép körében: talán néhány, a tudományval foglalkozó ember ismerte azokat, de a következő korszaknak a kommunizmus felé hajló tömegmozgalmaira e teoriáknak hatásuk egyáltalán nem volt semmi sem, a minthogy a modern szociálizmussal sem ezen elméleteknek, sem a francia forradalmat közvetlenül követő időkben felmerült ily ideálokat kereső doktrínáknak sincs semmi néven nevezendő közöségük.

Az ipari forradalomtól — Marxig.

1. Az ipari forradalom.

Körülbelül az 1760-ik évtől kezdve a britt szigetország gazdasági tekintetben mélyreható változásokon ment át: ipar, kereskedelem, mezőgazdaság, közlekedés épp úgy megérezte az átalakulást, mint ennek következményeként a társadalom; a termelésnek középkori organizációja helyet enged egy újabb szervezetnek; az iparos céhek felbomlanak, a mezőgazdasági termelés technikájának fejlődése a birtokviszonyokban hoz be változást, a közlekedés új eszközök megteremtése folytán intenzívebb lesz és a szűk hazai piacokra szorítókozó kereskedelem a világot behálózó modern kereskedelemmé alakul.

Ez az átalakulás, melyet forradalminak nevezhetünk, mert aránytalanul rövid idő alatt lényegében változik meg a gazdasági élet, s iparinak, mert első sorban az ipari termelés terén történnek átalakulások, úgy, hogy neve így méltán ipari forradalom, — megteremti a modern kapitalisztikus termelést a maga fejlett technikájával, gyáraival, létrehívja e termelési mód kereteiben azt a proletariátust, mely azóta túlnőni igyekszik a számára rendelt határokon, s életre kelti azokat az elméleteket és tömegmozgalmakat, amelyeket egy közös névvel szocializmusnak nevezünk. A modern szocializmus, mint elsősorban a szabad bérmunkásosztály törekvéseinek elméleti kifejezője és az ő mozgalma, nem is létezhetett azon időpont előtt, melyben a történelmi fejlődés magát ez osztályt, a proletariátust, meg nem alkotta. Már pedig megalkotta akkor, midőn a kapitalisztikus termelést létesítette: az angol ipari forradalomban.

A gazdasági téren való emez átalakulás — a középkori keretekből újabbak közé való felfelé fejlődés — a kontinens többi államaiban is észrevehető, de ezekben egyrészt sokkal később jött el az idáig való fejlődésnek időpontja, ha ugyan némely államban nem ezentúl fog ez az időpont bekövetkezni, másrészt ott is, ahol a termelési rend (elsősorban az ipari termelésé) már is kapitalisztikussá alakult, ott a fejlődés pályája sokkal hosszabb és sokkal több zavaró tüneménytől kísért, mint Angliában. — Anglia körülbelül egy félszázad alatt tette meg azt a hatalmas átalakulást, melyre a kontinentális államok némelyikének másfél század sem volt elegendő.

1760. előtt az angol kisipar is épp úgy, mint a kontinensi, legnagyobb részét céhbőlileg volt szervezve, bár a céhek, az erős angol államjogi érzék folytán, oly önállóságra, mint a kontinensen, nem jutottak. Ez az ipar kézműves vagy kis tökések által szervezett otthoni ipar volt, az iparos, amint ez a korai fejlődési fokokon történni szokott, földmívelést is űzött. Nagyiparról szó sem lehet, még azok a vállalkozószerű «*master clothier*»-ek sem nagyiparosok a szó igaz értelmében, akik a mesterembereknek gyapjút adnak ki otthoni megszövéésre, a fonásra pedig külön munkásokat alkalmaznak, s a kész árút önmaguk értékesítik. A gyapjúiparban azonban később a raktárra való dolgozás jut szerephez, ami már a nagy ipar jellemvonása. A gyapjúiparnak a gyapotipar által való háttérbe szorításával s ez utóbbiban a fonás és szövés technikájának megváltozásával, ami lehetővé tette, hogy Angliában is előállíthatók lettek a gyapotkelmék és nem kellett többé azokat egyenesen Indiából hozatni és itt csak megfesteni, mint azelőtt, — veszi kezdetét az ipari forradalom.

A szövő-fonó ipar terén létesült találmányok korszakának lehet legteljesebben az ipari forradalom ez első idejét nevezni, amidőn egyrészt a szövőknek, a fonók feletti eddigi fölényét törte meg a *Hargreaves* fonó- («*spinning jenny*» 1767) és az *Arkwright* vízkeretgépe («*water frame*» 1769), másrészt pedig, midőn a *Crompton* nevéhez fűződő találmány («*mule*» 1779) a finomabb fonalak előállításával a gyapotnak Angliában való

sikeres feldolgozását, tehát ottani fonását és meg-
szövését is, lehetségessé tette. De még inkább
elősegítette a textilipar fejlődését a Cartwright
kenti pap mechanikai szövő-széke (power loom
1785), mely a fonóknak az újabb találmányok ál-
tal a szövőket felett szerzett előnyét semmisítette meg
és egyensúlyt létesített a kétféle munka között
s emellett a szövés-fonás eredményeit meg is sok-
szorozta, úgyannyira, hogy általa a kézi szövés
lassankint teljesen kiszorul.

A Newcomen gőzgépén James Watt által
végzett javítások s a vas szénrel való kiolvasz-
tásának feltalálása, a szénbányászat terén tett előre-
haladások a feltalált gépek hajtóerejének növe-
lésére s a gépek tökéletesbülésére vezettek, úgy,
hogy a találmányok hosszú sora folytán kifejlőd-
hetett a gyárrendszer. Mindenféle gyárak alakul-
tak, régi házakban, raktárakban megtelepül a gyár,
a kereskedők összegyűjtik a szövőket, szövőszéket
álljanak fel egy műhelyben és melléje ültetik a
munkásokat. A szövő tehát már nem veszi maga
a nyers anyagot, hanem a gyár tulajdonosa adja
neki, tőle kerül függésbe: tőke és munka elválík
egymástól s idők folytán, a találmányok tökéle-
tesbítése a termelési költségek leszállítása, a ter-
melés megszaporodása által teljes valóságában ki-
bontakozik az előbb még csak csirájában levő
tőke iparszervező, gyártásrendező hatalma: a k a p i t a l i z m u s .

Frappánsul jellemzi M a n d e l l ó ezt az átala-
kulást: «Az ipar csakhamar koncentrálódott a ter-
melésnek és a forgalomnak kedvező helyeken. Kis
fálvakból zajos városokba vonul. Csendes s a nap-
nak egy bizonyos részét kitöltő foglalkozásból lá-
zas, még éjjel sem szünetelő tevékenységgé lett. A
sok új találmány, az alkalmazásukkal járó hihe-
tetlen termelési eredmények és óriási nyereségek
pediőf életrekeltek a modern kor vállalkozó szel-
lemét. Azt a nyugtalan, merész, mindig előre, to-
vább és tovább törekvő, sem akadályt, sem te-
kinteteket nem ismerő szellemet. És vele együtt
kifejlődik a nagy verseny. A találmányok korszaka
s a határtalan termelési lehetőségek mintegy el-
söprik a középkor kisszerű ipari regulációit. Sza-
bad, tág teret nyitnak a vállalkozásnak, a gazda-

godásnak. A kelendőségi terület kiterjed az egész világra és a világpiacon válik a nagy verseny küzdőterévé. — A népesség rohamosan megnő, óriási városok keletkeznek, a tökéletes szükségletkielégítés, valamint a kultúra és a politikai népelet középpontjai.»

«De mindezen óriási technikai haladással, a termelés megezerszeresedésével, a világgazdaság és világgazdaság kifejlődésével szemben áll a tömegnyomor: ebből erednek korunk összes társadalmi bajai.»

«A mai kor társadalmi nyomorának és szenvedésének az ipari forradalom az igazi oka; teljesen új, hirtelen beállott viszonyok között jön ez létre, anélkül, hogy enyhítésére a társadalom megfelelő szerveket tudott volna megalkotni. Az ellentét szegény és gazdag, felső és alsó osztályok között mindjobban kiélésül, s növeli a nyomor elviselhetetlenségének szubjektív érzését. Kereskedő-fejedelmek és iparlordok az egyik oldalon, nyomorult pauperek tömege a másikon. Nagy gazdagság kevés kézen és milliók vagyontalansága. Mintegy két külön táborra szakad a népesség: megszűnik köztük minden régi összekötő erkölcsi kapocs, készpénz-nexus lép az emberi kapcsolat helyére. A munkás a termelési processzusnak csak eltűnő, csekély jelentőségű alkotó elemévé válik. A vállalkozó nem is érintkezik többé munkásaival, számára ők csak alkatrészek, a nagy termelési gépezet kerekerei kicserélhetők, elhasználhatók, kidobhatók, csakúgy, mint a többi géprészek. A nyereség után törekvő vállalkozó szellemet az emberek egészségére, erkölcsére és életére figyelmet fordító tekintetek nem gátolják előretörtetésében. Nyereségért rombolni is lehet ezentúl s a vállalkozói nyereség hajhászása felhasználja a munkájukat kínáló munkások versengését, csak hogy legjobb szoríthassa a munkabéretet. S ha akadtak is lelkiismeretesebb vagy messzebbrelátó vállalkozók, kik munkásaik jólétét szívükön hordták, a lelkiismeretlenebbek versenye megakadályozta őket tiszta szándékaik megvalósításában.»

«A versengő spekuláció folytán megszűnik a termelés állandósága is; virágzás és pangás váltogatják most már egymást bekövetkezik a kapita-

lisztikus termelést olyannyira jellemző krízisek, válságok kora. Hatásuk alatt legjobban a munkások szenvednek; megélhetésük máról-holnapra, családjuk fentartása nincs biztosítva. Ma munkában vannak, holnap az utcára lökik őket s e bizonytalanság okozta félelem miatt elfogadnak minden munkafeltételt, csak hogy munkanélküliekké ne legyenek, hisz a régi gildák már eltűnedeztek az új szakegyletek még nem alakultak ki.»

«A városokba tömörülés is csak nyomort okozott: a közegészségügyről fogalma sincs az embereknek: a városba települt munkás életének nyomor, szegénység, tudatlanság, kegyetlenség, piszok, betegség, erkölcstelenség a jellemző vonásai. A gyárakban semmi gondoskodás sincs a munkás egészségéről, testi épségéről, kényelméről vagy tisztességéről. Minden korból és munkanemből való munkások zsúfoltan dolgoznak szinte pihenés nélkül a leggyalázatosabb épületekben. A felügyelők durvasága, kegyetlensége, a hosszú munkában való kimerülés, piszkos, bűzös lakásokban állatokként való összezsúfolás, kellő táplálkozás, lakások hiánya teszi embertelenné a helyzetet. A gép gyermek és női munka mellett is boldogul: be tehát velők a gyárakba! Hogy aztán így, fizikailag és erkölcsileg is degenerálódik a munkásság, ki fog vajjon azzal törődni!?»

«A gyermekeket maguk a pusztulásnak induló szülők is beviszik a gyárba, s a gyárosok községről-községre küldik ügynökeiket, hogy a dologházakból szerezzenek gyermekmunkásokat. Külön vállalatok alakulnak gyermekek szállítására. Csatornahajókon vagy társzekereken viszik az összegyűjtött gyermekeket az ipari központokba, sőtét pincében fetrengve, várják a gyermekek a megsemlélésükre odajövő vállalkozót, ki nevüket, nagyságukat, munkabírásukat megvizsgálja. A gyárban aztán verik, ütik, éhezetik őket, hogy a bűzös, gőzös gyártermekben 16 órán át is szakadatlan munkában tarthassák a sok ezer kezét és lábát. Elledelük rothadt, romlott anyagokból való, némelykor a disznókkal együtt etetik őket. A szökni próbálók lábára vasat vernek. Tömegesen halnak meg a szegény áldozatok. Tetemüket titokban ássák el, éjszakának idején, félreeső helye-

ken. Az embernek nem valódi munkabírása szabja meg a munkaidő határait, mechanikus munkára kimerülésig kényszerítik, hisz a profit, a nyereség az egyedüli motívum, mely termelésre ösztönzi a gyárost!»

«Egyéni szabadság — névleg van csak, de a valóság rosszabb a rabszolgaságnál; igen, a gyárrendszer az új rabszolgaságot, a fehér rabszolgaságot teremtette meg, s az angol társadalomban nincs elég erő a borzadályok ellen legkevesebbet is tenni: a néger rabszolgaság kérdése egész figyelmét és érdeklődését leköti, úgy, hogy sokáig szemet huny a fehér rabszolgaságra.» Csoda-e, ha az ipari forradalom s vele együtt a társadalom új rétegződése, munkásra és tőkére való elkülönülése, a nyomort, a szegénységet, az osztályellentétet és gyűlöletet, az elkezeredést annyira fokozta, hogy kitörésre kellett kerülnie a munkásság lelkében háborgó, de eddig elfojtott indulatoknak? Csoda-e, ha gyújtogatóhoz, fosztogatóhoz nyúl a munkás, s ha a forradalom szellője érinti meg az egész Angliát? Csoda-e, ha lángbaborúl a gyúlékony anyag, melyet egy félszázad alatti gyors átalakulás felszínre dobott, amely keze ostoba elvakultságokban, a profit szomjától való ördögi üzetésökben maguk a kapitalisták dobták a tűzcsóvát, nem gondolván meg, hogy önmaguk szenvednek legnagyobb kárt, ha a tűz kitör.

A társadalmi forradalomnak szükségképpen el kellett következnie. Büntetlenül annyira visszaélni a morállal szemben büntetlenül oly kevés tekintettel lenni embertársaink egészségére s büntetlenül oly óriási mértékben támadni az élet ellen csak önmagunk gazdagítása, csak a profitnak önző módon való növelése céljából, nem lehet, s amidőn egyesek visszaéléseivel szemben, amelyek a népesség túlnyomó részét, egész tömegeit döntik végromlásba, a társadalom lelkiismerete meg nem szólal s hatályos megtorló eszközöket alkalmazni nem tud, vagy nem akar, akkor nem lehet megtagadni a nyomorult, kizsákmányolt, kifosztott tömegetől az az önfentartás jogát s akkor nem lehet pálcát törni könnyedén azok felett, akik önmagok torolják meg a rajtok elkövetett sérelmeket. A tömeget nyomorú-

sága és szenvedése, ha ehhez műveletlenség és tudatlanság is járul, mert soha senki sem igyekezett belé műveltséget és tudást vinni, — elvakulttá teszi, szenvedélyében elragadja, úgy, hogy ha szabadulni törekszik nyomorúságától, az eszközökben nem válogatós: a rombolás, a pusztítás az ő eszköze, megsebzti talán vele önmagát is, de ezzel mit sem törődik. De vajjon csoda-e, ha ezekhez az eszközökhöz nyúl, ha ő benne is felárad a munkanélküli kereset vágya, ha demoralizáltságában a polgárháború felidézésétől sem irtózik?

A francia forradalmat is nagyrészt a gazdasági okok teremtették meg s abból az óriási pusztulásból, amely e forradalom nyomán járt, azokból a romokból, melyekké az ancien régime tündöklő palotái összeomlottak, diadalmasan kelt létre egy új korszak, amely dicsőséges napja sugaraival az egész emberiséget bearanyozta. Az angol ipari forradalom is — az egyik túlzás — magával ragadta a társadalmat egy pusztító, vészes társadalmi forradalomba, — az újabb túlzásba, — hogy benne a társadalom önmagát kitombolván, újabb viruló fejlődésnek nézhessen elébe.

A tikkasztó, nyomasztó nyári hőség rendszeren zivatart hoz magával, melyet nemsokára hírül adnak a sötét fellegek, az ezeken áttörő, cikázó villámok, a mennydörgés távoli moraja. De ha itt van már a zivatar s ha a villámcsapás s a szakadó zápor pusztítást visz is végbe, utána a lehült, tiszta levegő, éltető erőt ad, nyomában virulásnak indul a bőséges vízmennyiséget kapott növényzet; a zivatar hatása jótékony az egész természetre. A társadalmi élet sok-sok jelensége magában hordja az ellene irányuló visszahatást s az igazság megtalálása eltévelyedező, az igaz irányokról letérő utaknak bebarangolásai túlzásokba esés nélkül csak kivételesen és csak kiváló nagy szellemeknek lehetséges, de nem a tömegeknek.

2. A szocializmus és a francia forradalom.

Az Angliában lefolyt ipari forradalmat nem, de az ebből eredő társadalmi forradalmat megelőzte a Franciaországban végbement hatalmas politikai és

szellemi átalakulás, a nagy forradalom. A társadalmi forradalomban a vezérszerepet a termelési viszonyok átalakulásával, a kapitalisztikus gazdasági rend kifejlődésével létrehozott modern, szabad gyári bémunkások viszik. Csak 1815-től kezdve, midőn már megvan a találmányok hosszú sorozata, tömörül a munkásság lassanként önálló, s több társadalmi osztály érdekeivel való ellentéte tudatában levő szociális osztálylyá. Csak a 19. század derekán kristályosodik ki az erjedésben levő társadalomba az ipari forradalommal bedobott mag körül az új, ma már szilárd test: a proletariátus és az új kristályra lassanként rakódik le az erjedő, háborgó anyagból, a társadalomból lecsapódó egy-egy szilárdulásnak induló alkatrész, hogy a sokszögletű kristályt terjedelmében még inkább növelje.

Anglia gyáriparával, modern gépeivel teremtette meg a proletariátust. Franciaországnak fejletlen manufaktúráiban a forradalom idején nem volt, de nem is lehetett még proletariátusa s így forradalma, ha annak egyes vezetői tulajdonellenes hangoknak adnak is kifejezést, semmiképpen sem egy modern értelemben vett szociálisztikus mozgalom, mert az a társadalmi osztály, melynek az ily mozgalom alanyának kellene lennie: a proletariátus, ez időben még csak embrióban volt, de meg nem született. A tömegek mozgalma is kapitalisztikus Európában egész a 19. század közepe tájáig, de nem proletár-mozgalom, ha pedig elszórtan az, még akkor sem tiszta, világos és céltudatos; a kialakulóban levő proletariátus más elemekkel: a polgáriakkal társul, hogy mozgalma céljait valóra válthassa, bár még céljairól tiszta öntudattal talán önmaga sem bír, forrongásában csak ösztönei tanácsának engedelmeskedik.

Különben is előbb még a polgári osztálynak kellett érvényesülnie, hogy aztán a proletariátus is szóhoz juthasson, már pedig a polgári osztály, a harmadik rend, csak a francia forradalomban lesz önálló társadalmi osztálylyá, renddé, a politikai hatalomnak a másik két renddel egyenjogú alanyává. A francia forradalom a polgárság, de nem a proletariátus forradalma. Ipar, kereskedelem nem föld-birtokos kezekben egyesít már nagy vagyont, a polgárság e vagyon tulajdonosa, mely gazdasági

erejét érzi, tudja s jogokat reklamál magának és kétségbe vonja a feudális földbirtoknak kizárólagos jogcímét az államhatalomra, az állam ügyei intézésére. A feudális renddel való összeütközése az ingó vagyon képviselőinek: a polgárságnak a feudalizmusmal: ez a francia forradalom. S hogy a polgárság jogai kivívásában támaszkodik a birtoktalan és csak keze munkájából élő népelemre, ez pedig neki híven segít: az az együtt küzdő rétegek tévedésén alapuló, de könnyen megérthető együttműködés. Azt hitték, hogy ha a mobilis vagyont felszabadítják a földbirtok uralma alól, azzal a munka is fel lesz szabadítva; az ingó vagyon — talán jóhiszeműleg — hivatkozott a maga felszabadítási küzdelmében a birtoktalan néptömegek előtt arra, hogy ő is a munka eredménye s a dolgozó tömegek saját létérdekökben cselekesznek, ha neki segítenek, mert mindkettőjüket lenézi, megveti s nem engedi érvényesülni a földbirtok; egyesült erejük pusztítsa hát el a feudalizmust.

És a feudalizmus a francia forradalomban elpusztult, de a munka még nem lett s nem lehetett egyenlő az ingó vagyonnal, a tőkével; s bár a konvent az egyenlősítés frázisait hirdeti, ezeket senki sem vette komolyan, úgyannyira, hogy megvalósításukra senki sem gondolt. Hiszen az egyenlőség a francia forradalomban nem más, mint csak törvény előtti egyenlőség (la loi est la merne pour tous) s az új szociális irányú törvények (az 1789. okt. 20-iki «loi martiale», az 1791. június 17-iki az egyesülésről szóló stb.), egyáltalán nem a tömegektől és nem a tömegek számára csinált törvények, amint ezt legjobban mutatja az 1791. nov. 3-iki alkotmány is, amely a censusos választást hozza be és elkülöníti egymástól a birtokos és birtoktalan, a teljes jogú és «II. osztályú» polgárokat. (Sombart.)

Amidőn pedig széles körben követelik a «loi agraire» hozatalát, mely az egész francia földbirtok újbóli felosztását rendelné el, akkor sem a szocializmus tanainak híveiként mutatják be magokat a vezetők: egy ily felosztás alapja a magán földtulajdon, az, amit a szocializmus perhorreszkál, az ami ellen küzd. És a konvent — mily érdekes — 1793. március 18-iki dekrétumában «halálra méltó

bűn»-nek deklarálja ezt a kívánalmat. Igen, az 1793-iki mozgalmas év sem a szocializmus vagy kommunizmus éve, hiába lázong Lyonban és Parisban a sansculotte-ok hada s a selyemmunkások tömege, hiába követel kenyeret az éhező nép s hiába hirdeti Marat a maga kommunista eszméit: az élvezetben való egyenlőség tanát. E mozgalom vezetői «extrém radikálisok, de extrém individualisták, Danton, Robespierre, Marat kispolgárok; antiszociális, antiproletárius az egész mozgalom.» És ugyanekkor, az 1793-ik évi alkotmány 2. cikkulusa az emberi jogok közé iktatja a magántulajdont, hisz az Égalité, Liberté és Sureté, egyenlőség, szabadság és biztonság mellé odateszi negyediknek a Propriété-t, — a magántulajdont — is. Már pedig ily törvényhozás minden más, csak nem szocialisztikus, avagy pláne kommunista!

Az igaz, hogy ugyanebben az időben ott áll a maga kommunizmusával Babeuf is, aki fogságában megérlelt eszméit előbb a «Société du Panthéon»-ban, majd ennek a direktórium által való feloszlása után az «egyenlőek» (Égaux) társaságában hirdette; aki szerint a forradalom által proklamált egyenlőség megvalósítására az egyedüli eszköz a kommunizmus.

És mivel az 1793-iki alkotmány eltöröltetett s a Sieyès által kidolgozott lépett a helyére: első feladat az 1793-iki alkotmány visszaállítása. Erre irányult elsősorban az egész összeesküvés, melynek céljai közt szerepelt a direktórium megbuktatása, a fővárosnak fegyveres erővel való megszállása és — s ez a kommunizmus — a politikai és gazdasági egyenlőség megvalósítása. Az összeesküvést azonban annak egyik résztvevője, Grisel, elárulta s 1797. május 27-én Babeuf is kivégeztetett. A pör alatt tűnt ki, mily nevenséges csekély erővel rendelkezett az egész összeesküvés, s mily nevenséges bolondos, álomszerű volt ez a jakobinus szellemben élő mozgalom, s mily kevésbé volt hatása a tömegekre, melyeket nem hogy vezetni vagy irányítani tudott volna, de még csak gondolatközösségben sem állott azokkal. — Így csinálni forradalmat és ennek útján kommunizmust nem lehet. És ez is csak azt mutatja, hogy a szocialisztikus eszmék még csak egyesek

lelkében, fantasztikus gondolkodású emberek szívében élnek. Csak kevesen vannak, s akik vannak is, azok is az ideális, természeti állapot állítólagos egyenlősége alapján állanak. A francia forradalomnak azonban semelyik időszakában sincsen valamely és közössége a kommunizmussal. És ami szociálizmus vagy kommunizmus az 1800-as évek első tizedeiben van, azokat sem a tömegek csinálják, hanem a természetjogi felfogásban és világnézetben felnevelődött ábrándozók munkáiban élnek a szociálizmuséhoz hasonló alakban, de ezek az emberek semmi hatással sincsenek a tömegekre.

3. A szociálista rendszerek a francia forradalom utáni időben.

Azok között a szociálista elméletek között, amelyek a 18. és 19. század fordulója idején keletkeztek, egy közös vonás felismerhető: a 18. század társadalmi filozófiájának a kezevonása, a természeti rend visszaállítására való törekvésnek a hangsúlyozása, a szakítani akarás a mesterséges, mai társadalmi renddel. Azt az isten adta, jószágos akarata öltött testet benne, ezt az emberek csinálták: az észnek feladata tehát kikutatni az utat és módot, miképpen lehetne a természeti renchez visszatérni, mert az nyújtja az emberiség számára a legnagyobb boldogságot. Vallás, világnézet, társadalom, állami rend, — mind kíméletlen kritika tárgyává tétetett, az ész ítélőszéke előtt kellett igazolnia mindnek a maga létjogosultságát, avagy arról lemondania. A gondolkodó ész lett mindennek az egyedüli mértéke. Kevéssé megbízható mérték, mutatják a fejlemények, s az ész állama nem oly könnyen jött létre, hosszas küzdelem után is csak polgári, demokratikus reszpublikává vált, s amint Engels mondja, mielőtt idáig fejlődhetett volna a valóságban, a direktorium korrupcióján, a napóleoni deszpotizmuson kellett átvergődnie és a sóvárgott örök béke végnélküli hódító, pusztító hadjárattá lett. Az ész társadalmá is ily rosszul járt: szegény és gazdag közötti ellentét élessé válik, az iparnak kapitalisztikus alapon való fellendülése a társadalom élet-

felvételévé teszi a munkásság nyomorát s ha a feudális kor bűnei háttérbe szorulnak is, a polgáriak megszaporodnak: a kereskedelem zsarolássá lesz, az erőszak helyébe a korrupció lép, a kard helyét a könnyen gördülő pénz foglalja el, a prostitúció terjed s a házasság is sokszor csak a takarója. Mindez keserű csalódással telt képet állít azok elé, akik az ész győzelmét hirdetik. Csak a férfiak kellene, akik e csalódást konstatálják. Megjönnek ők is a század fordulóján: 1800. jan. 1-én Róbert Owen átveszi a newlanarki gyár vezetését, 1802-ben Saint-Simon megírja genfi leveleit és 1808-ban Charles Fourier kiadja első munkáját.

Ebben az időben azonban még fejletlen a kapitalisztikus termelés, illetve a burzsoázia és a proletariátus közötti ellentét. Angliának van már gyár-ipara, de Franciaországban az még ismeretlen. 1800 körül még csak keletkezően vannak a kialakuló új társadalmi rendben az összeütközések; a megoldás eszközeivel is hasonlóan áll a dolog. Hogy a birtoktalan tömegek Parisban a rémuralom alatt megtudták szerezni egy pillanatra magoknak az uralmat, ez csak azt bizonyítja, hogy mily lehetetlen volt az akkori viszonyok között ez az uralom. A birtoktalan tömegekből egy új osztály törzseként kialakuló, önálló politikai akcióra még képtelen proletariátus úgy jelen meg a történelem színpadán, mint egy elnyomott, szenvedő társadalmi osztály, melyen, mivel az ügyefogyottságában nem tud magának jobb helyzetet teremteni, csak kívülről, csak felülről lehetett segíteni.

Ez a történelmi helyzet állapítja meg azokat a kereteket, melyekben a társadalmi reform elhelyeződik. A kapitalisztikus termelési rend még fejletlen, az osztályok egymáshoz való helyzete nincs biztosan megállapítva: éretlenek így meg az ezeknek megfelelő elméletek is. A gazdasági viszonyok magokkal hozzák a megoldás szükségességét, de a mikéntet, a megoldás módját még nem: az emberek fejéből kellett ennek kikelnie, a gondolkodó észnek vált feladatává megtervezni ama bajok elkerülésének módját, amelyeket a társadalom magával hozott. Egy új tökéletesebb társadalmi rendet kellett kitalálni, s kívülről, propa-

gandával, ha lehet, mintaintézmények létesítésével, ráoktrojálni a társadalomra. Ezek az új szociálisztikus rendszerek eleve is utópiák, s minél inkább fejtték ki azokat részleteikben szerzőik, annál inkább kitűnik, hogy tiszta fantasztaságok. (Engels.)

Igen, utópisztikus szociálizmus ez, s racionálisztikus, mint Sombart nevezi, mert az abstraháló, gondolkodó ész találta, ki, amely még nem fedezte fel a társadalmi fejlődés szükségszerűségét, de még nem is fedezhette fel azokat.

a) Owen R ó b e r t (1771—1858) az első tipikus képviselője ennek a szociálizmusnak. Elég jó vagyoni viszonyok között élő család sarjadéka, ki tapasztalatokban gazdag ifjúságot élt át: kilenc éves korában kereskedő-inas, tizennégy éves korában Londonban, majd Manchesterben kereskedősegéd, tizenkilenc éves korában egy nagy gyapjúfonoda igazgatója; 1800-ban pedig már társa lett apósának, D a l e-nak fonógyárában, New-Lanarkban. Ez a hely lett az ő áldásos működésének színtere, hol az élet nyomorúságait nyitott szemmel láthatta, s egész életét a nyomorúságok megszüntetésére szentelhette. A gyárban egy erkölcsileg, testileg, szellemileg elnyomorodott, szerencsétlen munkásságot talált, mely lelkét borzalommal töltötte el: ezt a népet felemelni, számára tisztességes létfeltételeket teremteni, tűzte ki élte főfeladatává. Owen gyakorlati ember volt, filozófiai, elméleti képzettsége nem állott magas fokon, életpályája ily irányban szerezni ismereteket nem igen engedte meg, de szabad idejében folyton olvasott; főleg a B e n t h a m etikájának utilitárius elvei voltak rá nagy hatással, ő is hisz a 18. század természettől adott rendjében, amely talán valahol már is megvalósult, de bizonyára megvalósulhat, ha mesterséges akadályok meg nem gátolják, így jut el aztán ahhoz a meggyőződéshez, hogy a társadalom, magában az emberben hordja azokat az akadályokat, mert az ember jellege egyrészt az ő organizmusának és nevelésének, másrészt pedig az embert főleg fejlődési periódusában környező körülményeknek eredménye. Az ember organizmusát nem lehet megváltoztatni, de a nevelés útján jobba lehet tenni a jellemet,

s jobbakká lehet tenni a környező körülményeket, a milieut is; már pedig ezek megváltoztatásával, jobbá tételével a társadalom rendje is közelebb jut a természettől adott rend színvonalához.

És amíg Owen csak ezeket hirdette és amíg, mint nagy emberbarát a maga new-lanarki gyárában elveit meg is valósította, dicsőséget és tiszteletet szerzett magának. Azt mondja Engels, hogy ő volt a legnépszerűbb ember egész Európában, akit nemcsak a vele egy társadalmi állású emberek, de államférfiak és fejedelmek is csodálták és bámulva jártak Lanarkba a mintagyártanulmányozására. Mert itt más volt a munkás helyzete, mint a többi gyárakban. Az a lassanként 2500 főre szaporodott munkásság, mely eredetileg a legvegyesebb és nagyrészt erősen demoralizált elemekből állott, oly mintagyártelepen élt, ahol a részegeskedés, a rendőrség, a büntetőbíró, a perek, a szegényügy, s a jótékonyosság ismeretlenek voltak, mert nem volt rájuk szükség, hisz Owen minden munkását emberhez méltó körülmények közé helyezte és a felnövekedő nemzedékeket szorgalmasan neveltette. Az első óvodát ő létesítette, hol két éves korától elhelyezést találtak a kis gyermekek, s oly jól érezték ott magukat, hogy haza alig lehetett őket vinni. Amíg a többi gyár 13—14 óráig dolgoztatta munkásait, Owen-nél csak 10 és fél óra volt a munkaidő, s amidőn egy négyhónapos válság alatt szünetelt a munka, a foglalkozás nélküli munkások megkapták teljes béreket. És e gyártelep értéke kétszeresénél többre növekedett s tulajdonosának gazdag nyereséget juttatott.

Owen elkezdett gondolkodni azon, mi az oka a gazdaság e megnövekedésének, hogy az ő 2500 munkása ma ugyanoly értéket tud létrehozni, mint egy félszázad előtt 600.000 ember? S hova lesz az a különbség, mely a 2500 és a 600.000 ember fogyasztása között van? A gyár tulajdonosai zsebébe foly, hisz neki befektetett tőkéje 5%-os kamatain kívül még 300.000 font sterling nyereséget ad. A gépek teremtik meg a gazdagságot, s az új hatalmat a munkásosztály, az övé kell, hogy legyen tehát annak a gyümölcse. Az új, hatalmas termelő erők, amelyek eddig csak egyesek

gazdagítására és a tömegek szolgaságra vetésére használtattak fel, Owen szerint arra vannak rendelkezve, hogy mindenki közös tulajdonaképpen csak a közjólét érdekében szolgáljanak, így, ily kereskedői számítások alapján jut el Owen a szociálistikus elvekhez, amelyeket a praktikus életben megvalósítani ezentúl főcélja lesz, s amit belőlük az idők folyamán saját gyárában a valóságba átültetett, igyekszik nagyobb körben terjeszteni. (Engels.) A magángazdasági rend helyébe most már a szociálistikus, a magánüzemébe a közös jószágtermelést akarja léptetni, hogy a munkások ne legyenek, mint eddig ő nála is, rabszolgák, s hogy a vállalkozó zsebébe eddig folyó nyereség ezentúl a munkásokat, mint a jószágelőállításra szövetkezett egyéneket illesse. Az 1815-iki nagy válság után terveket készít, már szociálistikus alapokon, a munkanélküliek állami foglalkoztatására, mert ekkor már a kapitalisztikus rend bajait felismeri. A gépek behozatala, mely versenyt támaszt a kéz munkájának, csökkenti az emberi munka értékét. A bér és ezáltal a nép nagy tömegének fogyasztási ereje is ezért súlyed. Tehát egyfelől a termelőerőnek a gépek által való emelése, másfelől pedig a tömegek vásárlóerejének csökkenése szükségképpen válsághoz vezet, amelyet csak úgy lehet elkerülni, ha a vásárlóerő a termelőerő mértékére emeltetik. A munkanélkülieket, akik a verseny támasztása által a bért és ezzel a munkások fogyasztóerejét csökkentik, az államnak kell munkával ellátnia, így a munka értéke ismét nőni fog, s összhangban a termelő és fogyasztóképesség. A munkanélkülieket kb. 5000 főből álló telepekbe kell egyesíteni, s ezek ott saját munkájukkal fedezhetik szükségleteiket. A szükségletek fedezésén túl megmaradó fölösleget a felhasznált tőkék visszafizetésére és kamatai törlesztésére lehet fordítani. Az államnak nemcsak a nevelés a kötelessége, hanem a munkaadás is, s ha az emberek a munka tervszerű egyesítése és vezetése folytán többet termelhetnek, mint fogyasztanak, az ember környezete oly kedvezően alakulhat, hogy megfelelő nevelés mellett mindenkinek biztosítva lesz a legnagyobb boldogság. (Herkner.) És gondolatait megvalósítja ő mind Lanarkban: keresz-

tül viszi az első törvényt a női és gyermekmunka korlátozására, munkásjóléti intézményeket alkot, szövetkezeteket létesít s hirdeti szóval és tettel az ezen úton megvalósuló új világrend magasztosságát, s hite az emberek felvilágosításában és felvilágosíthatóságában végtelen, pedig jól látja, mi vár rá: a hivatalos társadalom, mely előbb csodálta, most elfordul tőle, tekintélyét aláásni igyekezik, a sajtó, mely eddig nevének dicséretével tele volt, agyonhallgatja, érvei is kezdenek meghiúsulni, elhagyja Angliát; Amerikában, Indiana államban New-Harmony néven alapított új kommunisztikus gyarmatában tett kísérletei csődöt mondanak, s ha vagyonát elveszti is, három év multán való visszatérével hite még mindig él az emberiség megjavíthatóságában. Dolgozik fáradhatatlanul tovább, bár nem veszik már oly komolyan törekvéseit, mint azelőtt, a szövetkezeti eszme terjesztésén, a munkabazárok (munkatermékeknek kicserélését, a munkárárt egységül vevő munkapapírpénz ellenében végző intézmények) létesítésén. S nem csügged el, habár hajótörést szenvednek is intézményei, telve van lelke bizalommal önmaga és eszméi iránt. A mozgalom, melyet megindított 1846-ban elcsitul s Owen a következő évi parlamenti választáson csak egy szavazatot nyer; ez ábrándítja ki eszméiből, úgy, hogy ezentúl nem is igen lép a nyilvánosság elé s elfeledve, félreértve hal meg 1858. november 17-én szülőföldjén, Newtownban, az északi Walesben.

Owennak a jelentősége, ama tagadhatatlanul nagy hatáson kívül, amelyet a modern szociálizmus megalkotói közül főleg Marxra és Engelsre gyakorolt, elsősorban a szövetkezeti eszme propagálásában nyilvánul.

A szövetkezet útján való társulás a szükségletfedező fogyasztási cikkek olcsóbb beszerzését, a közvetítő és detailkereskedés áremelő nyereségének kiküszöbölését szándékolván, nem a jövedelem közvetlen növelésére, hanem annak jobb kihasználására törekszik. S ha voltak is már Angliában a 18. század végén a munkásoknak kenyér és liszt olcsó módon való beszerzésére alakult egyesülései, ezek csak a nyomasztó szükség hatása alatt esetenként állottak elő: a szövetkezeti moz-

galom a 19. század húszas éveitől kezdve éppen Owen Róbert működése nyomán vert nagyobb szárnycsapásokat. Fentebb már ismertetett theoretikus tételeihez, melyek a munkásság termelő és fogyasztóképessége viszonyáról szólnak, kapcsolja ő a szövetkezetek alapításának szükségességéről hirdetett tanait, hogy, t. i. a munkanélkülieknek az állam által alakított telepein a termelést maguk az itt letelepítettek végezzék s az egyes telepes a közösen előállított termékekből végzett munkájának mennyisége szerint részesedjék. Az ily kollektivistikusan organizált községek, melyek önmaguk elégítik ki összes szükségleteiket, sokkalta inkább igyekeznek saját előnyeik fokozására, mint azok, amelyek lakosai az immorális szabad verseny rendszere mellett élnek. Mihelyt csak egy néhány ily kollektivistikus alapokon álló község támad, a közös termelés gondolata gyorsan fog elterjedni az egész világra. Ez az új termelési rend hatalmas termelési erejével mindenfajta jószágot bőségben fog előállítani: a bűn és nyomor eltűnnek a föld színéről, mert az emberek rossz tulajdonságai csak a rossz társadalmi intézmények reflexei. Az új társadalomban mindenki sokkal több boldogságot fog élvezni állandóan, mint amennyi a ma uralkodó viszonyok mellett akárkinek is jut. (Webb, Herkner.) Ennek az új rendnek eszköze a szövetkezeti társulás. Owen evangéliumi jelentőségűnek látja saját elveit, s maga és tanítványai is nagy számmal alkotják meg a szövetkezeteket, úgy, hogy 1832. táján már kb. 500-ra tehető a számuk. De mert törvényes védelem nélkül működtek, s az igazi szövetkezeti szellemmel még nem itatódott át a munkásság lelke, s mert a chartista mozgalom közbe jő, az Owen-féle szövetkezetek terjedése is szünetelni kezd, bár másfelől éppen az a tény, hogy a chartista mozgalom leveretett, s politikai úton nem tudott a munkásság magának előnyöket biztosítani, így a cél más úton: szövetkezetek létesítése által látszott elérhetőnek, — ad a 1844-iki rochdalei szövetkezet megalkotásával új lökést a szövetkezetek fejlődésének. A rochdalei szövetkezetet sem, mint fogyasztási szövetkezetet alkották meg alapítói, hanem az Owen szellemében, s a tökéletes, a profitot kikü-

szöbölő kommunisztikus közületet akarták létesíteni abban. Owen szelleme ennek az új szövetkezetnek is a megalapítója, bár ettől kezdve más irányt vesz az egész szövetkezeti mozgalom.

Ennek az ismertetése azonban a későbbi lapokra marad.

b) Claude Henri Saint-Simon de Rouvroy gróf (1760—1825) Franciaország legelőkelőbb nemesi családjai egyikéből származott; korának legkitűnőbb tudósai nevelték s családi tradícióihoz híven katonai pályára lépett, de 1780-ban már ott hagyja a francia hadsereget, résztvesz az északamerikai függetlenségi harcban, s ott előbb Washington majd Pouillé alatt küzd a szabadságért. Ebben az időben diplomáciai ügyeket is intéz — ugyan nagyrészt megbízás nélkül — Hollandia számára; kalandos természete e téren is megnyilatkozik. 1784-ben visszatér Franciaországba, s bár a katonaságnál előhalad, ezredessé lesz, e pályának itthoni békés viszonyaival nincs megelégedve; a metzi helyőrség kötelékében is inkább tudományos téren való képzettsége, semmint szigorúan katonai tudása gyarapításán munkálkodik. Nagy tervező volt egész életében, még Amerikában való tartózkodása alatt készíti tervet a Panama-földszoros átvágásáról s át is adja emlékiratát a mexikói alkirálynak, de e tervnek is épp oly kevés eredménye lett, mint a Madridot tengerrel összekötő csatorna létesítéséről 1781-ben a spanyol kormány elé terjesztett tervezetének. A nagy forradalom nemsokára kitör, Saint-Simon csatlakozik a revolucionárius elemekhez, elveszti vagyona tetemes részét a forradalomban, bár újra vagyonra tesz szert, midőn a londoni porosz követel, Redern gróffal, birtokspeculáció céljából szövetkezik. Évi 35000 frankos járadékot szerez, de ennek is nyakára hág nem soká, úgy, hogy az előkelő Saint-Simonnak egy zálogházi 1000 frankos nyomorúságos írnoki állásból kell életét tengetnie; később egy volt inas Diard tartja el, ennek halála után csaladjától nyer egy csekély évi járadékot, de ez mind nem elég az ő rendszer és számítás nélküli életmódjához. És Saint-Simon így lesz, nyomorba jutása útján a nyomor filozófusává, talán önkéntelenül, talán szándékosan, mint némelyek gondolják. Sokat dolgozik ugyan irodalmilag már ez idő-

ben, a modern Franciaország sok neves embere seregli körül tanítvány gyanánt a mestert, tekintélye nőttön-nő, tanára számosan esküsznek, de működése nem szolgál anyagi viszonyai javítására; sok munkát ír, de ezek nem jövedelmeznek; kétségbeesve helyzete felett, 1823-ban öngyilkossági kísérletet követ el, azonban megmentik s élte két utolsó évében egy bankár, Olinde Rodrigues segélyezi. Párisban hal meg, ekkor már számra nézve kevés, de annál hívebb tanítványtól körülvéve, 1825. május 19-én.

Csodálatos, hogy a legelőkelőbb feudális társadalom sarjadéka a polgárság emancipációja érdekében küzdő D'Alembert által nevelt gróf Saint-Simon az, aki a negyedik rendért száll síkra és lesz a szocializmus előharcosává. Ő az, aki a genfi leveleiben hirdeti, hogy mindenkinek dolgoznia kell, ő az, aki a francia forradalmat már 1802-ben osztályharcnak látja. ő az, aki tekintete zseniális széleskörűségével felfedezi, hogy a politika a termelés tudománya s a gazdaságtanban kell. hogy feloldódjék, ő az, aki már a 19. század elején hirdeti, hogy a mindenkori gazdasági viszonyok teszik a politikai intézmények alapjait. (Engels).

Az a hatás, melyet kora legelőkelőbb tudósaira gyakorolt, mutatja nagyságát, hisz a később B a z a r d és E n f a n t i n által hirdetett tanainak hívei között vannak Comte, Thierry, Buchez, Leroux, Blannui, Chevalier. Lessens, Halévy és más igen sokan híres államférfiak és tudósok. «Zseniális, tudásszomjtól üzőtt férfiú Saint-Simon, aki megnyugvás nélkül törekszik az egész világot átfogó ismeretekre és az emberek önzetlen boldogítására». Igaz, hogy nem jut el a «reális tények igaz megismeréséhez, mert a létező korlátokra tekintettel nem levő törekvései nem engedték a dolgok mértékét és céljait helyesen megítélnie.»

A munka és tőke közötti ellentét tudatára Saint-Simon még nem igen jut el: ő mind a két osztályt, tőkést és munkást összefoglalja az «iparos» (industriels) név alatt, sőt még a szó legtágabb értelmében vett hasznos tevékenységet kereseti célból üzőknek e név alá sorolásával e fogalom körét megtágítja. Mivel pedig a Bourbonok a feudális nemességre és a klérusra támaszkodva, vissza akar-

ták csinálni a történelmet az 1789-ik év előtti állapotok színvonalára, az «ancien régime» védelmezőivel szemben a 19. század második tizedétől kezdve hatalmas harcba kezd az egész nép által támogatott polgárság. Ilyen egyesült politikai harcok mellett nem is igen láthat ellentétet Saint-Simon még ez időtájt a burzsoázia és a proletariátus között. Saint-Simon a polgársághoz áll e harcban, épp úgy, mint már előbb a francia forradalomban is oda állott, de azért nem nevezhető polgárbarátnak; ő tovább tekint annál, minthogy megállapodjék az egyszerű liberalizmus elveinél s felismeri, hogy nem elégséges lerombolni a régi intézményeket és így a magában véve meg nem nyugtató eredménynyel beérni: szervező tevékenység az, ami a korra vár. Ezért a liberalizmus felfogásával ellentétben, egy új vallást lát szükségesnek, az «új keresztyénséget», mely a keresztyénség igaz tartalmát: a testvériséget és szeretetet tényleg megvalósítsa. Ő nem kívánja sem az egyén korlátlan szabadságát, sem a népszuverenitást, sem pedig az abszolút egyenlőséget, hanem — és ez az alsóbb néposztályok érdekében tett elsőrangú fontossággal bíró javaslata — a csak munkaerejére utalt társadalmi osztálynak helyzetét a lehetőség szerint jobbá tenni. Adjon az állam munkát a munkabíró tömegeknek, nevelje azokat, nyújtson nekik örömet is, hogy intelligenciájuk növekedhessek. (Grünberg).

Ez bizony nem szocializmus, mert a magántulajdon társadalmiasításának kívánalma sehol sem fordul elő munkáiban. Ezt nem is ő, de hű tanítványa, B a z a r d tanítja, aki a történelmi fejlődésnek egy sajátos rendszerét fejtette ki, mely szerint két társadalmi principium van: az idealizmus vagy önzés és az asszociáció vagy egység. Amint egyik vagy másik elem van túlsúlyban, lehet szólni a népek történelmének organikus, avagy kritikus korszakairól. Az új organikus periódus közeleg, hirdetője Saint-Simon személyében már megérkezett s ez új időszakban a társadalom anyagi rendje is újjá kell, hogy szerveztessék, úgy, hogy minden egyes egyén elfoglalhassa az őt megillető helyet a társadalomban. Amidőn a «bellum omnium contra orrnes», az embereknek egymás elleni harca még a legféltelenebb volt, a legyőzöttet megölték; ké-

sőbb a győző fél belátta, hogy jobban tudja legyőzött ellenfelét kihasználni, ha annak életét meghagyja s rabszolgájává teszi; így lett az ókorban a legyőzött rabszolga a középkorban a keresztyénység hatása alatt jobbágy s az új korban — midőn más fegyverekkel folyik már a harc — munkás, aki törvény szerint szabad ugyan, de nincs semmiféle birtoka s ő saját nyomorúságának és szerencsétlenségének rabszolgája, ki ennek épp oly kevésbé tud véget vetni, mint a középkor jobbágya, ő is a vagyonosok parancsait követi, mert azokat kell követnie, engedelmes szolgaként. Éppen ezért kell a vagyon privilégiumait is eltörölni amint a forradalom minden más kiváltságot már eltörölt, s el kell törölni az örökösödési jogot mely által akárki, anélkül, hogy arra érdemességét igazolná, másokkal szemben előnyös körülmények közé jut. Az összesség legyen az örökös és ez osztsza szét a lenyelése alá kerülő tőkét az egyesek között ezek képességeinek mértéke arányában. (Adler).

Itt, B a z a r d n á l van kifejezésre juttatva Saint-Simon híres formulája, mely alapelve ma is a modern, fejlett szociálizmusnak: « d e c h a c u n s e l o n s a c a p a c i t é , á c h a c u n s e l o n s e s o e u v r e s », «Mindenki képességei arányában dolgozzék és mindenki munkája mértéke szerint részesedjék jutalomban».

Ez már szociálizmus, amely főleg az 1830-iki júliusi proklamációban talált kifejezésre. Ezt a proklamációt Bazard és Enfantin X. Károlynak, az 1789-ik év előtti állapotok visszaállítására irányuló törekvéseivel szemben adták ki s felszólították benne a népet, hogy «a javaknak és az életnek nagy ipari és theokratikus közösgébe lépjen be.» A kamarában a saint-simonisták elleni heves támadásokat idézett elő a proklamáció s az ezekkel szemben való védekezés eszközt Bazard és Enfantin újból egy újabb feliratban látták, amelyet a kamara elnökéhez 1830. október elsején intéztek. Ebben védekeznek ama vád ellen, hogy ők a jószágközösgét, vagyis a termelés eszközeinek és a munka gyümölcseinek a társadalom minden tagja közötti egyenlő felosztását kívánják, ezt ők elvetik, mert erőszakos és igazságtalan; ok hisznek az emberek természettől való egyenlőt-

lenségében, s épp ebben találják a társadalom alapját, a társadalmi rend nélkülözhetetlen feltételeit, ők elvetik a jószádközösséget, de minden erkölcsi törvény közül, melyek megvalósítására s nekik van küldetésük, az első szerintük az, hogy mindenkinek képességei szerint rendeltessék ki a helye és mindenki végzett munkája szerint jutalmaztassék. Ezért kell elkerülni a születéssel járó minden privilégiumot, mert ezek akadályozzák meg, hogy a javak igazságosan oszoljanak meg, ezért kívánják, hogy a munka minden eszköze, a földbirtok és a tőkék egy társadalmi alappá egyesíthessenek, tehát a tulajdont csak annyiban támadják, amennyiben az egyesekre nézve szentesíti a henyélés és dologtalanság «istentelen» privilégiumát: azt az előjogot, hogy az illető a mások munkájából élhessen. (Herkner).

Ez a felfogás már új: nem arról van szó ezen túl, hogy az emberi jogoknak politikai kifejezést adjanak, s a szabadságot dekrálálják, hanem, hogy új gazdasági és társadalmi rendet építsenek fel, mely a tulajdont már nem látja szentnek és érintetetlennek, mint az 1793-iki alkotmány, hanem a termelési eszközöket az egész társadalom birtokába juttatni igyekszik. Ez már szocializmus, a Saint-Simon iskolájának tanításaiban, melyek az akkori francia romantika, az erkölcsi és vallási reformmozgalom hatása alatt csakhamar telítve lesznek sajátos, misztikus vallásos elvekkel is. Egy külön papi szervezetet alkot ezek hirdetésére *E n f a n t i n*, ki a Saint-Simon tanítványai nagy részének kiválása után, 1832-ben, 40 hívővel elvonult ménilmontanti birtokára s ott hirdette a «hús rehabilitáció»-ját, a «szabad szerelmet»; ekkor azonban már vége felé közeledik a saint-simonizmus, melynek e vallásos alakja államhatósági beavatkozás folytán csakhamar el is tűnt a föld színéről. Nem úgy azonban szociálistikus elvei; ezek megmaradtak s termékeny talajra találtak, hisz a társadalmi kérdéseit teljes nagyságokban ezek ragadták meg a kontinensen először. Ebben áll az ő világtörténelmi jelentőségük.

c) *Fourier Károly* (1772—1837). A harmadik nagy előharcosa a modern szocializmusnak, akinek az előbbiekhöz hasonlóan eltagadhatatlan

hatása volt Marxra és Engelsre: F r a n ç o i s M a -
rie Charles Fourier.

Tekintélyes és jómódú kereskedő-családból született Besançonban. Atyja, ki 1781-ben halt meg, mintegy 80.000 livre vagyont hagyott rá. Anyja pedig¹, ki fiának jó nevelést adott, ennek hajlama és akarata nélkül adta a kereskedői pályára. Lyonban tanult és mint utazó, 18 éves korában, egy roueni üzletbe lépett; sokat járt-kelt szomszéd országokban is, tapasztalt, világot látott. A forradalom alatt elvesztette örökölt vagyonát és habár testéből-lelkéből irtózott a kereskedelemtől, úgy, hogy azt — saját életéből merített tapasztalatokból talán nem is igaztalanul — «a hazugság nemes mesterségének» nevezte, kénytelen volt boltosának maradni egész életén. De szabad idejét mindig saját művelésére használta. Természettudományokkal foglalkozott főleg nagy buzgalommal. 1808-tól kezdve a társadalom új rendje feltalálásának szenteli idejét, s bár leköti a napi munka, sokat ír és nagyszámú tanítvány veszi körül: céljait megvalósítani nem bírja. Sokszor meg sem értik s mi több, félreértik és ő elkeseredve nyomorúságos helyzete felett vonszolja tovább életét s 1837. október 10-én hal meg Parisban.

Fourier tanai, bár keletkezési idejük a saint-simonizmuséit megelőzik, csak ezek letűnése után tenedtek el. Igazi francia szellemesség, de emellett a fennálló társadalmi rendnek nem felületes bírálata nyilatkozik meg a tanokban, habár ezek legtöbbször a képzelet gátat nem ismerő csapongásaiban nyilvánulnak, úgyannyira, hogy a jövő társadalmára vonatkozó tervek Fouriernél majdnem kivétel nélkül fantasztériák.

Fourier abból indul ki, hogy az Isten az embert ösztöneivel egyetemben jónak teremtette. De mivel manapság — bár ösztöneit ki kell elégítenie, hisz a föld azt lehetővé tudja tenni — ösztönei elfojtva s vágyai kielégítetlenül maradnak, bizonyos, hogy a vágyak és élvezetek között az istentől szándékolt harmónia nincs meg, s e bajt a társadalom hibás organizációja okozza. Az emberiség társadalmi életének négy fejlődési fázisa: a vadság, a barbárság, a patriarchátus és a civilizáció közül az utóbbi sem valósítja meg ezt a

harmóniát; az önzés az összesség rovására mindenütt megvan, mindenki a másik tönkretételétől vagy legalább is a kárára dolgozástól reméli a maga üdvét és boldogulását. A szabad verseny megmentette a tőkemágnásokat, e közveszélyes és már túlságos hatalomra szert tett embereket s megmentette a munkások fizikai nyomorát és szellemi sötétségét. A civilizáció — csak gúnyból nevezi így Fourier a mai kort — odavisz, hogy a kis üzemek mind elpusztulnak s a nagy vállalatok egyedül maradnak s a világ uraivá lesznek kapitalista tulajdonosaik. A kereskedelem, melynek hivatása csak a termelő és fogyasztó közötti közvetítés volna, a termelők urává lett s meg nem érdemelt módon tesz zsebre nagy nyereséget. Az ipar is, amint manapság van szervezve, csak teherré teszi a munkát, pedig örömmé kellene annak válnia, a mezőgazdaság pedig improduktív, mert el van darabolva túlságig a földbirtok és a szegény paraszt minden legcsekélyebb intelligencia nélkül műveli a földjét. A civilizáció kora a birtoktalan emberek alig adja meg nehéz munkája béréül a legszükségesebbet s ha munkaképtelenné válik vagy munkanélkülivé lesz, sorsa csak az éhhalál. De ugyanily bajokkal telt a házasság s a nevelés is mind-mind ellentéte az isten által akart harmonikus rendnek, mely az ember rendeltetését a boldogságban mutatja meg, ma pedig csak boldogtalanság az ember sorsa. De ő maga hibás ezért mert nem ismerte fel az isten által az ember társadalmi élete számára előírt törvényeket. Ezek — az ő attrakcióelmélete szerint — az emberiség boldogságát előidéző általános asszociációt kívánják, az ösztönök attrakcióját. Az emberi boldogság pedig nem fog megvalósulni a fejlődés útján addig, amíg az u. n. garantizmus kora, amely felé a civilizáció halad, lelnem jár. Itt az egyesnek már legalább existenciája biztosítva van, a középosztály a bankok állami organizáció útján olcsó hitelhez jut s a munkásság biztosítás által védelmet talál az élet sok változó esélyeivel szemben. Azonban a lassú fejlődésnek ezt a fázisát felesleges bevárni, mert ha az emberi társadalmak harmóniáját s a társadalmi boldogságot az asszociáció létesíti, vagyis az, hogy a hasonló lelki tulajdonságú emberek munkaké-

pességeik emelése végett egyesülnek, akkor az embereknek az u. n. phalanx-okban való szervezése, a garantizmus közbeneső fokát átugorván, azonnal biztosítja az emberiség összességének boldogságát.

A phalangeok legfeljebb 2000 különböző korú és nemű személyt egy négyzetmérföldnyi területen egyesítő községek, amelyeknek tagjai egy nagy palotában, a «phalanstére»-ben közösen laknak. Kiki hajlama és képessége szerint foglalkozik a községekben iparral vagy mezőgazdasággal, ha a talaj erre alkalmas. Mivel pedig mindenki tetszés szerint foghat egyik vagy másik foglalkozásba, a testi és szellemi, ipari és mezőgazdasági munka változatossága mindenkire jótékony hatású. A községek létesítéséhez és a bennök végzendő munka eszközei megteremtéséhez szükséges tőke részvények kibocsátása alapján szerezetik be. A földbirtok és munkaeszközök a községek közös tulajdonában vannak. A munka hozadékának öt-tizenkettedrészre tőkeosztalék, négytizenkettede munkarészesedés és háromtizenkettede a tehetség, a talentum részesedése címén osztatik fel. A fogyasztás tehát nem egyenlő, mert lehetnek olyanok, a kik mind a három osztalékcsoportban részesednek, míg mások, — pl. a tőkebirtokosok, akik részvényjegyzéssel járulnak a község támogatásához — csak egyikben vagy másikkban. A monogam család intézménye el van törölve, helyébe a szabad szerelem lép; a gyermekek nevelését a község eszközli; az örökösödési jog fennmarad, mert a magántulajdon is fentartatott, de az örökösök köre az örökhatyó tetszése szerint kiterjeszhető.

Meg lehet mosolyogni a Fourier rendszerét s a községeiben lefolyó életet egyszerűen fantazmagóriának tartani, amivel kár foglalkozni a tudománynak. Talán nem is igaztalanul bána el vele a kritikus, ha így járna el munkáival szemben, hogyha Fourier csak utópista, csak fantasztá volna. Külső megjelenésben — és ez munkái megjelenési formáira is vonatkozik — valóban fantasztá, de gondolataiban nem a bizarrságot kell keresni, hanem azt, ami sokszor csak a sorok között van, amit szemmel olvasni nem is lehet. Térhetnek napirendre igen sokan az «ábrándos boltoslegény» fe-

lett s megborzadhatnak a falansztertől, ha látták az «Ember tragédiájában (bár akik a Godin-féle guisei phalanstert ismerik, másképp vélekednek a Fourier községeiről), de ezek a mosolygók és borzadók nem igen tudják azt, hogy a nő emancipációjára irányuló törekvések között a Fourier az első számottevő és elfelejtik azt, hogy Fouriernek a társadalom történelmi fejlődéséről szóló felfogása az első, amely valóban széleskörű, nagyszabású perspektíváról tanúskodik. Fourier az, aki az emberiség folyton előrehaladó fejlődésképeségének határtalanságába vetett hitet, amelyet a 18. század ideológusai hirdettek és vallottak, először kísérti meg lerontani, akkor, midőn kimutatja hogy minden történelmi periódusnak megvan az emelkedő és hanyatló irányzata, a fejlődés ugyanazon perióduson belől is előremegy és visszaesik. Ezek pedig már nem fantazmagóriák, hanem oly komoly tudományos nézetek, amelyek hatásukat első sorban Marx Károlyra s a történelmi materializmus iskolájára nem tévesztették el. A Fourier dialektikája különben is épp oly mesteri, mint nagy kortársáé, Hegelé, akinek befolyása alatt Marx is állott.

És nem szabad elfelejteni, hogy a fourierizmus hívei, az «école sociétaire» tagjai hirdetik először mesterök tanai nyomán *Considérant* Viktor vezetése alatt a munkára való jogot és a munkásbiztosítás szükségességét, két oly fontos tant, amely a későbbi államszociálizmus, helyesebben a széleskörű szociálreform fontos és első sorban megoldandó kérdésévé vált.

Ennek a három férfúnak volt kiváló hatása a későbbi tudományos szociálizmusra. A többiek — pedig szép számmal vannak 1848-ig — ily nagy hatással nem bírtak. Nem is voltak oly önállóak s a saint-simonizmus vagy a fourierizmus keretei között mozogtak, mint *C a b e t* és *D é z a m y*, vagy a német *W e i t l i n g* és *G a l l*. De a Fourier és Saint-Simon rendszereinek sincs meg a tömegekre a hatása, nemcsak azért, mert a tömegben hiányzik a szociálisztikus eszmék iránti felvevő képesség, amit ugyan Grünberg kétségbe von és a Babeuf-féle tanoknak 1828-tól kezdve *B u o n a r o t t i*, *B a r b é s* és *B l a n q u i* által a nép körében való elterjesztésére s ottani szíves fogadtatására és a tö-

meggel együttes politikai szereplésre (babouvizmus) mutat rá, hanem mert a saint-simonizmus és a fourierizmus is filozófiai szektaként szerepelt, mely «tanait a nehézkes metafizikai alapokon alkotta meg és nemcsak a gazdasági életet akarta reformálni, de az emberiség általános kulturális újjászületését is létesíteni és hogy mi sem hiányozzék — új vallásokat kívánt alapítani.» A tömeg pedig arra nem volt kapható, idegen maradt az új tanoktól, úgy hogy azok csak a művelt és a birtokos osztályokból szerezték híveiket.

Csupán a történelmi fejlődés láncszemei folytonosságának bemutatása, de meg a tudományos szocializmus tanaira gyakorolt befolyás feltüntetése céljából van tehát szükségünk e tanok ismeretére, mert az 1848. előtti társadalmi mozgalmak ez elméletektől teljesen függetlenül alakultak ki, fejlődtek és haladtak előre.

4. A társadalmi mozgalmak 1848-ig.

Az ipari forradalom, a technika találmányai s a termelés óriási arányokban való előhaladása a 18. század végén és a 19. század elején megteremtette, illetőleg magasabb fejlődési fokra segítette a kapitalizmust. Ez pedig, lényegéből folyólag, létrehívta azt az önálló társadalmi osztályt, amelyet proletariátusnak nevezünk. Mivel pedig ma a szociálistikus mozgalmaknak ez a társadalmi osztály az alanya, azt lehetne gondolni, hogy mindazok a mozgalmak, melyekben az ipari forradalom idejétől kezdve ez az osztály hol vezér-, hol pedig csak társszerepet játszik, szociálistikusak, vagyis a kollektívizmus létesítésére irányulnak. Hogy legalább az első időkre, a francia forradalomra és az azt közvetlenül követő korra ez nem áll, azt már fentebb beigazolni igyekeztünk. De nem szociálistikusak azok a mozgalmak sem, habár a fejlődő munkásság, a proletariátus ereje keres is bennök kitérőt, amelyek a 19. század 30-as, 40-es éveiben Európát megremegtetik: a szocializmus még csak egyes gondolkodók agyában él, csak pusztán a theória az, melynek valóra váltására történnek ugyan kísérletek, de a tömegek mozgalmaihoz, forradalmihoz ez elméleteknek vajmi csekély közük van.

A proletariátus mozgalmában fel-felbukkan ugyan néha egy-egy szocialisztikus eszme, belőlük meg-meg üti füleinket az a hang, mely a mai ilyenmő mozgalmakat jellemzi, de a társadalmi mozgalom magjában csak demokratikus még, nem pedig szocialisztikus vagy szociáldemokrata. Anglia, Francia- és Németország mindenik felmutatja ezt a fejlődést; lassan érik meg, szükségképi előfeltételek bekövetkezése után, a szocializmus, mozgalmában és teoriáiban egyaránt.

a) Anglia s a chartizmus. Napóleonnak leveretése után a győzelemből részét ugyancsak kivevő Angliának társadalma súlyosan beteg volt, bár az állam maga gazdaságilag magasra emelkedett. A háború, melynek végén már 800 millió fontra nőtt az államadósság, a népesség gyors szaporodása, a rossz termékek, a gabonavámok, a kenyérrárok növekedése, az indirekt adózás kiterjesztése, az általános drágaság s a gyárak versenye folytán némely iparágakban a bérek csökkenése, a pénz vevőerejének leszállása stb. stb. a munkás-népességet s vele együtt a társadalom széles rétegeit inséges állapotba sodorták, velök szemben pedig egyre gyorsabban növekedett a földbirtokosok és kapitalisták jövedelme és vagyona. A nép nyomasztó és a birtokos osztályok kedvező gazdasági helyzete közötti eddig is már éles ellentét még bántóbbá, a közöttük levő széles elválasztó árok még mélyebbé vált. Anglia a szemben álló társadalmi osztályok egymás iránti gyűlölete s az uralkodó osztályoknak a létező, rajok nézve csak kedvező állapotok reformálására irányuló törekvéseket visszautasító merev magatartása miatt társadalmi forradalomba jutott: kitör az első modern gazdasági válság, amelyen nem segíthetnek a nemzetgazdák tervei, Owen igyekezete, s nem a különböző kevésbbé vagy inkább optimisztikus reménységre hangolt projektum.

S amidőn drákói szigorúsága törvényekkel félíg-meddig elnémítják s fegyveres erővel leverik a rablásra és pusztításra vetemedett angol népet, a mikor már a tüzet az államhatalom hamuval szórta be, amely alól csak itt-ott villan ki még parázs, ekkor jut eszébe, bár nem az államhatalomnak, hanem csak egyes felvilágosult férfiaknak, oly intéz-

ményeket találni, amelyek a békésebb fejlődés útját egyengessék, nehogy a parázs kedvező szellőre ismét lobbot vethessen. A polgárság körében terjed már a radikalizmus és amit még 1760-ban kívánt a richmondi herceg, azt újítja fel most William G o b b e t a «Political Register»-ben és számtalan röpiratában: az állam politikai arculatának, parlamentének megváltoztatása kívánalmát, mert — általános vélemény szerint — a létező politikai állapotok előidézői minden bajnak és nyomorúságnak. Parlamenti reform kell: ez a jelszó a 30-as években, hisz Anglia, mely a történelmileg kifejlett jogokat konzervativizmusában meg nem szüntette, s újakat melléjük nem állított, dacára, hogy az új jogokra igénynyel bíró alanyok nagy számmal voltak, az az Anglia, mely a parlamentbe való képviselőküldés jogát még mindig a földbirtokhoz kötötte, azt csak a megyéknek s a királyi privilégiummal bíró testületeknek adja meg, kirekesztvén a nagy ipari központokat e joggyakorlásából, — nevetségés, kicsinyes helyzetet teremtett meg önmaga számára. Az a polgárosztály pedig, mely az ingó tőke birtokában tudatával bírt vagyoni erejének és sokszor ereje fölényének a földbirtokos osztály felett, de amely a politikai jogokból ki volt rekesztve, szíves segítő társat nyert a hasonlóan kirekesztett, de tömegének nagysága folytán ereje tudatában levő munkásosztályban. A polgári osztály radikalizmusa, mely elsősorban parlamenti reformot követel, átragad a munkásságra is, s vállalva küzd a két osztály mindkettőjük közös politikai érdekeiért.

Ennek a harcnak bővebb ismertetése nem ide tartozik. Csak annyit, hogy a földbirtokosok feudális parlamentje engedett a követeléseknek és a reformnak teret nyitott; de csak a — vagyonos középosztály számára. 1832-ben létrejött a reformbill, mely azonban nem honorálja a 22 radikális képviselő indítványát, hogy a munkásoknak is adják meg a választói jogot: 501 szavazattal 22 ellenében elveti a parlament az indítványt.

A fordulat bekövetkezik, nemcsak annyiban, hogy a parlamentben történektől a munkásság újabb és pedig nagyszabású politikai akcióba lépése sarjadzik ki, hanem, hogy a munkásság és a

polgári radikálisok közötti szakítás is bekövetkezik, mert a maga diadalát nagyrészt a munkásság támogatásának köszönő polgári elem a munkásosztály ellen fordul. 1834-ben megalkotják a Malthus népesedési tanainak hatása alatt álló szegénytörvényt. Ez pedig, mely Erzsébet királynőnek 1601-ik évi szegény törvénye és más érvényben levő törvények helyébe lépett, újólág egységesen, de a birtokos osztályok szegényadó terhének könnyebbitésével igyekezett rendezni a szegényügyet, oly formán, hogy valósággal visszariasztotta a szegényeket a támogatás igénybevételeitől. Majd megalkotja e parlament az új gyári törvényt is, amely azonban ismét nem használ sokat a munkásságnak, sőt ennek a 10 órás munkanapért való agitációját még inkább erősíti, amelyet az alacsony munkabérek, a gyakori munkanélküliség, az élelmiszereknek a gabonavámok miatti megdrágulása, s az 1836—39-iki válság még inkább növelnek, úgy, hogy a munkásság a választójog elnyerése által gondolt csak szenvedéseitől megszabadulni.

De ez a mozgalom a harmincas évek derekától kezdve, amidőn a munkásság által csak ideiglenesnek tartott parlamenti reform irányadó helyen véglegesnek jelentetett ki, — mint Engels mondja — «a burzsoázia elleni oppozíció kompakt alakját öltötte magára» az ú. n. *chartizmusban*. Megalakul Londonban a William Lovett vezetésével álló munkások társasága (Working Men's Association), a munkásság a burzsoáziával szemben valóságos munkáspárttá tömörül, mely nyíltan hangoztatja, hogy választói jog kell neki, mert ez eszköz a politikai hatalom elnyeréséhez. Hat pontba foglalják követeléseiket: 1. Általános választójog minden nagykorú férfi számára, aki ép észszel bír, s bűncselekményt nem követett el. 2. Évenként összeülő parlament. 3. Napidíjak a parlament tagjai számára, hogy a vagyontalanok is lehessenek parlamenti tagok. 4. Golyózás útján való titkos választás, hogy a megvesztegetés elkerültesse. 5. Egyenlő választókerületek, hogy egyenlő képviseltetés biztosíttassék. 6. Eltörlése azok különben is illuzórius választhatóságának, akik 300 font sterling értékű földbirtokkal bírnak, úgy,

hogy minden választó választható is legyen. Ez a hat pont a munkásság chartájában (the people's charter) foglaltatott össze, innen az egész mozgalom elnevezése is.

A cél elérésére igénybe veendő eszközök felől megoszlottak a nézetek. Lovett és társai békés eszközökhöz akartak nyúlni: a közvéleményt akarták megnyerni és ennek útján hatni a törvényhozásra. Egy más csoport, az ír Feargus O'Connor vezetése alatt csak az erőszaktól remélt sikert. Az utóbbi árnyalat jutott az akció folyamán többségbe, ami a mozgalomban résztvevő, bár igen csekély számú polgári radikálisok kiválására, s a kormánynak a mozgalommal szemben erélyesebb eljárására vezetett: betiltották a népgyűléseket, üldözni kezdték a vezetőket. A munkásság erre azzal felelt, hogy 1839-ben megalkotta a nemzeti konventet Londonban, valóságos népparlamentet, mely az extrém elemekből szedte tagjait, kik a fegyveres erőszakban és a tömegsztrájkban (ú. n. szent hónap) látták egyedüli eszközüket. Nem sikerült egyik sem. A parlament is visszautasította a hozzá benyújtott chartát, a nemzeti konvent meg feloszlott a tömeges üldözések s a vezetők ellen az államügyész által indított perek hatása alatt, s már-már úgy látszott az 1840-ik év küszöbén, hogy vége lesz a mozgalomnak. De ez év közepén megalakul a nagybritanniai nemzeti chartista szervezet, a parlamenti választásoknál a chartisták jelölteket állítanak, három milliónál több aláírással ellátott petíciót nyújtanak a parlament elé, amely azt ismét visszautasítja, úgy, hogy az általános sztrájk 1842-ben Manchesterben újra kitör. A sztrájk csak 17 napig tartott, a többi városokban nem talált követésre vagy támogatásra, de maga után vont egy monstre pört, melynek 59 vádlottá közül 31 elítéltetett ugyan, de később egy formahiba miatti megsemmisítéssel a pör megszüntetett.

Ezzel tulajdonképpen véget is ért a chartisták mozgalma: ugyan még odaverődtek elkésett hullámai a parlament partjához, de ezek már csak a végső gyenge hullámverések voltak, melyek a tenger nemsoká beálló nyugalomát megelőzik. A párisi februáriusi forradalom hírére összegyűlt ugyan még

egyszer a londoni konvent, újra peticionált, de a tömeges felvonulást a parlament elé a kormány betiltotta, s habár éppúgy, mint azelőtt katonasággal várta a gyülekező és tüntető tömeget, ily fellépésre szükség nem volt, a chartisták szétoszlottak csendben, ez utolsó alkalommal és végleg kialudt a mozgalom még csak pislákoló parazsa is.

Pedig mily lázító volt egy-egy chartista meeting régebben, amikor még Stephens a methodista pap tüzelte a tömeget a tribünről; ő, aki gyűjtogatásra buzdította a munkásságot s a pár szál gyufában és a szurokba mártott szalmacsomóban hatalmasabb fegyvert⁷ látott az ágyúknál és bajonettknél! Ő, aki a chartizmust nem politikai, hanem villa- és késkérdésnek tekintette, s a chartát oly eszköznek látta, mely jó lakást, tisztességes kosztot, rövid munkaidőt és becsületes megélhetést nyújt, — mit szólhatott a chartizmus ily végelgyengülésben való kimúlásához?

S ez a felfogása az egyébként tagadhatatlanul politikainak irányuló mozgalomnak, teszi a chartizmust sokak szemében szociálistikus színezetűvé. Brentano ezt a 19. század első szociáldemokrata mozgalmának nevezi. Pedig nem az. Egyáltalában nem. Sehol nincs benne szociálistikus követelmény. A mozgalom előrevivője, alanya a munkásság, a proletariátus; a mozgalom maga kétségbevonhatatlanul proletárius, az első Angliában, melyet ilyenek ismerünk, de nem szociálistikus vagy szociáldemokrata. Owennek hatása alatt áll egyik-másik chartista, ki owenistának, tehát szociálistának vallja magát, de a tömeg, s maga a mozgalom, a kollektív tulajdon létesítésére irányuló törekvésektől teljesen távol áll. Már pedig a szociálistikus jelleget valójában egyedül ez a kritérium adhatja meg, nem pedig az, — ami egyébként a mai szociálistikus mozgalomnál velejár — hogy a tömeg csinálja azt.

A chartizmus programja csak a polgári radikális demokrácia programja, bár a proletariátus küzd annak megvalósításáért. Históriai jelentősége a chartizmusnak így nem is áll másban, mint abban a tényben, hogy a szervezkedő proletariátus Angliában itt mutatja meg először oroszláncörmeit,

itt, a még határozatlan programú társadalmi mozgalomban szerepel az ipari forradalom óta először az angol proletariátus, kezdetleges szervezettségben, melyet a már egész más hangokat pengető trade union-okban később oly tökéletességre emelt.

b) Francia- és Németország. Ugyanilyen proletár, de még mindig nem valódi szociálistikus mozgalmakkal találkozunk Francia- és Németországban a 19. század közepe tájáig. A szocializmus elméleti hirdetőinek vajmi csekély összeköttetésük van az iparos munkássággal; ha azokat a szociálistikus ideál hevíti, ezeket egyedül a megélhetés ösztöne üzi, midőn pusztítani és rombolni kezdik a nekik ellenségeknek tetsző gyárakat és iparműhelyeket. A gép a megélhetésüket megnehezítő tényező, ez ellen fordul dühök, de a termelés eszközeinek kollektív tulajdonná alakítása úgyszólván sehol sem fogan meg a vezetőik agyában. A babouvizmus Franciaországban ugyan szociálistikus hangokat hallatott, de hamar lejárta magát, a lyoni selyemmunkásoknak felkelése 1831-ben, a schweizi munkások küzdelme 1832-ben, a sziléziai takácsok mozgalma 1844. és 1845-ben, a berlini és általában német munkásmozgalom 1848-ban, mind tanúsítják, hogy a proletariátus szervezkedik, jogokat reklamál, javítani igyekszik a maga helyzetét, néha nem is válogatva az eszközökben, de teendői felől teljesen maga sincsen még tisztában. Az 1831-iki lyoni selyemmunkások az első proletár mozgalmat csinálják meg, s küzdenek ama jelszó alatt, melyet a mai szocializmus is parólejjává tett: «Vivre en travaillant, ou mourir en combattant.» «Dolgozva élni, vagy küzdve meghalni!» — s ezzel, mint Sombart mondja, az igazi proletár-szociálistikus ethika csatakiáltását alkotják meg, midőn negatív és pozitív irányban egyaránt formulázva mondják: «Aki nem dolgozik, az ne éljen, de aki dolgozik, az tudjon megélni!» És ennek a mondatnak alapján rombolnak és pusztítanak gyárat, gépet egyaránt, mert a vállalkozó ezek útján él meg anélkül, hogy dolgoznék.

Épp ily elkeseredett, de még erősebb hang hangzik vissza a sziléziai takácsok dalaiból, a peterswaldai, hirschbergvölgyi nyomorúságos szövő-

iparnak a gép által pusztulásra ítélt munkásai nó-táiból: egymást buzdítják e dalokkal a szerencsétlen takácsok, akiket tönkretesz a szövőgép, a gyár, akik hiába rombolják össze a Zwanziger-cég műhelyeit és telepét, tönkremennek, mert tönkre kell menniök. —

A munkásság azonban — oly könnyen megérthető ez — még nincs tisztában céljai, törekvései, kívánságai felől önmaga sem. Vannak hangok, és pedig elég erősek, amelyek a régi céhek ideje után sóvárognak. A céh patriarchális kedvességével, romantikus világával, a munkásság tekintélyes része előtt ideális kornak tetszett, hisz az mindenkinek megadta a magáét, nélkülözés, nyomor benne ismeretlenek. Követelése tehát Angliában az Erzsébet királynő által kiadott ipartörvénynek visszaállítása, mert a szerint a mester 3 legény mellett csak egy inast tarthat, s a mesterség megtanulásának ideje 7 esztendő, s a bért a békebíró állapítja meg. Németországban pedig a berlini munkáskongresszuson, az újabb parlamenti szociálizmus által is követelt, sőt az állami törvényhozások által meg is adott intézmények mellett ott az egyre erősebbé váló kívánság az ipartörvény revidiálása után.

Kismesteri, kézműiparosi kívánalmak tolódnak sokszor előtérbe, s a munkásság proletári mivoltából folyó követelések hátraszorúlnak. Lassan folyik le az erjedési processzus, amikor már itt a gyári üzem, a nagyipar s már jóideje benne él ennek szférájában a munkásság, amelynek proletársága előfeltételei már rég megvannak teremtve, s ő mégis a céhek korát sirja vissza, mert nem tud még számolni a beállott változott körülményekkel, a gyáripar teremtette tényezőkkel. Egyesek lelkében világosodik már, ezek tudják, hogy más hajnal következett a világra, mint ami a céhek korában volt: a gyáriparé, s a gazdasági élet adott viszonyai között visszafejlődés, hátrafelé haladás volna a céhrendszer kereteibe visszazárkózni. A haladás csak előre törhet: a gyáripar által megteremtett új helyzetbe be kell illeszkednie a munkásságnak is, s e keretekben kell megalkotni új és szilárd pozícióját, hogy azzal más társadalmi osztályok is számoljanak.

HARMADIK RÉSZ.

A tudományos szociálizmus.

A Marx előtti tudományos szociálisták.

A 18. századnak természetfilozófiáján felépülő különböző régebbi szociálistikus rendszerekkel ellentétben a 19. század derekán oly új szociálistikus elméletek keletkeznek, amelyek a reális a gazdasági életet irányító hatalmi faktorok ismeretével felfegyverkezve igyekeznek a gazdasági rendnek új medret vájni, s tanaikat a társadalmi gazdaságtan tudományos tételein építvén fel, keresik a modern gazdasági élet fejlődésének törvényeit. Ezek a rendszerek tudományos, társadalomgazdasági rendszerek, amelyek a gazdaságtannak az értékről tanított tételeiből indulnak ki, s utópiából tudományyá fejlesztik tanításaikat.

A 19. század derekán, s még később válik a szociálizmus valóban tudományyá, bár tanainak társadalomgazdasági alapokra való helyezésére egyesek részéről e század első felében is történetek már komoly kísérletek. De míg ezek a tudományos törekvések épp oly hidegen hagyták a tömegeket, mint az ideologikus szociálizmus elméletei: Marx és Engels elméleti fejtegetései és a tömegek mozgalmi közt nemcsakára összeköttetés létesül, s a tömegmozgalmak öntudatosan az elmélet által számukra megelőzően kijelölt út irányában haladnak; az életet befolyása alá veszi az elmélet és az elméletet irányítja a valóság. Szoros kontaktus, együttműködés támad oly államok népeinek tömegmozgalmi, a gyakorlat és az elmélet között, hol a műveltség s a kultúra magas foka általános tény, míg más államok tömegeinek mozgalmi és a tudományos

szociálisták tanításai között a diszharmonia és a meg nem értés sokszor el nem tagadható. De a kölcsönhatás általában észrevehető, egymás irányítása, egymás vezetése, szociálistáknak és szociálistikus mozgalomnak egy forrásból fakadása és egy útralépése általános jelenség, éppen úgy, mint a szociálistikus mozgalmaknak az eddigi államhatárokból való kilépése, a szolidaritás, az egyetértés a különböző államok proletárjainak szociálistikus törekvései között.

a) A tudományos szociálistáknak régebbi képviselői között Menger szerint első helyen az angol William Thompson-t (1785—1833) kell említeni, aki 1824-ben megjelent főmunkájában a korabeli gazdasági állapotok bírálatánál a Ricardo-féle amaz alapfeltételből indul ki, hogy a munka az értéknek egyaránt alapja és mértéke, s ez alapon végzett vizsgálataiban jut el az úgynevezett érték-többlet (surplus value, additional value, Mehrwert) fogalmához, melyben a munkásnak a tőkés általi kizsákmányolása nyilvánul. Ezt használja fel a későbbi tudományos szociálisták, elsősorban Marx Károly a maga elmélete megalkotásánál s ezen a nyomon haladva állapítja meg a kapitalisztikus fejlődés törvényeit. Thompson kommunisztikus községeknek önszegély útján való alkotásában látja a helytelen gazdasági állapotokból kivezető egyedüli utat, de gyakorlatilag hatása nem igen volt, az elméletre is csak az érték-többlet tana által. A tudományos szociálisták képviselőihez való számítása azonban szigorú társadalomgazdasági alapokra való helyezkedése által indokolt.

b) A besançoni szegény családból származó s az élet nyomorának iskolájában növekedett Pierre Joseph Proudhon (1809—1865) munkáiban az angol szociálisták tanaival egyező eredményekre jut, bár azokat egyáltalán nem ismerte. Ő híres munkája «Qu' est ce que la propriété?» (1841) és más művei által is az anarchizmus terére lépett s ott méltánylandó működése, de mint szociális író éles elméje, kutatásai mélysége, eszméi gazdasága, kellemes előadása által egyike a legkiválóbbaknak, aki a későbbi szociálistákra is erős hatást gyakorolt.

c) Louis Blanc (1811—1882) hasonlóképpen a

tudományos szociálisták képviselői közé sorolandó, habár őt némelyek munkái alapgondolata folytán a Fourier követői mellett említik: ez az alapgondolat ugyanis az asszociáció eszméje, melyet előbb D é z a m y, majd később tisztább alakban B u c h e z kísérelt meg a praktikus életbe átültetni. Csakhogy ő már 1831-ben arra törekedett, hogy a munkások takarékoskodván, saját keresmények félretett részeiből alkossák meg a produktív asszociációkat, míg Blanc ugyanezeket állami segítséggel vélte megalapíthatni. Ebben az esetben a munkásságnak csekély béréből nem kell félreraknia valamit, ami különben is nehezen gondolható, hanem a munkásságot maga az állam egyetlen ténynyel emancipálja. Terve megvalósítására Blanc azt hozza javaslatba, hogy a bányák, vasutak, a bank, biztosítás- és közraktári ügy államosíttassék, és szüntethessenek meg az e foglalkozási ágakban ma fennálló magánvállalatok. A most már állami üzemek hajtotta nyereség alkotja a «munkásbudget-et», mely olyformán szolgál az ugyanazon hivatást követő munkások mezőgazdasági vagy ipari asszociációi (ateliers sociaux) alapítására, hogy ezeknek termelési eszközök beszerzésére államhittel nyújtatik. Az egységes ármegállapítás és az ugyanazon foglalkozási ág egyes üzemei közötti mindennemű verseny kizárása céljából az üzemek központi vezetés alatt állanak. Minden egyes atelier, mondhatnók: műhely nyershozadékaiból levonandók az összes termelési költségek, beleértve a munkabéreket és az állam által adott kölcsön kamatait is, úgy, hogy ami ezen felül marad, az az állam által adott kölcsön törlesztésén kívül a munkaképtelenek és betegek, valamint a válságok által ért atelier-k segélyezésére szolgál. Egyébként a munkás a Louis Blanc műhelyeiben szabadon rendelkeznek munkabérével és a nyereségben való részesedése összegével, bár ezt ő maga tartósan nem reméli, mert hisz az «ateliers sociaux»-t ő csak átmenetnek tekintti a kommunizmus tiszta alakjának eléréséig, illetőleg eszköznek látja ennek megvalósíthatására. Ez a kommunizmus a képességek arányában való termelésen és a szükségletek mértéke szerinti fogyasztáson alapul, mely, mint a szükségletek kielégítésének és az élvezeteknek asszociációja, Louis

Blanc reménysége szerint bizonynyal csakhamar követni fogja a munka asszociációját. (Adler, Grünberg).

Louis Blanc patronátusa alatt Parisban 1848. márciusától kezdve alakultak ily produktív asszociációk, de ezeknek mint az úgy Thomasnak, mint magának Louis Blancnak irataiból kitűnik, semmi összefüggések nincs a francia kormány által alapított s Thomas által munkáiban katonailag szervezett «ateliers nationaux»-kal, a «nemzeti műhelyek»-kel. Ezek alapítására azonban bizonyára befolyással bírtak Blancnak fejtegetései a «munkára való jog»-ról, melyet az 1848-ik év februárius 25-én a provizórikus kormány proklamációjában el is ismert, midőn magát kötelezte: « . . . á garantir l'existence de l'ouvrier par le travail,... á garantir du travail a tous les citoyens», — azonban e jognak a való életbe leendő átültetésére komolyan egyáltalán nem gondolt. Louis Blanc működésének a tudomány szempontjából való fontossága e jog propagálásával és a munka organizációja körül írt munkáival elsőrendű, de mint tudományos szociálistáé kiváló ott is, amidőn a mai gazdasági életben iránytadó anarchisztikus versenyt bírálja és meggyőződésteli védelmezője e téren azon felfogásnak, hogy e versenynek önmaga által kell megszűnnie: oly tétel ez, amely a társadalmi gazdaság fejlődésének Marx-féle törvényeivel teljes összhangzásban áll.

d) Karl Johann Rodbertus (birtoka után Rodbertus-Jagetzow-nak is nevezve) porosz miniszter (1805—1875) a tudományos szocializmusnak Németországban tulajdonképeni megalkotója, ki 1839 és 1842-ben, tehát már Marx, Engels és Lassalle előtt ad egy teljes szociálistikus rendszert, nyújtja a smithianizmus bírálatát, lefektet új, elméleti alapelveket és tesz társadalmi reformjavaslatokat. Igaz, hogy Fichténél is szociálistának lehetne nevezni, hisz ő is szociálistikus rendszert alkot a «Geschlossener Handelsstaat»-ban (1800), de Fichténél nincs meg az a társadalomgazdasági széles alap, mely Rodbertust jellemzi. Rodbertus azonban idealisztikus szociálista, Dietzel szerint «az organikus állameszme szociálistája», ki nacionalista és monarchista is egy személyben, aki elsősorban azonban az államszocializmus nagy

mestere, úgy, hogy rá nézve a társadalmi gazdaság is lényegében nemzeti gazdaság. Tanait ő mindenkor ideologikus módon alapozza meg, így mindazok előtt, kik a materialisztikus történeti felfogás képviselői, Rodbertusnak tanai el nem fogadhatók. (Diehl.) Tényleg nem is volt Rodbertusnak sem saját korában, sem halála után oly nagy hatása, mint aminőt munkái mélysége után várni lehetett volna. Életében nem igen törődtek vele, halála után pedig csak K o z á k és főleg W a g n e r Adolf munkásságának köszönhető, hogy a tudomány Rodbertust azon helyre helyezte, amelyet megérdemel: életében a Marx-féle szociálizmus s az új filozófiai világnézet terjedése gátolta a hatását, halála után pedig a marxizmus tanainak kiépítése, melyeknek alapján a szociálizmusnak csaknem összes neves képviselői állanak. És amíg a marxizmusnak a tömegekre való hatása mindenkor nagy volt, Rodbertus önmaga zárkózott el a szociálistákkal való érintkezéstől; így aztán nem nehéz megérteni, ha őt és munkáit alig-alig ismeri a világ. Időrend szerint első képviselője ő a tudományos szociálizmusnak, de nem hatás, avagy fontosság szerint; nem is lehet ez a szociálizmus mai internacionális jellege mellett, amidőn ő a nemzeti, az állami keretekhez kitaróan ragaszkodik s a monarchikus elvet sérthetetlennek és olyannak vallja, amelyhez hozzányúlni is szentségtörés. Tényleg diametrális az ellentét a Rodbertus és a Marx tanai között s amíg amazéit főleg a német egyetemek u. n. «kathederszociálista» tanárai vallják, akik azok szerzőjét a gondolatok mélysége tekintetében Marx fölé helyezik, addig emezért a modern szociálizmus, amely még reformáltabb, újabb alakjaiban is nagyobb részét megtartja a Marx-féle elméleti alapokat, ha az azokból levont következtetésekkel vagy pedig a politikai és parlamenti életben követendő taktikáról Marx esküdt hívei által tanítottakkal meg nem is egyez, mindenkor csak történelmi jelentőséget tulajdonít ma már a Rodbertus és a Marx hívei között egykor lefolyt harcnak s Rodbertus tanaival mit sem törődve, kitarva Marx mellett, halad előre a maga útján.

Rodbertus tagadhatatlanul nagy gondolkodó: a fennálló gazdasági rendet oly mély és alapos bí-

rálat alá veszi, mint előtte senki még s úgy a bér, mint az érték és főleg járadékelmélet terén mindenkor méltánylandó érdemeket szerzett magának. Egyoldalúságtól ő sem ment ugyan, de társadalomgazdaságtani új szemlélő pontjai folytán tudományos működése úttörőnek nevezhető, akár az elmélet, akár a gyakorlat kérdésével foglalkozzék is. Ő is a társadalmi nyomor megszüntetésének nagy kérdésével bíbelődik s e kérdéssel való foglalkozása teszi szociálistává. Miután bizonyos, — cikkek hosszú sorával igyekezik ezt Rodbertus igazolni — hogy a munkás természetes bérjövödelmét a mai magántulajdon megkisebbiteni igyekezik, de a magántulajdon birtokosának munkanélküli jövedelmet is biztosít, a kultúraellenes és igazságtalan mai gazdasági rend helyébe egy új rendnek kell lépnie, hogy igazságosság uralkodjak s az általános kultúra elősegíthessék. A Rodbertus ideálja így a munkabért növelő s a munkanélküli jövedelmet megszüntető kommunizmus, melynek bekövetkezését ő azonban legfeljebb 500 év múlva reméli. Ily távol időig pedig várni nem lehet. De tenni is kell valamit a helyzet javítására. Rodbertus tehát reformterveket készít, melyek kompromisszum-javaslatok, amennyiben a magántulajdon és a munkanélküli jövedelem meghagyásával a munkának részesedését a társadalmi munka növekvő produktívásával arányban növelni, a munkásoknak a munkanélküliség veszedelmeivel s a munkaalkalmak változóságával s a kedvezőtlen konjunktúrákkal szemben védelmet nyújtani igyekeznek, hogy ezen a módon a kultúra előhaladása minden társadalmi osztály számára hozzáférhetővé tétessék. Mindezen reformtervek végrehajtása az állam feladata, melynek a produktivitás emelkedésével megfelelő arányban kell meghatározni az áruk árainak és a munkabéreknek tarifáját, nem ugyan érc-, hanem munkapénzben, olyformán, hogy minden egyes termelő foglalkozásban megállapítsa a normális 6, 8, 10, 12 óráig tartó időmunkanapot és az ezalatt elvégzendő munkamennyiséget, vagyis a közepes szorgalmú és ügyességű munkás által elvégzendő átlagos munkaeredményt. Ez az átlagos munkamennyiség egy órára, illetve egy munkanapra kiszámítva, alkotná

az értékegységet és az állam, a földjádék és a tőkenyereség javára szolgáló s hasonlóan törvényileg megállapított résznek levonása után a munkás javára volna egy könyvben elismerendő. Az árúk árainak megállapításánál természetesen figyelembe kellene venni az egyes javakban bennrejlő tőkealkatrészeket is. A munkapénz realizálására állami raktárak szolgálnának, honnan kiki a könyvben javára írt, mert általa elvégzett munkamennyiség mértéke szerint kaphatná meg a neki szükséges fogyasztási javakat. (Kozak, Grünberg.)

A marxizmus.

1. Marx és Engels.

A szocializmusnak az utópiák világából a tudomány éltető talajába átültető igazi kertésze tulajdonképpen M a r x Károly volt. Általa lett a szocializmus tudományyá. S ha munkáit napjaink tudományos kritikája bonckésével szerteszét vagdalja is, hogy belőlük kimutassa a ma is megállhatót s a ma már el nem fogadhatót, míg egyrészt mindenkor csodálattal adózik e bámulatos szellemi képességekkel bíró férfúnak, másrészt tévedései és egyoldalúságai feltárása mellett is az ő «Kapital»-ját a társadalmi gazdaságtan örökbecsű művének ismeri s oly szellemi kincsnek, amelyből mindenkor frissítő, megifjító erőt meríthet a kutató. Keletkezzenek bár újabb szocialista elméletek, építsék ki a nála még hiányzó tételeket vele paralell haladó eszmeirányban, avagy tőle eltávolodva, vele ellentétbe kerülve újabb szocialisták, az ő szocializmusa belátható időn belül alapja marad a szocializmus elméletének s a míg a gazdasági élet fejlődése abban az irányban fog haladni, amelyben a múltban haladt és ma is halad, a «Kapital» mindenkor az iránytű szerepét fogja játszani a gazdasági élet mezején bolyongó kezében.

A való élet iránytűje nem mutatja meg az északi sarkot, mert a föld valódi mágneses sarka és a glóbusz eszmei északi pólusa nem egy és ugyanaz, valami csekély, pár foknyi eltérés van a kettő között; a «Kapital» iránytűje is eltérhet egy pár foknyira a pólus iránya megmutatásától, de arra a tájékra mutat, ama néhány fok vidékére, amelyen a gazdasági élet pólusa, a fejlődés, a haladás iránypontja fekszik. S ez a pólus egy új archimedesi pont, ha eléri és rajta lábát megveti

az ember, régi vázából, avult kereteiből kiemelheti a társadalmat.

Volt reformer Marx előtt is számtalan, aki a társadalom javítására terveket készített. Talán egy idős az emberiség társadalmi életével a reformra törekvés vágya, annyi újító volt már a földön. De egyikök sem jelölte meg oly élesen, tisztán, határozottan és világosan és oly ellentmondást nem tűrő bizonyossággal a fejlődés útját, mint Marx, mert egy sem volt előtte, aki fel tudta volna ismerni a társadalmi élet valódi mozgató erőit, mert egy sem volt, aki ez erők érvényesülésre jutását az emberi akarattól függetlennek állította volna. Pedig ezek az erők meg voltak azelőtt is, működtek addig is szakadatlanul, csak az emberiség nem tudta nevén nevezni, ha talán érezte is azokat a kérélnyelhetetlen vasgyűrűként szorító hullámokat, melyek őt a fejlődés tengerében előre tolják. Ezek az erők működtek, amióta a világ világ, de csak avatottak előtt nyílik meg a kauzalitás törvényének zára, a tömeg babonás félelmében minőig mást gondol oknak, mint ami az eredményt előidézi.

Hiába mondjuk a vaknak, hogy a nap felkelt, nem hiszi el, amíg nem hallja a reggeli harangszót. A tömegek is vakok, legfeljebb ösztöneik szerint cselekesznek, nem ébrednek öntudatra, míg a hajnalukat hirdető harangszó meg nem kondul. Ha S o m b a r t Pierre L e r o u x-nak egy mondatát: «il était . . . fort penetrant sur le mauvais côté de la nature humaine» olvassa a Marx fejére, én M a d á c h-nak egynéhány mondatát látom reá kiválóképpen alkalmazhatottak:

«A kor folyam, mely visz vagy elmerít,
Úszója, nem vezére az egyén,
Kiket nagyoknak mond a krónika.
Mind az, ki hat, megérté századát,
De nem szüle az új fogalmakat:
Nem a kakas szavára kezd virradni,
De a kakas kiállt, mert hogy virrad.»

Meggyőződése, hogy minden nagy kor megszüli a maga nagy embereit, de nagy emberek csak nagy időkben születnek. Az a hatalmas forradalom, amely a társadalmat egy újabb osztálylyal

gazdagította, amidőn a termelés módjának meg kellett, hogy szülje a maga nagy emberét, aki e nagy kor erjedő, zavargó, zúgó tengerének hatalmas áramait felkutassa, aki el ne merüljön, mint a milliók, de megmutassa a millióknak, hogy az ár hol sodor és hol úszható; aki nagy, mert megérti kora törekvéseit, melyeknek a milliók csak töredezt, néha artikulálatlan hangot, de nem igaz kifejezést tudnak adni; aki leszűri azt, ami már milliók lelkében sejtelem gyanánt él; aki maga nem új eszméket hirdet, de azoknak ad tisztult, világos és érthető formát, ami óhaj, vágy, törekvés, érzelem és szükséglet gyanánt szunnyadoz a tömegekben, aki összegyűjti mindezt lelke kincsházába, de nem rejti el ott, hanem mint az üveglencse a nap sugarait, átbocsátja önmagán, meghatványozván azok hevét, melegségét és erejét. A virradat eljött már, talán a tömeg nem is sejti azt, csak vár arra, aki ezt hírül adja neki, mint ébredő napot a kakas, s ő azt hiszi, hogy azért virrad, mert a kakas kiáltott!

M a r x 1818. május 5-én született Trierben, zsidó családból, mely később lett keresztyénné. Atyja, Henrik, ügyvéd volt; mint Walcker említi, Mordechai-nak hívták s 1824-ben, a protestáns hitre térésekor vette fel a Marx nevet. A trieri gimnázium elvégzése után Marx Károly filozófiát s történiát tanult a bonni és berlini egyetemen s filozófiai doktorátusának 1841-ben történt megszerzése után a bonni egyetemen magát magántanárrá habilitáltatni is szándékozott. Ez állásban azonban sokkal több konzervatizmust kívánt tőle a porosz kormány, mint amennyit az ő radikális felfogása magában hordott; ő maga is belátta, hogy nem igen lesz belőle professzor; újságírásba kezd, a fiatal radikálisok által alapított kölni «Rheinische Zeitung»-nak 1842. januárius 1-étől előbb munkatársa, majd októbertől szerkesztője. A lapot azonban erős ellenzéki irányba miatt 1843. januárius 1-én betiltják és Marx kilép a szerkesztőség kötelékéből. Majd megházasodik, gyermekkori barátnőjét, **W e s t p h a l e n J e n n y t** veszi nőül s vele az 1843-ik év őszén Párisba költözik, hol **R u g e** Arnolddal együtt a «Deutsch-französische Jahrbücher»-t adja ki, de ebből csak egy füzet jelen meg, mert a két kiadó nem tud egy-

mással megegyező nézetre jutni. Itt kezd a francia politikai és szociális mozgalmak hatása alatt a társadalmi gazdaságtannal tüzetesebben foglalkozni s (midőn 1844 szeptemberében Engels Friggyessel megismerkedik, megtalálja azt a fegyvertársat és igaz barátot, akivel együtt működik egész ezentúli életében, akivel együtt lesz a tudományos szociálizmus mestere. A Guizot-féle minisztériumtól azonban nincs nyugta: kiutasítják Parisból is, 1845-ben Bruxellesbe költözik át; Engelsel együtt 1847-ben belép a «kommunisták szövetségébe» s ennek megbízásából dolgozza ki barátjával egyetemben a «kommunista kiáltvány»-t. Azt a munkát, amely az új korszakot: a tudomány korát jelzi a szociálizmus történetében. Kis munka ez, négy fejezetből álló manifesztum, amely 1847. novemberében Londonban ülésezett kongresszus megbízásából készült, mint «nyilvánosságra bocsátandó elméleti és gyakorlati elvi nyilatkozat», de amely rövidségében is bámulatos hatású lett és csodálatos széleslátás nyilvánul meg benne, szokatlan új világnézet, melyet csak zseniális agyak alkothatnak. «Minden eddigi társadalom története — osztályharcok története» — e szavakkal kezdődik a manifesztum s e néhány szóban benne van a legnagyobb igazságok egyike, mondja Sombart, mely emberek ajakáról valamikor elhangzott. Egy új tudományos irány alapjai tettek le e fontosságát első hallásra el sem áruló kijelentésben. Egy új történeti felfogás és egy új filozófia veszi kezdetét a kommunista manifesztum kezdő szavaival. «A kommunisták nem titkolják nézeteiket és céljaikat. Nyíltan hirdetik, hogy céljaik csak minden eddigi társadalmi rend erőszakos megbuktatásával érhetők el. Reszkessenek az uralgó osztályok egy kommunista forradalomtól! A proletárok nem veszíthetnek mást, mint bilincseiket és helyébe egy világot nyerhetnek! Világ proletárjai, egyesüljetek!» E sorok fejezik be a manifesztumot s belőlük egyik-másik mondat nem vált ugyan később a Marx élte vezérelvévé, de az utolsó két mondatban ki jelentettekkel megteremtette ő azt a hatalmas, népeket átölelő mozgalmat, amely a mai szociálizmust jellemzi: a kapitalizmus hatalmával szemben hatalma tudatára keltette a pro-

letáriátust, melynek öntudatos mozgalmának megindítása e kommunista kiáltvánnyal veszi kezdetét. Nem lehet eléggé mérlegelni e munkának a legújabb kor fejlődésére gyakorolt hatása folytán kiemelkedő fontosságát.

Marx nem volt jelen a londoni gyűlésen, ő a kontinensen maradt, de állandó lakóhelyéről, Bruxellesből is kiutasítják politikai dolgozatai miatt; egy kis időre, a februáriusi forradalom alatt Parisba tér vissza, majd 1848. áprilisában hazamegy Kölnbe s ott júniustól 1849. május 19-ikéig a «Neue Rheinische Zeitung»-at szerkeszti, de lapjának hangja pörökbe bonyolítja; felmentik ugyan, azonban a forradalom leveretése után kiutasítják az országból. Franciaországban nem tud megmaradni, mert a Bretagneba akarják internálni, így Londonba költözik át, hol haláláig marad. 1883. március 14-én fejezte be életét; tetemei a highgatei sírkertben nyugsznak.

Marxnak az életét, tudományos munkásságát nem lehet önmagában elszigetelten szemlélni: az össze van forrva az Engels Frigyesével, az ő leg hívebb barátjával, kivel együtt osztotta meg a száműzetés napjait, együtt munkálkodott, együtt dolgozott. A Marx gondolatvilágának Engels az első terjesztője, s talán néhol magának Marxnak is inspirálója, fegyvertárs, jó barát és védelmező egy személyben. Ő adta s rendezte sajtó alá a Marx poszthumus műveit is.

Engels 1820. november 28-án született Barmenben; vagyonos gyáros volt az atyja, ki fiát kereskedőnek szánta. 1837-től kezdve Engels tényleg ez is, bár úgy önkéntesi éve, mint brémai s barmeni kereskedelmi tanulmányai alatt a filozófiát búvárolja s nem hagyja el azt azután sem, hogy 1843-ban Manchesterbe megy és ott belép atyja üzletébe. Angliában 1844-ig marad, s megismeri az angol munkásság nyomóú helyzetét, az owenizmus és chartizmus megragadja s eszméikkel telítettten jó vissza és ezek hatása alatt írja meg a «Die Lage der arbeitenden Klasse in England» című munkáját 1845-ben. 1845 és 46-ban felváltva Bruxellesben és Parisban él, Marxszal állandó összeköttetésben s a «kommunista manifesztum» elkészítése után, melyet a londoni kongresszuson

terjeszt elő, Kölnbe megy és ott Marxszal együtt szerkeszti a «Neue Rheinische Zeitung»-ot. 1849 nyarán részt vesz a délnémet felkelésben s július 11-én átmegy Svájcba, honnan néhány hónappal később Londonba költözik. 1850-ben ismét belép a manchesteri üzletbe, 1864-től kezdve társa a vállalatnak, de 1869-ben abbahagyja a kereskedelmi foglalkozást, teljesen az irodalmi munkásságnak szenteli magát. Londonba teszi át lakását s itt hal meg 1895. augusztus 5-ikén.

Ennek a két nagy férfiúnak nevéhez fűződik a történelem materialisztikus felfogásának megalapozása, egy új, eddig ismeretlen, hatalmas, szeles perspektívájú filozófiai világnézet és az a, nemcsak arányaiban, de gondolatai mélységében és tartalmasságában is bámulatraméltó analízise a kapitalisztikus termelési módnak, az a gazdasági, de egyszersmind az ember szellemi életműködésének is minden ágára kihatással bíró tudományos rendszer, amely a történelmi materializmussal együtt a modern tudományos szocializmust alkotja.

2. A történelmi materializmus.

Marx Károly Hegelnek filozófiai iskolájában nőtt fel. Ez a filozófia — amint azt egyébként Marx is felfogta — az örök forradalmiság, filozófiája, amely véglegeset, abszolútot és szentet nem ismer, hanem mindenben és mindenhol csak a folytonos változást tünteti elénk, midőn a folytonos levésnek és elmúlásnak, az alsóbbrendűségből magasabbrendűségbe való emelkedésnek végnélküli proceszusát mutatja ki s az örök fejlődés és örök haladás törvényét igyekszik thézis, antithézis és szintézis alakjában, a negáció-negációja sajátos dialektikai formájában is formulálni.

Ez a filozófia valóban a revolucionárizmus filozófiája, melynek azonban van konzervatív oldala is, de ez csak abban nyilvánul, hogy bizonyos ismeret- és társadalmi fokoknak jogosultságát saját idejökben és megfelelő viszonyok között elismeri: ámde ez a konzervativizmus csak relatív, szemben amaz abszolút revolucionárizmussal, amely — és Marx szerint ebben áll a hegeli filozófia igazi

jelentősége — egyedüli abszolút, amit ez a bölcsészeti rendszer elismer.

Ennek a filozófiának hatása alatt jutott Marx arra a gondolatra, hogy a történelem a levésnek, elmúlásnak és haladásnak örökös folyamatát mutatja, amelyben minden egyes fázis feltétlenül szűkségképpen és relatíve jogosult, bármennyire elmentmondásban legyen is a mi összes modern politikai vagy erkölcsi fogalmainkkal. Csakhogy amíg Hegel a történelmi fejlődés törvényeit az «abszolút fogalma önfejlődéséből» vezette le, Marx a Feuerbach-féle filozófia befolyása alatt ama nézetet vallotta, hogy az ember teremti meg az eszméket és nem az eszme, az idea határozza meg az ember történetét, így Marx gondolkodásmódja is a Hegel-féle irányzattal ellentétben materiálistikus alapokra helyeződött, s amint Adler Marxról írt tanulmányában mondja — mivel a Feuerbach-féle bölcsészet alapján ő előtte is világosnak látszott, hogy azok a magasabb lények, akiket a vallásos fantázia megteremtett, csak az ember saját lényének fantasztikus visszatükröződései, miért ne teremthette volna meg az ember a valláshoz hasonlóan öntudatlanul az összes politikai, jogi, művészeti és tudományos eszméket? Csak a törvényeket kell megtalálni, amelyek ezekre irányadók! Mivel pedig a francia történétírók, Thierry, Guizot s a többiek, akiknek hatása alatt élt az ekkor már Parisban tartózkodó Marx, azt hangoztatták, hogy Franciaország történetét a középkortól kezdve csak úgy lehet megérteni, ha abban a feudalizmus és a burzsoázia közötti harcot szemléljük, s mivel a munkásosztálynak új harcosként való megjelenése a legújabb idők színpadán általan ismeretes volt s a modern politikai történetet a francia szocialisták az osztályharcok útján való fejlődés következményének, az osztályok nagyságára, helyzetére és jelentőségére egyedül befolyással bíró gazdasági fejlődés következményének tekintették: meg volt adva az az alap, melyen Marx, mivel e történelmi felfogást helyesnek tartotta, tovább építhetett, s az elszórt és egymással összefüggésbe nem hozott gondolatanyagot rendszeresen feldolgozhatta s elméletté önthette. A meglévő anyagot két irányban fejlesztette Marx főleg eredeti módon; az egyik,

hogy a gazdasági állapotok nemcsak az új korban határozzák meg az állami létet, hanem minden előző korban is ezektől függ az állami lét, s a másik, hogy nemcsak a politikai, hanem egyidejűleg a szellemi, a szociális és kulturális életnek minden más nyilvánulása is a gazdasági viszonyokra s azok fejlődésére, mint egyedüli kauzális formára vezethető vissza. (Adler).

Ezzel a két irányú, széles perspektívájú gondolattal tette le Marx fundamentumát a történelmi materializmusnak, alapjait annak a filozófiának, mely tudatos kifejezője minden idők termelési viszonyaiban rejlő törvényszerűségeknek. A történelmi materializmus a szocializmus szociológiája, amely főbb vonásaiban benne volt már a londoni gyűlésre (1847. végén, illetőleg 1848. februáriusában) készült kommunista kiáltványában, mely, bár az agitáció irata volt, éppen az által lett a tudományra is óriás jelentőségű, hogy az új filozófiai felfogást első ízben adja elő; s nem túlzó azok véleménye, akik az evangélium mellé teszik a kommunista manifesztumot az általa eszközölt átalakító hatás tekintetében, melyet a történelmi materialisztikus felfogásnak hirdetése által gyakorolt. A történelmi materializmus később bővebben Marxnak a «Zur Kritik der politischen Ökonomie» című munkájában, a «Kapital»-ban és Engelsnek «Herrn Eugen Dühring's Umwälzung der Wissenschaft» című polemikus iratában fejtetett ki, s a Herkner szerint a kommunista manifesztumban még csak «al fresco» adott új világnézet e művekben át is dolgoztatott, fejlesztett, úgy, hogy ez újabb fejlett alakjában kell azzal a tudománynak foglalkoznia és számolnia. A történelemnek materialisztikus felfogása — amint azt Engels Dühring ellen írt munkájában explikálja — abból a tételből indul ki, hogy a termelés s ezzel együtt a termékek, javak kicserélése képezi minden társadalmi rend alapját. Minden egyes történelmileg fellépő társadalomban a termékek, a javak eloszlása s ezzel együtt az osztályokba való társadalmi tagozódás aszerint igazodik, mit és hogyan termelnek és az előállított javakat miként cserélik ki? Éppen ezért minden társadalmi változásnak, s politikai átalakulásnak

végső okait nem az emberek fejében, az örök igazságosság és örök igazság belátásában kell keresni, hanem a termelés és a csere módjának megváltozásában, tehát az illető korszaknak nem filozófiai, hanem gazdasági rendszerében. Annak a belátása, hogy a fennálló társadalmi berendezések észszerűtlenek és igazságtalanok, hogy az észszerűség oktalansággá, a jótett kinná lett, csak annak a jele, hogy a termelés módjaiban és a csere formáiban egész csendben oly változások mentek végbe, amelyekkel már többé nem illik össze az előző gazdasági feltételekhez szabott társadalmi rend. Ez azonban egyszersmind azt is mondja, hogy a felfedezett balhelyzetek elkerülésére szolgáló eszközöknek hasonlóképpen meg kell lenniök — többé vagy kevésbé kifejlődve — a megváltozott termelési viszonyokban. Ámde ezeket az eszközöket egyáltalán nem az emberek agyának, gondolkodásának kell kitalálnia, hanem a gondolkodó fej segítségével a termelésnek adva levő materiális tényeiből kell azokat felfedezni.

Marx a «Zur Kritik der politischen Ökonomie»-ban következőképp fejtegeti a történelmi materializmust:

Az emberek a társadalmi termelésben határozott, szükségképpen, akarattuktól független viszonyokat követnek, amelyek anyagi termelési erők bizonyos fejlettségi fokának felelnek meg. A termelési viszonyok összessége alkotja a társadalom gazdasági struktúráját, azt a reális alapot, amelyen egy jogi és politikai felépítmény (überbau) emelkedik, s amelynek határozott, társadalmi tudatformák felelnek meg. Az anyagi élet termelésének módja alapítja meg általában a szociális, politikai és szellemi életprocesszust. Nem az embernek az öntudata az, ami az ő életét, hanem az ember társadalmi léte az, ami az ő öntudatát meghatározza. Fejlődésük bizonyos fókán a társadalom anyagi termelő erői ellentétbe jutnak a létező termelési viszonyokkal vagy, ami csak jogi kifejezés e helyett: ama tulajdoni viszonyokkal, amelyeknek keretei között eddig működtek. A termelési erők fejlődési formáiban ezek a viszonyok bilincsekké változnak. A szociális forradalom korszaka elkövet-

kezik, s a gazdasági alapnak a megváltozásával az egész óriási felépítmény is — lassabban vagy gyorsabban — átalakul. Az ily átalakulások szemlélésénél mindig meg kell különböztetni az anyagi a gazdasági termelési viszonyokban végbement és természettudományi hűséggel megállapítható változást a jogi, politikai, vallási vagy bölcsészeti, egy szóval ideológiai formák változásától, amelyekben az emberek ezen ellentétnek öntudatára jutnak és amelyekben azt kikezdi. Amily kevésbé lehet azt, hogy az egyén micsoda, abból megítélni, amit ő magáról tart, épp oly kevésbé lehet az ilyen átalakulási korszakot annak öntudatából megítélni; ellenkezőleg, ezt az öntudatot kell az anyagi élet ellenmondásaiból, a társadalom termelő erői és termelési viszonyai között létező ellentétből magyarázni. Egy társadalmi alakulat sohasem tűnik el előbb, mint amíg mindama termelési erők kifejlődtek, amelyek számára ez a társadalmi alakulat elég tág és elég új, és viszont magasabb termelési viszonyok sohasem lépnek a régiek helyébe, amíg azok anyagi létfeltételei magában a régi társadalomban meg nincsenek. Ennélfogva az emberiség mindenkor csak oly feladatokat tűz ki magának, amelyeket meg is oldhat, mert alaposan vizsgálva mindig azt találjuk, hogy a kitűzött és megvalósítandó feladat önmaga is csak ott mérül fel, ahol már léteznek, illetve már legalább kialakulásuk folyamatában vannak e feladat megoldásának anyagi előfeltételei... A gazdasági társadalom kialakulásának progresszív korszakaiként Marx nagy körvonalakban az ázsiai, antik, feudális és modern polgári termelési viszonyokat jelöli meg. A modern, polgári termelési viszonyok alkotják a társadalmi termelési folyamat utolsó ellentétes alakját; ezek ellentétesek, nem az egyéni antagonizmus, hanem az egyének társadalmi életfeltételeiből kinövő ellentét értelmében: de a polgári társadalom ölében kifejlődő termelési erők egyidejűleg megteremtik azon anyagi előfeltételeket is, amelyek ezen antagonizmust megszüntetik, amint ezt minden társadalmi alakban egy újabb alakzat kialakulásának lehetővé tételére hasonlóan megteremtették.

Tiszta filozófiai álláspontról nézve tehát a mai

polgári társadalom kapitalisztikus gazdasági termelési módjának szociálistikussá való átalakulása szükségképpen igaz, hogy ha ki tudjuk mutatni az ezen irányban ható erőket és fejlődési tendenciákat.

Ezt teszi pedig Marx a történelmi materializmus által adott alapok felhasználása útján a kapitalisztikus termelési mód fejlődési törvényeinek felkutatása alkalmával. A társadalmi fejlődés a termelési erőknek oly változásában és átalakulásában áll, amely a létező viszonyokkal ellentétbe jutván, azokat szétrepedt, átalakítja s az új termelési viszonyokkal együtt új ideológiát is létesít. Az emberek azonban nem mindenkor látják a társadalom termelőerőinek ezt az átalakulását, ők csak amaz ideológia megváltozását szemlélik, amely a gazdasági viszonyok átalakulásán épül fel: ők önálló léttel bírónak hiszik az eszméket s azok változásait, mert vagy nem tudnak, vagy nem akarnak leszállani az igaz okhoz, a felszínen levő okozatból a mélyen fekvő okhoz. Ott van a jobbagyfelszabadítás ténye egész Európában; általános felfogás szerint a liberalizmus, a humanizmus, az emberek az ész által hirdetett, de csak állítólagos egyenlősége tette a jobbagságot szabaddá. Ezt tanítják még ma is az iskolákban, holott mélyebben fekvő okai voltak ennek: a termelési mód átalakulásának, a népesség szaporodásával, a gyárpar fejlődésével szükségessé vált intenzív mezőgazdaságra való átmenegetelnek ténye, amelyekkel a felületes, extenzív jobbagymunka össze nem fért. Nem a humanizmus s az emberek egyenlőségének hite tette a jobbagságot szabaddá, csak a felületes szemlélő ítélt így az ideáknak önálló létet tulajdonítva, hanem a változott termelési viszonyok, a mezőgazdaság intenzívebbé tételének szükségessége.

A Marx—Engels-féle történelmi materializmus a történelemben egyedül reálisnak, létezőnek csak a társadalom gazdasági struktúráját, a mindenkori termelési viszonyokat veszi; ami a társadalomban eszmei, tehát vallás, erkölcs, művészet, bölcsélet, azt, csak mint a gazdasági viszonyoknak az emberek fejében való visszatükröződéseit, a gazdasági viszonyok reflexképének tartja. A társa-

dalmi rendnek alapjait tehát a gazdasági (termelési és csere) viszonyok teszik, a kor eszmei tartalma, ideológiája csak «Überbau», csak felépítmény, amelynek alakja, iránya, de léte is a mindenkori alap lététől, változásaitól függ. A társadalom fejlődése is ezek szerint nem az eszmékben és azok változásaiban keresendő, mint azt Hegel és iskolája tanította, hanem a mindenkori gazdasági viszonyokban és azok változásaiban. Amaz ideologikus felfogással, mely önállóan keletkező és önállóan ható ideákat, eszméket ismer, a történelmi materializmus öntudatos ellentétben áll.

Eredeti, merev formájában ez az elmélet, melyet Achille L o r r i a szerint helyesebben g a z d a s á g i d e t e r m i n i z m u s n a k vagy történelmi ö k o n o m i z m u s n a k lehetne nevezni, a társadalom életében semmiféle jelentőséget, semmiféle önálló szerepkört sem tulajdonít az eszmei rugóknak. De nem azt tagadja, még e merev formájában sem, hogy az emberi törekvésekben ideális célok felléphetnének, hanem ama felfogás ellen harcol, hogy az embereknek a jogról és az igazságról szóló képzelet egy önmagában elhatárolt világban önálló existenciával bír; az eszmék nem az igazi okok a társadalmi életben, azok csak visszfényei a mindenkori, adva levő társadalmi gazdálkodásnak, ami egyedül reális s minden más, ami a gazdasági jelenségeknek ezen realitása mellett feltűnik — mint mindenekelőtt a társadalmi törekvések jogosultságáról való nézetek — csak reflex, csak tükörkép, amelyet önálló jelenségnek felvenni nem más, mint csak tudományos csalódás. A szivárvány sem más — mondja állítása igazolására Marx — mint a molekulák rezgéséből, mozgásából előálló jelenség, amelyet csak az vesz önállóan, aki nem ismeri a természettudományokat: a társadalmi gazdaságnak is éppen így visszfénye a népek egész szellemi élete, az, mint egyik vagy másik kulturális «epochának» tulajdona, csak az illető kor társadalmi gazdaságának «Überbau»-ja. A társadalmi öntudat jelenségei is csak a gazdasági viszonyok reflexhatásai: ezekből származnak, ezektől függenek. S ha a gazdasági jelenségeket szabályszerű hullámvázukban megismertük, úgy ezzel tudományosan meg is magyarázzuk

a megfelelő társadalmi eszmék pszichikai másait, mert a gondolatnak és az ebből folyó cselekvésnek bárminő alakja a társadalmi gazdaságtól függ. És ugyanez a tétel nyer alkalmazást a morálra úgy, mint a vallásra, a művészetre úgy, mint a tudományra és mindazokra a törekvésekre és nézetekre is, amelyek a társadalmi rend fentartását vagy megváltoztatását tűzték ki céljokul. A társadalmi gazdaság és ennek mindenkori viszonyai tehát az egyedül reális lét, az eszmék, ideák csak ennek a reális létnek reflektált képei.

A történelmi materializmus a társadalom életének centrális hatóerejéül, melytől minden szociális képzet és ezzel együtt a társadalmi rend is függ, egyedül a társadalmi gazdaságot veszi fel: ennek empirikusan változó alakulatai szerint determinálódnak az emberi ideálok és a közélet formái. Ezzel a felfogással akar a történelmi materializmus, a folytonos változásban levő társadalmi jelenségek zavarába egységet és törvényszerűséget hozni. Azon fáradozik, hogy azon különböző elemek között, amelyek az ember társas életét a tapasztalás szerint megalkotják, az igazi, szisztematikai arányt felismerje és ennek segítségével az egységes történetfelfogás methodusát megkönnyítse. És ez a történetbölcselet tényleg az első is, amely az emberiség történetének törvényszerűségeiről nemcsak beszél, de arról valóban tiszta fogalmat s a törvényszerűségbe való betekintést adni iparkodik is, célja arra van irányozva, hogy a társadalmi fejlődés egészét, mint természetes processzust állítsa elénk, amelynek törvényeit az ember mindenkor képes megfigyelni.

A társadalmi lét determináló alapja: a társadalmi gazdaság mellett a nép joga, mint az együttélésnek és együttműködésnek irányzó formája, mint eszköz a létérti küzdelemben, csak másodhelyre szorul: ez is a társadalmi gazdaságtól függ, annak szolgája, mert különben elvesztené értelmét. A társadalmi gazdaság a határozó, a parancsoló, ez mint a társadalmi életnek anyaga, annak igaz, reális, valóságos szubstanciája. És a jogi rend különbözősége mindenkor feltétlenül függ a gazda-

sági (termelési és csere) viszonyok különbözőségétől.

A történelmi materializmus alapján állván, nem csak az emberiség történelmében végig vonuló szociális élet törvényszerűségét lehet megállapítanunk, hanem figyelemmel kísérhetjük az állandó fejlődéstörténeti szempontokat is, a mennyiben a társadalmi rend gazdasági alapjait, ama bizonyos reális bázist, sohasem tarthatjuk állandó és merev, változhatatlan állapotoknak, hanem azokat, mint folytonos változásban, folyamatban levőket kell felfognunk. A klíma, a föld humuszának összetétele, egy vagy más ország különböző tulajdonságai csakis a termelő és javakat kicserélő gazdálkodás ténye által jönnek a jog meghatározásánál figyelembe. A Homérosz napja mosolyog le mi reánk is, de a jogi viszonyok és állami intéciók ugyanazon országokban időről-időre egész másokká lesznek, mert a társadalom gazdasági alakulata megváltozott. Ezt a változást, ezt a mozgalmat természettudományi módszerrel meg lehet állapítanunk. A gazdasági jelenségek törvényszerű fejlődési menetének vizsgálata kell, hogy így az első társadalomtudományi alapvető munkát képezze. Az ember társadalmi életének törvényszerűsége a gazdasági fenomenonok, jelenségek törvényszerűsége. S a gazdasági viszonyok szükségszerű fejlődése miatt panaszkodhatnak, — mert talán bennünket vagyoni viszonyainkban érint károsan ez a fejlődés, — ámde azt feltartóztatni, vagy csak másképpen alakítani, rajtok változtatni nem tudunk, mert ez már meghaladja az emberi tudás és erő mértékét. Természeti szükségképpiségű folyamat az, amelyben a gazdasági jelenségek fejlődnek, növekesznek, virágoznak, majd hanyatlanak és végül elhalnak, s belőlük újabb és újabb, ez utat megtevő jelenségek származnak, oly szükségképpeni folyamat ez, amelyet az ember tudományos rendszerbe foglalva jól meg is érthet. (Stammler.)

A történeti materializmusnak jelentősége óriási nagy. A szociális jelenségekbe való mélyebb behatolás s azok helyesebb megértése és tisztább fénybe állítása köszönhető az elméletnek, melynek «szellemes aforizmái által rendkívüli mérték-

ben haladhatott előre a történetírás éppen úgy, mint a jogtudomány, a politika úgy, mint a társadalmi gazdaságtan.» Sajnos, mindezekig hiányzik a történelemnek ez álláspontjáról való feldolgozása s a történelmi materializmus tételeinek tudományosan kielégítő mély és széleskörű alapozása sincs még meg. Pedig ez az elmélet óriás jelentőséggel bír. Egyfelől, mert a társadalom összes életnyilvánulásait egyetlen alapra: a gazdaságira viszi vissza és így valóban egységet teremt, másfelől, mert az osztályharcnak, mint a társadalmat átalakító erők leghatalmasabbjának szerepét felismeri s ezzel, amint Engels mondja, ugyanarra a jelentőségre emelkedik a társadalmi tudományokban, mint Darwin felfedezése a fajok történetében.

A történelmi materializmus alaptételét Marx, Engels, Loria, Sombart, Lamprecht stb. különböző koroktól és népektől vett számos tényre és adattal igazolják. De egy társadalom összes szellemi életnyilvánulásait kizárólag valamely gazdasági tényre visszavezetni eddig nem igen sikerült, legalább is nem a mai szerfelett bonyolult társadalomban, ahol az ideologikus erők tagadhatatlan szerepet játszanak. Legújabbban azonban a Durkheim-féle, a történelmi materializmus iránt egyáltalán nem rajongó s par excellence induktív, összehasonlító és kísérletező szociológiai iskola egyik kiadványa: M a u s s és B e u c h a t-nak az eszkimó társadalmakról írt munkája, — amelyet 1906-ban Jászi Oszkár ismertetett bővebben a Huszadik Század-ban — hoz fényes tanúbizonyságot a történelmi materializmus alapelve igazságáról, hogy t. i. a társadalom összes eszméit a gazdasági élet és szervezet határozza meg. Az eszkimók társadalma téli-nyárra teljesen megváltozik: lakásvizonyaiban, amennyiben nyáron szétszórótt kunyhókban lakik minden egyes család, télen pedig számos család egyetlen házban húzódik össze. És a szétszóródás és összetömörülés e tényével együtt változik meg a társadalom egész eszmetere is: nyáron az élet csaknem vallástalan, télen valóságos vallási mámor hatja át az eszkimók társadalmát. Nyári és téli vallás e különbségéhez hasonlóan különböző a jog nyáron és télen: előbbi

esetben a jog patriarchális, a családapa a családi élet középpontja, a téli jog a házközösség joga, olyasmi, mint a szláv zadrugáé. A nyári vagyoni jog az egyéni tulajdon joga, a téli teljesen kommunisztikus jellegű, s a gazdasági kommunizmussal nemi kommunizmus is jár stb. stb. Az eszkimó társadalmak nyári és téli morfológiája közötti eme nagy különbség oka az, hogy az eszkimók főtáplálékukat, a főkát követik társadalmi elrendezkedésükben, s mivel a főka a jég nyári megolvadása folytán az öblökben szerteszóródik, az eszkimó társadalom is szétterjed a partok mentén. A tél ellenben a főkát egyes helyekre szorítja össze és az eszkimó társadalom is összetömörül, vagyis végeredményében a főkák szétszóródása és összetömörülése határozza meg az eszkimó társadalom szerkezetét, sőt vallását, jogát, erkölcsét is.

Valóban ennél frappánsabb bizonyítéka alig lehetne a történelmi materializmusnak.

Azonban ez az elmélet sem ment a túlzásoktól, amint azt a legújabb szociológiai kutatások, főleg a Stammleréi, beigazolták.

Stammler főleg a gazdasági életnek és a jognak egymáshoz való viszonya szempontjából bírálja a történelmi materializmust, s tagadásba veszi, hogy a jog csak másodrendű szerepet játszanék a gazdasági alap mellett, mert a társadalmi gazdaság tényleg nem létesíti a jogot, hanem egy szabályozott összeműködésnek, jogrendnek logikusan már feltételezve kell lennie, hogy társadalmi gazdaságról szólni lehessen. Hosszas bírálat után — amint ezt Herkner kivonatosan ismerteti — azt igazolja, hogy a történelem e materiálisztikus elmélete — bármily óriás fontosságú legyen is — még egyáltalán nem kész és nem kerekded elmélet. A termelés módjától látja függőnek az összes társadalmi életnyilvánulásokat, de termelési mód alatt, hol a természet feletti uralomra vonatkoztatva a természetes technikát, hol pedig egy határozottan szabályozott összeműködést ért, anélkül azonban, hogy csak fel is vetné ama kérdést, mi is egyáltalán a társadalmi lét? A társadalmi gazdaság, csak mint bizonyos jogi formák közt való kialakulása egy technikai materiálnak, áll elő, pl. hogy ha a gőzerő felhasználását állítjuk oda, amint a 19. századbeli társa-

dalmi átalakulás okát, úgy nem vesszük figyelembe, hogy ez, mint minden technikai előhaladás, csak bizonyos, fennálló jogrendbe illeszkedik. A gép csak a meglévő társadalmi rendben ad lehetőséget értékesítésre s e társadalmi rend alakulatát aztán bőségesen ki is használja. E kihasználásban megvéghoz az a társadalomgazdasági folyamat, amelyet a kézműipar pusztulásának nevezünk és e kihasználás felbontható hasonló fajú jogi viszonyok tömegjelenségeire, mint az őt alkotó elemekre. A tőkegazdag vállalkozók, akik a drága gépeket magántulajdonba vették és bérmunkásokkal dolgoztatnak amellet, nagyobb mennyiségben dobják a piacra az olcsó árúkat, könnyebben adnak túl azokon, mint a kézműves, akinek termelési költségei nagyobbak és emellet mindig nagyobb és nagyobb kelendőségi területet hódítanak meg s állandóan növekvő bérmunkástömeget vonnak be a szerződési viszonyba. Már pedig bizonyos, hogy egy más jogi rend — egy kommunisztikus vagy egy anarchisztikus — uralma alatt teljesen más lenne a gőzgép hatása is. Ezért mondja S i m e l is, hogy a materialisztikus történefffelfogás ama hibát követi el, hogy a komplex rendszerből (a társadalmi rendből) egy elemnek (és pedig a technikainak) a változásánál az egésznek legközelebbi fejlődésstádiumát kizárólag amaz egyetlen elem következőképpen állítja oda, holott az a valóságban ama kombinációkból áll, amelyeket a többi elemeknek relative változatlan továbbműködése amaz egy elem változásaival együtt létesít.

Stammler tagadja a történelmi materializmusnak azon állítását is, hogy az emberi társadalom természeti törvényszerűség alapján fejlődik, legalább is azon mértékben, hogy a gazdasági fejlődés, ha a társadalmi lét meglévő formáival ellentétbe jut, tehát társadalmi konfliktust létesít, kikerülhetetlen szükségszerűséggel teremtené meg a társadalmi élet magasabb fejlődési fokának jogi berendezéseit. Mert szerinte tényleg ily társadalmi konfliktusokból csak a célszerűtlenné lett jogi rend megváltoztatására irányuló törekvések keletkeznek, amint azt Marx is kifejti. De ezzel egy másik nézőpont is behozatott a kutatásba, az, hogy az emberek eszméi, képzetei arról, aminek társadalminak kellene

lennie, határozó, determináló szereppel bírnak. Az okozati összefüggés mellett egy teleológia, a cél gondolata is fellép. Csakhogy az embereknek a jövőben való eme kívánságáról és szándékáról a matematikai természettudomány értelmében egész határozottsággal semmit sem lehet mondani.

Mások, mint a németek között az u. n. revizionista szociálisták, főleg Bernstein, nálunk pedig J á s z i O s z k á r, más szempontokból veszik bírálat alá a Marx-féle filozófiai elméletet s ők — egész helyesen — ez elméletet, nem eredeti merev alakjában, mely az eszmei rugók hatását a történelemből teljesen számúzi, hanem módosított, fejlesztett s az eszmei erők szerepét is elismerő formájában fogadják el és a történelmi materializmust örök érdemű módszertani elve kidomborításával akkép formulázzák, hogy a társadalmi jelenségek agyarázatánál csak az esetben szabad eszmei ruók (vallás, erkölcs, filozófia) hatását segítségül hívni, ha az élet- és fajfentartási szükséglet kielégülésére irányuló törekvések önmagokban nem elégségesek az illető jelenség megértésére.

Mint J á s z i mondja: egyfelől a modern szociológiai kutatások pozitív eredményeként megállapítható az, hogy a jog, vallás, erkölcs, bölcsélet és művészet nem elemi erők, nem rejtelmes utakon létrejött ható okok a társadalom életében, s összefüggésök a kor gazdasági szükségleteivel nyilvánvaló és bebizonyított s annál inkább, minél kezdetlegesebb viszonyokra térünk vissza, ámde másfelől már itt sem merül ki a főleg jogi és erkölcsi szabályok tömege a gazdasági viszonylatokban, hanem egészségügyi és vallási szertartásos szabályok is léteznek. S már a legrégebb korszakokból vannak oly adataink, hogy az ember oly kérdésekre is választ igyekezett adni, amelyek nem állanak az éhség és szomjúság kielégítésével közvetlenül kapcsolatban. Vagyis a fejlődés ezen legkorábbi szakaszaiban is már oly problémákkal foglalkozott, amelyek létét közvetlenül nem érintették. Ezek igaz, hogy anyagi problémák abban az értelemben, hogy részben a külvilág jelenségeinek (eső, villám, árnyék, álom stb.) magyarázatára irányulnak, de nem mind anyagiak, ha ez azt akarja jelenteni, hogy a táplálkozással közvetlen össze-

függésben állanának. Ennélfogva nem ismerünk oly történelmi korszakot, amelyben a gazdasági motívumok oly kizárólagosan uralkodók lettek volna, amint ezt a történelmi materializmus elméletéből a legkorábbi fokokon várni lehetne, hanem már itt is határozottan mutatkozik az ember nyughatatlan törekvése, minden jelenség okát adni, amelylyel találkozik. Igaz, hogy a művészet a kor technológiai eszközeitől függ, de viszont nem sikerült a művészeteket általános érvényű hasznossági okokra visszavezetni. A legősibb művészi emlékek között, a harci énekek, harci tánc, elrettentő vagy tájékoztató ábrázolatok, a harci célokat szolgáló zene mellett ott van az emlékek egy ezeknél nem kisebb tömege, amelyek hasznossági okokra nem vezethetők vissza, hanem tisztán esztétikai önérzetekre, amelyek kellemes biológiai közérzetek felkeltésére irányulnak. Egyszóval az etnográfia adatainak világításában nem tekinthető az ember csak «homo oeconomicus»-nak (gazdasági embernek), mert az gondolkodik napi táplálékától távolabb eső problémákról is, igyekszik a jelenségek összefüggését és okait kikutatni, örömet talál bizonyos esztétikai élvezetekben, szereti a föltűnést és a mások hódolatát, vagyis a «homo oeconomicus» mellett ott van a «homo philosophicus, aestheticus és moralis» is. Mivel pedig az idegrendszer bizonyos alacsony fejlettségi foka mellett sem merül ki az idegerő a pusztá élet és fajfentartásban, hanem már ott is egy fölöslege támad, mely tőle szabadon érvényesülhet, mint gondolkodás, mint tetszelgés, mint játék vagy esztétikai alkotás: az anyagi lét-fentartástól független irányt vett és magasabb biológiai szükségletek kielégítésére irányuló tevékenység szükségképp módosítja és befolyásolja a szorosán vett életfentartást, gazdasági tevékenységet. Ha pedig már a legkezdetlegesebb viszonyok között is nyilvánvalók az u. n. materiális szükségletek kielégítésére irányuló gondolatoktól és tettektől független eszmék és cselekedetek, akkor a fejlődés törvényéből következik, hogy ezek egyre erősödnek s egyre függetlenebbek lesznek a rendelkezésre álló idegerőfölség növekedésével. Ezek az eszmei okok azután oly hatalmasakká is válhatnak, hogy a domináns gazdasági erőkkel szembeszállhatnak,

azokat módosíthatják és befolyásolhatják. Ezek az erők épp oly autonómok, ha gyengébbek is, mint a gazdaságiak és a kor képét csak akkor fogjuk fel teljesen, ha mindezeket az egymásra ható és visszaható erőket figyelembe vesszük. A gazdasági szükségletek kielégítésére irányuló erők azonban a többi eszmei erőktől minőségileg nem különböznek, ellenkezőleg, a gazdasági élet az idegrendszer működéseinek csak egy része, amely mereven a többitől nem választható el.

A társadalom alakulatának megértéséhez tehát nemcsak a gazdasági erők eloszlásának ismerete szükséges, hanem az ideologikus erők intenzitásának és mikénti érvényesülésének ismerete is. Az ideológiai tényezők állandóan munkában voltak mindenkor s erejük csak emelkedett s emelkedni is fog az életfentartástól fel nem emésztett idegerő szaporodásával.

Az a helyes felfogás, mely különben utat tör magának a történelmi materializmusnak táborában is.

3. A marxizmus értékelmélete.

A Marx által épített «fényes gondolatpalota» fundamentumát minden bizonynyal az értékről és az érték többlet előállításáról szóló tanok képezik, a melyekhez munkabérelmélete és a társadalomgazdaság fejlődési törekvéseiről adott hipotézisei az értékelmélettel szoros összefüggésben járulnak.

Marx egy általános, a gazdasági élet minden korszakára és alakjára érvényes értéktörvényt nem állított fel. Álláspontja könnyen megérthető; az ő értékelmélete a gazdasági életnek csupán u. n. árútermelő periódusára szól, csak arra érvényes. Az árútermelés pedig a mai társadalom gazdasági termelő formája, annak a társadalomnak, melynek vagyona árukból áll. Az árú oly munkatermek, amelyet nem a termelőnek vagy hozzátartozóinak s a j á t h a s z n á l a t á r a , hanem más termékekért való kicserélés céljából állítottak elő. Tehát nem természeti, hanem társadalmi sajátosságok azok, amelyek valamely terméket áruvá tesznek. Például az a fonál, amelyet egy lány egy ősi parasztháznál a család

használatára lenből fon, hogy belőle vásznat szőjjenek, h a s z n á l a t i t á r g y , de nem árú. Ha azonban a takács fon lenfonalat, hogy azt földműves szomszédjánál búzáért becserélje, vagy ha a gyáros nap-nap után sok métermázsányi lenfonalat dolgoztat tel, akkor ez á r ú ; kétségtelenül használati tárgy is, azonban olyan, amelynek bizonyos társadalmi szerepet kell játszania: melyet másért el kell cserélni. Természeti anyaga szerint a lenvászon ugyanaz, s alakja szerint is ugyanaz lehet, akár a parasztlány szőtte saját kelengyéje számára, akár a gyárban készítette el a munkáslány, aki abból egyetlen fonalat sem fog elhasználni. Csakis társadalmi szerepében, abban a t á r s a d a l m i f u n k - c i ó b a n , amelyet végez, lehet felismerni, hogy árú-e vagy sem?

A mai kapitalista társadalomban a munkatermékek mind fokozottabb mértékben öltenek árúformát s ha mai nap még nem minden munkatermék árú, ennek csak az az oka, hogy eltűnt termelő módoknak maradványai nyúlnak be még a mostani kapitalisztikus termelő módba. Ezen jelentéktelen maradványoktól eltekintve azonban mondhatjuk, hogy ma minden munkatermék árúformát ölt. Az árúknak közös célja a kicseréltetés. Ez azonban feltételezi azt, hogy az áru akár valóságos, akár csak képzelt emberi szükségletet képezzen, mert senki sem cseréli ki a maga termékét valamely más termékkel, ha annak hasznát nem veheti. Az árúnak tehát hasznos tárgynak kell lennie, használati értékkel kell bírnia. A használati értéket az áru fizikai tulajdonságai szabják meg. A használati érték a javak anyagi tartalmát alkotja, bárminő legyen is ezek társadalmi formája, mert vannak használati község termékei, s vannak használati értékek, melyek még csak nem is munkatermékek, pl. az őserdő fáinak gyümölcsei, de oly árú nincsen, a melynek ne volna használati értéke.

Amidőn a használati értékekből árúk lesznek, azaz, amikor ezek egymásért kicseréltetnek, az egy bizonyos meghatározott számarányban történik, azt az arányt, amely szerint valamely árú egy másikért kicseréltetik, nevezzük az árú c s e r e é r t é -

k é n e k . Vegyünk pl. két árút, a búzát és a vasat. Bárminő legyen is csereviszonyuk, az számtani egyenlettel mindenkor kifejezhető, pl. 1 hektóliter búza = 2 mázsa vassal. Azonban számtani műveleteket csakis egynemű mennyiségekkel lehet végezni, pl. 10 almából 2 almát levonhatok, de 2 diót sohasem. Kell tehát, hogy a búzában és a vasban legyen valami közös, ami összehasonlításukat lehetségessé teszi. Ez pedig az — é r t é k . Csak az a kérdés, hogy ez a közös tulajdonság természeti tulajdonsága-e az árúknak? Mint használati értékek csak azért cserélhetők ki, mert k ü l ö n n e m ű, nem k ö z ö s tulajdonságaik vannak. Ezen tulajdonságaik képezik a csere indító o k á t , de nem határozhatják meg azt a viszonyt, amely szerint az történik.

Ha az árúk használati értékétől eltekintünk, akkor már csak egy tulajdonságuk marad, az, hogy m u n k a t e r m é k e t alkotnak. Ha azonban eltekintünk a termékek használati értékétől, akkor eltekintünk annak a munkának, amely őket letiehozta, sajátos, meghatározott formáitól is. Ekkor már nem úgy vesszük őket figyelembe, mint asztalos vagy szövőmunkának termékeit, hanem mint termékeit a meg nem különböztetett emberi munkának. És mint ilyenek, az árúk: é r t é k e k . Tehát az árúnak csak azért van értéke, mert meg nem különböztetett emberi munka van benne megrögzítve. Hogy lehet azonban valamely érték nagyságát megállapítani? A benne foglalt értékalkotó m u n k a útján.

E szerint azon árúknak az értékét, amelyek tetzés szerinti mennyiségben állíthatók elő, az előállításukhoz szükséges munka határozza meg. Mivel pedig a munka mennyiségének mértéke az i d ő, úgy tetszhetnék, hogy minél lustább és ügyetlenebb a munkás, vagyis minél hosszabb ideig dolgozik az illető árún, árújának értéke annál nagyobb. Nem így áll a dolog. Irt ugyanis nem egyéni, hanem társadalmi munkáról van szó, s az árúk értékét is az előállításukhoz társadalmi l a g s z ü k s é g e s m u n k a határozza meg, vagyis az uralkodó szükséglett és termelési viszonyoknak megfelelően kifejtett munka. Egy nem

kívánt tárgy előállítására kifejtett, vagy a szokásos technika és intenzitás mögött maradó munka az érték alakulásánál figyelembe nem jöhet. Hogy azután a munka másokra nézve is hasznosan fejtegett-e ki, vagyis, hogy terméke idegen szükségletet is kielégít-e, azt a csere mutatja meg.

A társadalom egész munkaereje, amely az áruvilág értékeiben testesül meg, mint egy és ugyanazon ember munkaerője jut itt érvényre, bár számtalan egyéni munkaerőből áll. Minden ilyen egyéni munkaerő ugyanolyan emberi munkaerő, mint a másik, mindaddig, amíg átlagos, társadalmi munkaerő jellegével bír és mint ilyen működik, tehát amíg az áru előállításához is csak az átlagos vagy a társadalmilag szükséges munkaidőre van szüksége. A társadalmilag szükséges munkaidő pedig oly munkaidő, mely valamely használati érték előállításához a meglévő, társadalmilag normális térni előfeltételek és a munka ügyességének és intenzitásának társadalmilag átlagos foka mellett megkívántatik.

Az árúk értékét meghatározó, társadalmilag szükséges munkát ezek szerint a munkaidővel mérjük meg. Mindennemű áru értékének egyedüli mértéke tehát a munka, de a munkának önmagának értéke nincs. Egy órai komplikált, magas kvalifikációjú összetett munka egyenlő értékű egy több órai kisebb kvalifikációjú munkával, mert a komplikált munka annyi, mint hatványozott, vagy inkább megsokszorozott egyszerű munka. Valóban az egyszerű átlagos, tehát azon munkára kell mindig visszamennünk, melylyel minden közönséges ember, minden különös fejlettség nélkül testi organizmusában rendelkezik. Az összetett munka termékeinek értéke az egyszerű munka termékeivel való összehasonlítás útján fejeztetik ki. Azonban értéket nem csupán a testi munka ad: a munkaprocesszus kooperatív jellegével szükségképpen tágul a produktív munka és a produktív munkás fogalma. Produktív, vagyis neve szerint értéket létrehozó munkálkodásra most már nem szükséges a kézzel való munkálkodás, elég ha az összmun-kásság orgánuma az illető, pl. értékalkotó így a vállalat vezetőjének adminisztratív munkája, ameny-

nyiben ezt a munkát nemcsak a kapitalisztikus termelési mód történelmi jellege feltételezi.

A nehezebb, magasabb kvalifikációja munkának egyszerűre való redukciójáról a szabad verseny gondoskodik. Általában az érték érvényességének Feltétele a szabad verseny. S a Marx-féle értékelmélet, mint Herkner is jelzi, korántsem a javaknak a szociálisztikus társadalomban létező megoszlása zsinórmértékét kívánja adni, hanem egyedül oly útmutatót, melynek használatával a ma uralkodó kapitalisztikus gazdasági rend lényegét jobban, helyesebben megértünk lehetséges.

Ezek előrebocsátása szükséges a Marx-féle érték- és érték-többlet-elmélet lényege megértéséhez.

Marxnál a gazdasági formák analizálásában, a mely formák keretei között az áruforgalom folyamata mozog, végső alakként a pénz szerepel. Vizsgálván azt a processzust, amelynek útján a pénz tőkévé alakul, azt találja, hogy az a forma, amelyben a pénz, mint tőke cirkulál, éppen ellentéte annak, amelyben, mint az árúk általános egyenértéke cirkulál. Az egyszerű árúbirtokos elad, hogy vegyen. Eladja azt, amire neki nincs szüksége és az eladásból szerzett pénzzel vásárolja meg azt, amire szüksége van. Az egyszerű árucseré képlete tehát: áru — pénz — áru.

A tőkés pedig már eleve azt vásárolja meg, amire neki magának nincs szüksége, ő vészen, hogy eladhasson, még pedig, hogy drágábban adhasson el, hogy a vételüzletbe eredetileg befektetett pénzértéket visszakaphassa, de még ezen felül egy pénzbeli növekedést, egy pluszt, egy többletet is szerezzon. A forgalom új formájának képlete már nem: áru — pénz — áru, hanem: pénz — áru — pénz.

Az előbbi képletben leírt mozgásnak a fogyasztás volt a célja: eladott az illető egy oly árút, mely számára nem képezett használati értéket, hogy olyanokat vásárolhasson érte, amelyek számára használati értékek. Ez a keringés: áru — pénz — áru, be van fejezve önmagában. Az eladásnál szerzett pénz árúvá változik, amely fogyasztásra kerül és így kijut a forgalomból. Másként van azonban a másik képletnél: ennél a mozgás célja nem a fogyasztás; ami a keringést

befejezi, az nem árú, hanem pénz. Az a pénz, mely elől a forgalomba dobatik, nincs kiadva, csak e l ő l e g e z v e ; ismét visszatér eredeti tulajdonosához, a keringés nincs önmagában lezárva, hanem túlhaladja önmagát; a pénz, amelyet előlegeztek, visszatér, hogy újra kikerüljön a forgalomba és ismét visszatérjen, hogy azután ez a játék végnélkül így ismétlődjék. E mozgásnak célja és haszna csupán akkor lehet, ha a pénzösszeg a művelet végén más volna, mint az elején. Igen, a pénzösszegek megnagyobbítása a keringéseknek hajtóereje, aki vásárol, hogy eladjon, azért vásárol, hogy drágábban adjon el. Az «árú — pénz — árú» keringés csak akkor rendes lefolyású, ha azon árúnak értéke, amelylyel befejeződött, egyenlő azzal, amelylyel megkezdődött, míg a «pénz — árú — pénz» keringésnek csak akkor van rendes lefolyása, ha a pénzösszeg a befejezésnél n a g y o b b , mint a kezdetnél.

Ha pl. 100 koronáért burgonyát veszek, hogy azt ismét eladjam, akkor ezt azzal a célzattal teszem, hogy drágábban adjam el, mondjuk 110 koronáért, azaz $100+10$ koronáért, tehát oly összegért, amely egyenlő az eredetivel és nagyobb valamely t o l d á s s a l . Ha az árút \hat{A} -val, az eredeti pénzösszeget P -vel, a hozzátoldott pénzösszeget p -vel jelöljük, akkor a teljes képlet:

$$P - \hat{A} - (P + p)$$

Ezt a p -t, a hozzátoldott értéket, amely a keringés befejeztével az eredetileg előlegezett értéken felül jelentkezik, Marx é r t é k t ö b b l e t -nek nevezi. Az értéktöbblet alkotja a $P - \hat{A} - (P + p)$ keringés megkülönböztető sajátosságát; az az érték, amely a keringés ezen formái szerint végez mozgást, az értéktöbblet által új jelleget kap, t ö k é v é l e s z . Marx szerint így a t ö k e é r t é k - t ö b b l e t e t f a k a s z t ó é r t é k .

Az a kérdés, hogy honnan származik ez az értéktöbblet?

Onnan nem származhatik, hogy az áruforgalomban a vevő az árúkat értékükön alól vásárolta volna, onnan sem, hogy az eladó értékükön felül adta volna el azokat, mert mind a két esetben minden egyes fél nyeresége és vesztesége kiegyenlitené egymást, hisz mindenki váltakozva eladó és

vevő. Zsarolásból vagy csalásból sem származhatik, mert ez ugyan az egyik embert a másik kárával gazdagíthatja, de nem szaporíthatja a mindkettőjük által bírt összeget, tehát a cirkuláló értékek összegét sem. Az a kérdés, hogy miképpen lehetséges állandóan drágábban adni el, mint venni, még annak feltételezése esetén is, hogy állandóan egyenlő értékeket cserélnek el, egyedül csak tisztán gazdasági úton oldható meg. S e kérdés megfejtése, — amint Engels rajongva mondja a Dühring ellen írt vitairatában, — a Marx munkájának korszakot alkotó érdeme, amely világosságot terjeszt ama gazdasági mezőkre is, ahol eddig szociálista és polgári gazdák egyaránt a legmélyebb homályban tapogatóztak.

A megoldás pedig a következő: Ama pénz értéknövekedése, amelynek tökévé kell átalakulnia, nem ezen a pénzen folyik le, sőt nem is a vételből származik, mert hisz az a pénz csak az áruk értékét realizálja, és ez az ár (mivel azt tételezzük fel, hogy egyenlő értékek cseréltetnek ki) nem különbözik az áru értékétől: azzal egyenlő. De ugyanezen okból nem származhat az értéknövekedés az áruk eladásából sem. A változás egyedül csak az áru használati értékéből, mint olyanból eredhet, vagyis az értéknövekedésnek az áru fogyasztásából, felhasználásából kell származnia. Hogy egy áru felhasználásából értéket szerezhessen, a pénz-birtokosnak oly szerencsésnek kell lennie, hogy feltalálja a piacon azt az árut, amelynek használati értéke oly sajátos tulajdonsággal bír, mely azt az érték forrásává teszi, amelynek valószínű felhasználása tehát értéktermelés, értékelő-állítás, értékalkotás. És a pénz-birtokos a piacon ezt a specifikus árut a — munkaerőben találja fel.

Mihelyt a kapitalisztikus termelési mód keretei között a kettéválás kialakult egyfelől a munkaadók között, akiké a termelés eszközei és másfelől a munkások között, akiknek két kezük munkaerején kívül semmiféle termelési eszközük nincs, a munkaerő is épp oly áruvá vált, mint akárminő más áru. A munkapiacon, a munkaerőt,

mint árút veszik meg és adják el. Ha a munkaerő árú, úgy annak értékét is meg lehet, sőt meg is kell határoznunk. A munkaerő értékét is ugyanaz állapítja meg, mint akármely más árút, t. i. az a munkaidő, mely a munkaerő előállításához szükséges. Ugyan a munkaerőt nem lehet önmagában termelni, előállítani, mert az annak alanyával, a munkással elválaszthatatlanul össze van forrva. Azonban elő lehet állítani, termelni lehet azon élelmi szereket, amelyek bizonyos mennyisége szükséges a munkás munkaereje fentartására és újból való megújítására. Ez élelmi, létfenntartási szerek értékét pedig megállapítja a termelésökhöz társadalmilag szükséges munkaidő, vagyis amely alatt a szokásos életmód fentartásához és a faj szaporításához szükségelt eszközök előállítatnak. Úgy, hogy most már amaz élelmiszerek mennyisége, amely a munkásnak, illetőleg a munkácsoládnak naponként szükséges, egy napi munkaerő értékét jelenti.

Igen, de az árúcsere egyik feltétele, hogy az árútulajdonosok teljesen szabadon rendelkezzenek árúik felett. Kell tehát, hogy a munkaerő tulajdonosa, a munkás, szabad ember legyen, hogy munkaereje árúvá lehessen, kell, hogy munkaereje árú maradjon, nem szabad mindenkorra, hanem csak időről-időre eladnia, mert különben rabszolgává lesz és átalakul árútulajdonosból árúvá. De ahhoz, hogy valamely használati érték árúvá lehessen, kell, hogy tulajdonosa számára ne legyen használati érték, így a munkaerőnek sem szabad tulajdonosa számára használati értéknek lennie, ha árúként akar a piacon megjelenni. A munka használati értéke más használati értékek előállításából áll; ennek föltétele a szükséges termelőeszközök feletti rendelkezés. Ahol a munkás rendelkezik a termelőeszközök felett, ott nem adja el munkaerejét, hanem ott maga alkalmazza és termékeit adja el. A munkásnak el kell választva lennie a termelési eszközöktől, első sorban annak legfontosabbikától, a földtől, hogy a munkaerő árúvá lehessen. A munkásnak minden tekintetben szabadnak kell lennie, szabadnak minden egyéni függéstől, azonban egyúttal minden termelési eszköz hiányában is kell lennie. Ezek az előfelté-

telei annak, hogy a pénz tulajdonosa pénzt tőkévé változtathassa.

A munkának, mint ilyennek Marx szerint értéke nincs, de a munkaerőnek van. Ez t. i. értéket nyer akkor, midőn árúvá lesz, amint-hogy az manapság tényleg is árú és értékét meghatározza az a munkaidő, amely szükséges azon létfenntartási eszközök előállítására, amelyek a munkást munkaképes állapotban tartják és nem továbbszaporítására képessé teszik. Tegyük fel, hogy a létfenntartási eszközök napról-napra hat órai munkaidőt képviselnek. Az a kapitalista, aki üzeme folytatásához munkaerőt vásárol, azaz munkást fogad, munkásának munkaeje teljes napi-értékét fizeti meg akkor, ha oly pénzüsszeget fizet neki, amely hasonlóan hat munkaórát képvisel, annak értékével egyenlő. Mihelyt a munkás a tőkés szolgálatában hat órát dolgozott, neki teljes kárpótlással szolgált kiadásaiért: a munkaerő megfizetett napi értékéért. De ezzel a pénz még nem lenne tőkévé változtatva és a tőkésnek azzal még nem származnék semmi néven nevezhető előnye abból, hogy ő munkásokat foglalkoztat, ha a munkaerő értéke és a munkaerő által végzett munka értéke egyenlő volna vagy pláne, ha az utóbbi az előbbi értéke mögött maradna, vagyis más szavakkal, ha a munkás munkaeje egyedül csak annyi ideig maradna tevékeny, amennyi az ő reprodukciójához szükséges értékeket állítana elő.

A tőkés tehát arra törekszik, hogy a munkásokat a munkaerő reprodukciójához megkívánt időn túl is dolgoztassa, neki ez áll érdekében, neki előnye a termelésből egyedül így van. Ha pl., mint a fentebbi példában a munkás napi 6 órai munkaidő alatt előállítja az ő élete folytatásához, fentartásához (saját és családja létfenntartása és ama nevelés költségei, amelyek bizonyos munkaágaknál megkívántató ügyesség elsajátítására szükségesek) kívánt eszközök értékét és a munkaadó, hogy neki előnye legyen a termelésből, őt napi 12 óra hosszat dolgoztatja, akkor 12—6—6 órai munkaeredmény jut ingyen, minden fizetség nélkül a munkaadónak. Igen, mert a munkaerő értéke és annak a munkaprocesszusban való értékesítése két különböző dolog. A

pénzbirtokos a munkaező napi értékét fizeti meg, az övé annak napi használata, a napi munka, de ő neki a munkás szolgálmányaiért, az általa előállított munkatermékekért a piacon ama társadalmilag szükséges munkaidő mértéke szerint fizetnek, amely a munkás által termelt munkatermékekben van megtestesülve. Hogy pedig az az érték, amelyet a munkaező használása egy nap alatt teremt, kétszeré oly nagy, mint saját napi értéke, az különös szerencséje a munkaező megvásárlójának, de az árucserre törvényei szerint egyáltalán nem igazságtalanság a munkással: a munkaező eladójával szemben. A munkás a pénzbirtokosnak a példa szerint hat munkaóra értéktermékbe kerül, de a munkás tizenkét munkaóra értéktermékét nyújtja a pénzbirtokos részére. Tehát a pénzbirtokos javára hat órai meg nem fizetett többletmunka, oly meg nem fizetett többlettermék esik, amelyben hat óra munkája van megtestesülve.

A «Kunststück» íme megvan: a munkás hat órai érték-többletet állított elő, s a pénz érték-többletet fakasztó érték-ké változott, vagyis Marx által adott értelmében: tőkévé alakult.

Ez az érték-többlet az, mely Marx szerint a tőkést egyedül érdekli a termelés folyamán; gazdasági cselekvéseinek vezető motívuma éppen ezért egyedül csak az érték-többlet nagyobbitása. Ha tehát a társadalmi gazdaság törvényeit akarjuk megtalálni a kapitalizmus korszakában, úgy ama konzekvenciákat kell megállapítanunk, amelyekhez az érték-többlet megszerzése utáni vágyódás viszi a kapitalistát. (Adler.) De mivel az ő tőkéjének az a része, mely termelőeszközök-ké, azaz nyers anyaggá, segédanyagokká és munkaeszközök-ké lesz, nem változtatja meg a maga értékének nagyságát a termelő folyamatban, ez változatlan, állandó, konstans tőkerész, vagyis Marx terminológiája szerint: konstans tőke; és csak az a tőkerész hozza létre a maga aequivalensét, sőt ezen felül még fölösleget, vagyis csak az termelő-érték-többletet, mely munkaezővé lesz, amely tőkerész tehát nagyságában folyton átalakul, variálódik, változik és éppen ezért Marx-

nál a neve változó, variábilis tőke: azt kell vizsgálni, hogy a tőke eme két részének változásával miféle mozgást írt le nagyságában az értéktöbblet, vagyis miféle szerepe van egyszóval a tőkének az értéktöbblet képződésénél?

Marx e folyamatot képletilag így fejezi ki: a tőkés által a termelésnél előlegezett tőke (T) két részre oszlik: á-ra, azaz állandó és v-re, azaz változó tőkére. Eredetileg tehát: $T = \acute{a} + v$. A termelőfolyamat végén egy oly árumennyiség állott elő, melynek értéke $= \acute{a} + v + \acute{e}$, ahol az «é» a «v» inkrementuma, vagyis az értéktöbblet. «De e folyamat további elemzése azt kívánja, hogy a termék értéke ama része, melyben csak az állandó konstans tőke értéke (á) jelen meg előttünk, figyelembe se vétecsék és így a konstans tőke értékét nullának vegyük. Ez ugyan idegenszerűnek tetszik, de tényleg az az eset áll a mindennapi életben, mert ha pl. Angliának a gyapottermelőiparban való nyereségét akarjuk kiszámítani, úgy mindenek előtt levonjuk az Egyesült Államoknak, Indiának, Egyiptomnak fizetett gyapotárakat, azaz a termékértékben csak ismét megjelenő tőkeértéket nullának vesszük. Mivel a variábilis tőke funkcionál, a konstans tőkét megfelelő arányban, a munkafolyamat technikai jellege szerint kell előlegezni.»

Ha tehát az állandó tőke: $\acute{a} = 0$, úgy az előlegezett tőke: $\acute{a} + v$ redukálódik v-re és az $\acute{a}+v+\acute{e}$ termékérték $v+\acute{e}$ -re. Az „é” itt az előállított értéktöbblet abszolút nagyságát jelzi. Az értéktöbblet aránylagos nagyságát, vagyis azt az arányt, amelyben a variábilis tőke önmagát értékesítette, nyilvánvalóan az értéktöbbletnek a variábilis tőkéhez való viszonya fejezi

$$\text{ki, vagyis} = \frac{\acute{e}}{v}$$

A variábilis tőke ezen aránylagos értékesítését, vagyis az értéktöbblet aránylagos nagyságát nevezi Marx az értéktöbblet rátájának. Az előállított értéktöbblet összege (É) pedig egyenlő az egyes munkás munkanapja által szolgáltatott értéktöbblet és az alkalmazott munkások számá-

nak szorzatával. Mivel a munkaerő adott értéke mellett azt az értéktöbbletet, melyet az egyes munkás produkál, az értéktöbblet rátája határozza meg, a produkált értéktöbblet mennyisége egyenlő az előlegezett variábilis tőke nagyságának és az értéktöbblet rátájának szorzatával és ezt meghatározza az ugyanazon tőkés által egyidejűleg kizsákmányolt munkaerők száma és az egyes munkaerő kizsákmányolásának foka. A kizsákmányolás fokát pedig megállapítja a munkatöbblet és a szükséges munka (a munkaerő reprodukciójához a munkás főtartásához szükséges munka) egymás közötti aránya. Vagyis értéktöbbletnek a variábilis tőkéhez való aránya, az értéktöbblet rátája ugyanaz, mint a munkatöbbletnek a szükséges munkaidőhöz való viszonya:

$$\frac{é}{v} = \frac{\text{munkatöbblet}}{\text{szükséges munkaidő}}$$

Marx az értéktöbblet növekedésének feltételeit is vizsgálja a «Kapital»-ban. Szerinte a kapitalista által elérni kívánt értéktöbblet annál nagyobb, minél hosszabb a munkanap. Éppen ezért a tőkés törekvése arra irányul, hogy a munkanapot lehetőleg kiterjessze, míg a munkásé természetesen arra, hogy a munkanap minél rövidebb legyen. A munkanap tényleges hossza tekintetében így aztán állandó harc fejlődik ki a két fél között s a győzelem e küzdelemben azé a félé lesz, amelyiknek hatalma van a másik felett: ez pedig a tőkésosztály. A történelem folyamán valóban elénk tűnik a tőkésosztály képviselőinek a munkaidő meghosszabbításáért való harca; a munkanap a lehető leghosszabbá tétetik, amíg a munkásság öntudatra nem ébredve, mint osztály, nem kényszerítette az államhatalmat oly törvények alkotására, amelyek a munkanapot pontosan megállapították s korlátot szabnak a kapitalisták mérhetlen vágyainak. — Egy másik mód az értéktöbblet növelésére abban áll, ha a variábilis tőkerész nagyobbítja a tőkét. Most minél több munkást foglalkoztat az üzem, annál nagyobb az általuk előállított értéktöbblet is. E szempontból tekintve a kapitalizmus-

nak feltétlen tendenciája a nagy tőkésüzemek újjáni termelésre való átmenetel. Ismét egy újabb mód az értéktöbbllet növelésére a m u n k a p r o d u k t i - v i t á s á n a k e m e l é s é b e n áll. Ezzel pedig a munkaerő értékének csökkenése függ össze, mivel a munkás élete fentartásához szükséges javakat a munka produktivitásának növelésével rövidebb idő alatt állítja elő, az ily célra szükséges munkaeredményt rövidebb munkaidő alatt termeli, egyszóval a szükséges munkaidő mértékét csökkenti. Ha pl. a munkás eddigelé minden munkanapon 6 órát kellett, hogy dolgozzék, hogy csak bére egyenértékét állítsa elő, most a munka produktivitásának növelésével elegendő e célra 5 óra. De mivel a munkanap nem vált kisebbé, világos, hogy a munkanap termékéből a kapitalistának jutó rész: az értéktöbbllet növekedett. A munka produktivitásának növelésére a legtöbbet a gép tett: a nagyipar általa lett a kapitalizmus fejlődésének szükségképpi feltételévé, amelynek ismét a messzemenő munkamegosztás, az emberi izomerő nélkülözhetősége: tehát izomerővel alig bíró fiatal női és gyermekmunkások alkalmazása a kísérő jelensége. A gépipar ez új munkaerőket is ki tudta zsákmányolni, s mivel a munkáscsaládnak most már minden tagja kereshet: a férfimunka bérét csökkenti a gépipar, hisz most már az aszszonynak és a gyermeknek is van keresete, tehát fölösleges, hogy a férfi munkája, melyből előbb egész családját el kellett tartania, oly erősen jutalmaztassék. De a gép használatának az a további következménye is van, hogy a tőkének előbb hozzáférhetetlen, de most már a termelésbe bevitt munkásrétegekből egy oly fölösleges munkásnépesség teremtetik meg azáltal, hogy a produktivitás növekedésével a gépek terjedő használatával és a technika javításával az emberi munkaerő fölöslegessé tétetik, mely magát föltétlenül aláveti a tőke minden kívánságának. Ez pedig hasonlóképpen csak az értéktöbbllet növelésére szolgál. (Adler). A gépüzem kiterjesztésével azonban a t ő k e folytonos a k k u m u l á l á s a is karöltve jár, vagyis mivel a tőkés az egész értéktöbblletet csak kivételesen fogyasztja el, rendesen azonban az egészszet, vagy annak egy részét tőkévé alakítja át: kísérő jelensége

az elmondottaknak az értékföllet tőkeként való alkalmazása, vagy annak tőkére való visszaváltottatása. Egyszóval az, amit Marx a tőke akkumulációjának, felhalmozódásának nevez. Ennek a folyamán azonban a tőke technikai összetételében változás áll be, amennyiben az ösztőke v a r i á b i l i s része aránylagosan csökken, míg k o n s t a n s része állandóan nő. Mivel pedig a munka utáni keresletet nem az egész ösztőke, hanem ennek csak variábilis (munkabérre kiadott) része határozza meg, az ösztőke növekedésével a munka utáni kereslet progresszíve csökken. A variábilis tőke nagyságában és így az alkalmazott munkások számában is beálló ezen csökkenő változás következménye azután az, hogy a variábilis tőkének a teljes ösztőke növekedése által gyorsított, még pedig saját növekedésénél is nagyobb mérvben gyorsított ezen aránylagos csökkenése a munkásnépeségnek a variábilis tőkénél gyorsabb abszolút szaporodásának látszik. Pedig a kapitalista akkumuláció inkább, még pedig erejéhez és terjedelméhez mért arányban folytonosan relatív, azaz a tőke értékesítő szükségletei számára fölös, ezért tehát fölösleges munkásnépeséget produkál. Ez az a sokszor emlegetett ipari tartaléksereg, az indusztriális Reserv-Armee.

A társadalmi ösztőke összetételében beálló változás azonban nem történik annak minden részében egyenletesen, de következménye vagy a más foglalkozást talált munkásoknak a munkából való közvetlen elbocsátása, vagy pedig a fölöslegessé vált munkásnépeség megszokott levezető csatoráin való felszívásának kevésbé szembeötlő, azonban nem kevésbé fontos megnehezítése. A munkásnépeség a variábilis tőke nagyságában beálló csökkenés folytán így állandóan hullámzik, hol felszívják, hol eltaszítják és a hullámzás annál erőteljesebb, minél gyorsabb a tőke összetételének változása, minél nagyobb a munka termékenysége, minél nagyobb arányú a tőke akkumulálása.

Az indusztriális tartaléksereg azonban teljesen a tőke szükségletei számára megfelelő népesség; új piacok megnyílása, vagy régi piacok nagyobbitása esetén óriási embertömeget kíván a tőke: e tartalékseregből mindenkor vehet eleget a maga szá-

mára, anélkül, hogy a fennálló termelési ágaktól egyet is elvonna. Ez a «túlnépesedés» teszi lehetővé a modern nagyipar menetét. Mert minél nagyobb a társadalom gazdagsága, a funkcionáló tőke s növekedésének terjedelme és energiája: tehát a proletariátus abszolút nagysága és munkájának produktív ereje, annál nagyobb az ipari tartaléksereg. A rendelkezésre álló munkaerőt ugyanazon okok fejlesztik, mint a tőke expanziós erejét. Tehát az ipari tartaléksereg aránylagos nagysága nő a gazdagság potenciáival. De minél nagyobb ez a tartaléksereg az aktív munkássereghez viszonyítva, annál tömegesebb és állandósítottabb a túlnépesedés. Minél nagyobb a munkásosztály lázárretege és az ipari tartaléksereg, annál nagyobb az offciális pauperizmus. Ez a kapitalisztikus tőkefelhalmozódás abszolút, általános törvénye.

S az a törvény, mely szerint a termelési eszközöknek folyton növekvő tömegét (hála a társadalmi munka produktivitasában tett előhaladásnak) az emberi erőnek progresszíve csökkenő kifejtésével lehet mozgásba hozni, — ez a törvény a kapitalisztikus alapon, ahol nem a munkás használ fel munkaeszközöket, hanem munkaeszközök használnak fel munkásokat, abban fejeződik ki, hogy minél nagyobb a munka produktív ereje, annál nagyobb a munkásoknak foglalkozási eszközeikre gyakorolt nyomása, tehát annál csekélyebb értékű az ő létfeltételük: saját erejöknek idegen vagyron növelése céljából való eladása. A kapitalisztikus rendszerben a munka társadalmi termelőerejének növelésére tett minden mód az individuális munkás kárára megy; a termelés fejlesztésére irányuló minden eszköz a termelő feletti uralomnak, az ő kizsákmányolásának eszközévé alakul át; a munkás részemberre lesz, lealacsonyítatik a gép függelékévé, munkája kínjával megsemmisítik annak tartalmát, idegenekké teszik tőle a munkaprocesszus szellemi potenciáit, — mind-mind abban a mérvben, amint a tudomány, önálló ható erőként helyeződik be a munkaprocesszusba. De az értéktöbblet előállítására irányuló mindennemű methódus egyszersmind a tőke akkumulációjának is methódusa és az akkumulációnak mindennemű kiterjesztése megfordítva az értéktöbblet növelésének is eszköze. Te-

hát abban a mértékben, amint a tőke akkumulálódik, rosszabbodnia kell a munkás helyzetének, bárminő legyen is az ő fizetése, alacsony vagy magas a bére. S az a törvény, amely a relatív túlnépesedést, vagyis az ipari tartaléksereget a tőkeakkumuláció terjedelmével és energiájával egyensúlyban tartja, erősebben kovácsolja a munkást a tőkéhez, mint Hefaisztosz ékei Prométheusz a sziklához; ez a törvény feltételezi a tőke akkumulációjának megfelelő akkumulációját a nyomornak. Tehát a gazdagságnak felhalmozódása az egyik póluson megfelel a nyomor, kín, rabszolgaság, tudatlanság, brutalitás és a morális süllyedés akkumulációjának, a másik póluson, annál az osztállynál, mely saját termékét, mint tőkét, produkálja.

Az érték-többlet keletkezéséről s az érték-többletnek tőkévé alakulásáról és a tőkeakkumulációról Marx által mondottaknak az az alapja, hogy a tőkés vállalkozói nyeresége úgy áll elő, hogy a vállalkozó a munkásnak végzett munkájának csak egy részét fizeti meg.

Diehl éppen azért veti fel a kérdést, vajjon nem ugyanaz-e hát az az érték és érték-többlet elmélet tartalmilag, ami az u. n. L a s s a l l e-féle v a s - b é r t ö r v é n y? Az a kegyetlen, ércből való munkabértörvény, mely a R i c a r d o-féle theoríán épült fel, s annak továbbfejlesztése abban az értelemben, hogy minden munkás átlagbére általán szűkségszerűen egy oly magasság körül oscillál, amely csak a legszükségesebb életszükségletek kielégítését és ezeket is csak a legszűkebb mértékben engedi meg, hogy éppen ezért teljesen kizártnak tekinthető a ma fennálló jogi és gazdasági rendben a munkásosztály helyzetének valódi javítása. Az átlagbér fölő nem emelkedhetik a munkabér, mert akkor a munkások könnyebb és jobb helyzete folytán a munkásnépeség erősebben szaporodik, ezzel pedig a munkáskezekben való nagyobb kínálat áll elő, s ezek a fölős munkáskezek a bért annak előbbi színvonalára, sőt az alá szorítják le. De a munkabér tartósan nem szállhat a szükséges életigények mértéke alá sem, mert akkor kívándorlás, házasságtól való tartózkodás s a nyomor folytán a munkások számának csökkenése ennek a következménye, ami megszorítja a munkáskezek-

ben való kínálat terjedelmét s a munkabért ismét előbbi mértékére emeli.

Nem, a Marx-féle értékelmélet nem ide tendál.

Akkor volna ez igaz, mondja Diehl, ha a munkaerő értéke és a munkabér identikusak lennének. Már pedig ez az eset nem áll. A Marx-féle teoriában csupán a munka átlagárának meghatározásáról van szó: «a munka átlagára adott arány, mert a munkaerő értékét, mint minden más árúét, a reprodukciójához szükséges munkaidő határozza meg.» Csakhogy a munka ára, amint azt munkabér alakjában fizetik, fölfelé vagy lefelé erősen eltérhet attól, ami a munkaerő értékének az adaequatuma, ami azzal egyenértékű. Maga Marx mondja, hogy ugyan az ár az árúban megtestesült munkának pénzneve, pénzbeli kifejezése, de az árban éppúgy kifejezhető az árú értékének nagysága, mint az a plusz vagy mínusz, amelylyel az árú, értékével szemben a forgalomban adott viszonyok mellett eladható. Az árú értéke és ára között Marx szerint is létező «kvantitatív inkongruenciának», mennyiségi eltérésnek oka az araiakban van. A munkabér (a munkaerő ára) a munkaerő értékével egyáltalán nem egyenlő; de még abban az esetben is, ha a bér a létminimumok vagyis ama legcsekélyebb összeget meghaladja, a melyből a munkás életszükségeit még fedezheti, — Marx szerint lehetséges kapitalisztikus értéktöbbletképződés. És az értéktöbbletnek ebben a létrejövetelében látja Marx a kapitalisztikus termelési mód lényegét.

Érték- és értéktöbblet-elméletéhez fűzi Marx bérelmélete alapjait, midőn erős hangsúlyozással abban nevezi meg a probléma magját, hogy érték csak a termelés folyamán állhat elő, nem pedig, mint a polgári theorétikusok gondolják, a javak forgalmában. Lehetségesek a létminimumon felüli munkabérek, még pedig mindaddig, amíg a tőke értékesítési szükséglete ezt megengedi. A tőke akkumulációjának szükségletei a munkaerő, vagy a munkások száma növekedését, a munkások utáni kereslet azok kínálatait túlszárnyalhatják, és ezért a munkabérek emelkedhetnek. Ámde a többé vagy kevésbé kedvező körülmények, amelyek közt a munkások létüket fentartják és szaporodnak,

a kapitalisztikus termelés alapjellegeten mit sem változtatnak. Ha a munkásosztály által szolgáltatott és a kapitalista osztály által akkumulált és megfizetett munka mennyisége elég gyorsan nő, hogy a fizetett munkának csak egy, a megszokotton kívüli kiegészítése által már tőkévé változtathassék, úgy a bér is emelkedik és — minden mást egyenlőnek feltételezve — a meg nem fizetett munka is aránylagosan csökken.

Marx felfogása szerint tehát lehetséges a munka árának, a bérnek emelkedése, ámde ennek mindig azon határok között kell lefolynia, amelyek a kapitalisztikus rendszer alapjait nemcsak, hogy nem érintik, hanem annak magasabb lépcsőfokon való reprodukcióját biztosítják.

Marx a vasbértörvény helyére a már ismertetett ipari tartaléksereg törvényét állította, amiből is az látszik, hogy Marx mellékes fontosságúnak tartja azt, vajjon emelkedő, csökkenő vagy egyszínvonalon maradó-e a bérmagasság tendenciája, mivel a béralakulásnál a gazdasági életnek csak másodrendű tény érői van szerinte szó. A fődolog ő neki az egész kapitalisztikus termelési rend, amelyre nézve teljesen közömbös, vajjon magasabb vagy alacsonyabb bérek fűződnek-e ahhoz, hisz a bérek emelkedhetnek és a kapitalisztikus kizsákmányolásnak összes többi tényezői maradhatnak emellett ugyanazon hatásúak.

Ami pedig a Marx-féle értékelméletet illeti, csak azt jegyezzük meg e helyen, hogy e theoria igazsága, fennállása, el- vagy el nem fogadhatósága felől eltérhetnek ugyan a nézetek, s állíthatják a szubjektív értékelmélet képviselői, akik a Marx értéktheóriája kritizálásával lettek nagyokká, miszerint az árúk értékére végső vonalban az árúk használati értéke, a fogyasztók kereslete, az azok részéről származó kíváncsi, akik az illető árút megvásárolni akarják, a döntő és nem a munkaérték-elmélet felfogása szerinti költség vagy az árúk előállítására szükségelt munkamennyiség, s állíthatják, hogy az érték-többlet-elmélet hamis, mert a munkás nem saját munkájával ad értéket az általa készített javaknak, hanem a piac viszonyai, a kereslet és kínálat aránya stb., egyszóval a forgalom és nem a termelés teremt értéket: bizonyos

az, hogy Marxnak a gazdaságtant elmélet ezen terén való kutatásai — még ha azok téves irányban haladnának is — elvitathatatlan érdeműek.

A «Kapital» második kötetében Marx a tőke cirkulációjának processzusát tárja elénk, a harmadikban pedig, mely befejezetlenül maradt és különben is a második kötettel együtt Engels Frigyes által adatott ki Marx halála után annak irodalmi hagyatéka gyanánt (most folyik az értéktöbblet elméletéről szóló kéziratban maradt töredékek kiadása), a kapitalisztikus termelés processusa van előadva.

E két kötetből, melyek közül a harmadik a mai gazdaságtani szubjektív értékelmélet kutatói szerint halomra döntötte az I. kötetben Marx által adott értékelméletet», de amely kötet pl. P l a t t e r zürichi egyetemi tanár szerint oly fényes és nagyszerű tudományos ténye Marx Károlynak, oly megbecsülhetetlen értékű, hogy nem igen lehet mellé állítani hozzá hasonló becsű munkát az egész gazdaság-elméleti irodalomban, — e két kötetből ide vonatkozólag elsősorban az értéktöbblet és a profits az értéktöbbletráta és a profitráta egymáshoz való viszonyáról adott fejtegetések bírnak kiváló érdekességgel. (III. kötet I. fele).

Minden kapitalisztikus termelésben előállított áru értékét ez a formula jelzi: $\acute{a} + v + \acute{e}$. Ha ebből levonjuk az értéktöbbletet (\acute{e}), úgy ott csak az árúban a termelő tényezőkért kiadott tőkeérték egyenértéke marad, vagyis: $\acute{a} + v$. Az áru értékének az a része, amely az elfogyasztott termelési eszközök és a felhasznált munkaerő árát tünteti fel, azt mutatja, hogy mibe került az áru magának a kapitalistának; éppen ezért ez az áru k ö l t s é g - á r á n a k (Kostpreis) nevezhető.

Amibe az áru a kapitalistának kerül és amibe magának az árúnak előállítása kerül, az két egymástól különböző dolog. Az áru értékének értéktöbbletből álló része a kapitalistának semmibe sem került, mert az oly munkába került, amelyet a kapitalista nem fizetett meg. De mivel a kapitalisztikus termelésben a munkás, a termelési folyamatba való belépése után a kapitalistának funkcióban levő termelő tőkéje ingrediensét képezi, a

kapitalistára nézve, ki valóságos árútermelő — az árú költségére (k), magának az árunak valódi költségeként szerepel.

Ha az árú költségára: «k» akkor az árú értékének fentebb adott képlete: $a + v + é = k + é$, vagyis az árú értéke = költségár + értéktöbblet.

Az árú különböző értékreszeinek ezen összefoglalása kidomborítja a kapitalisztikus termelés specifikus jellegét is, azt t. i., hogy az árú k a p i t a l i s z t i k u s költségeit a felhasznált t ő k e mennyiségei, míg valódi költségeit az előállítására felhasznált munka mennyiségével lehet megmérni. Az árú kapitalisztikus költségére tehát mennyiségileg különbözik az árú értékétől, vagyis valódi költségárától. Az kisebb, mint az árú értéke, mert (miután az árú értéke = $k + é$,) a «k» értéket megkapjuk, ha az árúértékből az értéktöbbletet levonjuk.

Az árúban bennrejlő érték egyenlő ama munkaidővel, amelybe az árú előállítása kerül, ezen munka összege pedig részint meg, részint meg nem fizetett munkából áll. Az árú költségei a kapitalistára nézve ellenben azon árúban megtestesült munkának csak azon részében állanak, amelyet ő megfizetett. Mert az árúban megtestesült többletmunka neki semmibe sem került, jóllehet az a munkás épp oly munkát fejtett ki e részben, mintha megfizették volna, s jóllehet a többletmunka épp úgy értéket létesít és mint értékképző elem jut be az árúba. A kapitalista haszna tehát onnan származik, hogy ő elad olyasmit, amiért nem fizetett meg. Talán az értéktöbblet, illetőleg a h a s z o n , a profit az árú értékének a költségár feletti fölöslegében, vagyis abban áll, hogy az árúban levő, megfizetett munkamennyiség kevesebb, mint az árúban levő munka össz mennyisége.

Amit a kapitalista eszerint értéktöbbletként kap, az az ő haszna, profitja. Tökének pedig már M a l t h u s óta azt az értékösszeget nevezzük, amely azért adatik ki, hogy profitot nyújtson (Capital: that which is expended with a view to profit), tehát a profit abból származik, hogy egy érték mennyiség tőkeként használtatik fel. Ha e profitot mi «p»-nek nevezzük, úgy az árúértéket feltüntető $a + v + é =$

$k + é$ képlet a következő formulává alakul át: $á + v + é = k + é = k + p$, vagyis az árúérték = költségár + profit.

Amint a gyakorlat emberét nem az érték, hanem az ár érdekli s ennek a törvényei, mivel ezek ismerete neki kereskedői számvetéseinél és szolgáltatatainál jó szolgálatot tesz, az értéktöbblet is kevés fontossággal bír reá nézve; ő a profit, a haszon nagysága megtudásáért lelkesül.

Ő nem a tőke és a munka közötti viszonyt akarja kikutatni, hanem lehetőleg nagy haszonra akar szert tenni. Hogy azonban mily nagy munkakifetéssel jön létre ez a haszon, az egyelőre közönyös ő előtte. Hiszen nem az ő munkája az, ami azt létrehozta, de igenis az ő pénze az, amivel e haszon létesül. Ő tehát a kapott értéktöbbletet nem a termelésre fordított munka mennyiségéhez viszonyítja, hanem azon pénz tömegéhez, amelyet előlegeznie kellett. Amíg az értéktöbblet alkotásának mozgása a $P-A-(P+p)$ képlettel fejeztetik ki, addig a tőkés a maga hasznát a $p-P$ viszonytal mér. Ez a viszony azonban nem ugyanaz, ami a « v » és « $é$ », a változó tőke és az értéktöbblet közt áll fenn. Annak a pénzösszegnek, amelyet a tőkésnek a termelés számára előlegeznie kellett, elégségesnek kell lennie nemcsak a munkabérek kifizetésére, hanem a gyárépületekre, gépekre, segéd- és nyersanyagokra, egyszóval mindarra is, amit Marx állandó, konstans tőkének nevez, ez pedig azt vonja maga után, hogy még ott is, ahol az értéktöbblet és a haszon teljesen fedik egymást, a profitráta különbözik az értéktöbblet rátájától. Ha az értéktöbblet rátáját a « $v:é$ » képlettel fejeztük ki, vagyis az alatt az értéktöbbletnek a változó tőkéhez való viszonyát jeleztük, úgy a profitráta az értéktöbbletnek az össztőkéhez való viszonyát tüntetvén fel, képlete « $é: (á+v)$ » lesz. Mivel pedig $(á + v) = T$, vagyis össztőke, a profitráta másképp = $é: T$. — Pl. ha az össztőke 80 rész állandó és 20 rész változó tőkéből áll, ahol a 80 és a 20 csak a társadalmi átlagmunka különböző mennyiségét tünteti fel, amelyek valami úton materializáltak és az előállított értéktöbblet = 20, úgy az értéktöbbletráta

100 %, mert $(v:\acute{e}) = 20$ variábilis tőkerész: 20 értéktöbblet = 100%, a profitráta pedig « $\acute{e}:(\acute{a}+v)$ » vagy $\acute{e}: T=20$ értéktöbblet: $(80+20) = 200/0$.

De még más különbség is van az értéktöbblet és a profitráta között, mely nemcsak a különböző számadási módból fakad.

Kétségtelen, hogy ugyanazon értéktöbbletráta különféle profitrátát ad, ha a tőkék összetétele különféle, ha ugyanannyi munkabérré különböző mennyiségű konstans tőke esik. Azonban a technikai sajátosságok és a technikai fejlődés foka szerint természetesen minden termelési ágban más és más ezen összetétel is. A tőke értéktöbbletét, amennyiben az technikai összetételnek következménye és annak tükörképe, a tőke szerves összetételének nevezzük. Azok a tőkék, amelyek aránylag több állandó, tehát kevesebb változó tőkerészszel bírnak, mint a társadalmilag átlagos tőke: $m a g a s a b b \acute{o} s s z e t \acute{e} l \acute{u} t \acute{o} k \acute{e} k$, viszont amelyeknél az állandó tőkerész aránylag kisebb és a változó tőkerész aránylag nagyobb helyet foglal el, mint a társadalmilag átlagos tőkénél: *alacsony összetételű tőkék*.

Ha az árúkat mindig értékükön adnak el, úgy a különböző vállalatok tőkéinek magasabb vagy alacsonyabb összetételűsége folytán a profitráták is különbözők volnának. Az értéktöbbletnek és így a profitnak is annál magasabbnak kellene lennie, minél több a változó tőke, szemben az állandóval. De a mai kapitalisztikus termelésben a profitrátáknak ily különbözősége tényleg nincs meg. «Mert az eredetileg különböző nagyságú profitrátákat a szabad verseny — kereslet és kínálatnak e helyen nem részletezhető törvényei szerint — egy általános profitrátává egyenlíti ki, amely az összes, különböző profitráták átlagát képezi.»

A valóságban a profitráták közös, s a tőke összetételeinek különbségei folytán beálló nagy különbségek nincsenek meg. Kifejlődött kapitalista termelő mód mellett hagyományos, átlagos nagyságú haszon alakul ki, amelyet a kapitalisták már előre is alapjává tesznek áraiknak, bár ez nem zárja ki azt, hogy minden alkalmat felhasználjanak arra, hogy ezt az árat emeljék s ne te-

kintsék veszteségnek, ha alacsonyabb árat, tehát kisebb haszonrátát érnek el. Ezt az árat, amelyet a termelés költségei (a befektetett állandó és változó tőke) és az ezekhez hozzáadott szokásos haszon alkotnak, a kapitalista «természetes» árnak tekinti. Ezt hívja Marx *t e r m e l ő á r n a k*, mely tehát a *k ö l t s é g á r b ó l* (állandó és változó tőke összege) és az *á t l a g o s h a s z o n b ó l* alakul

Így aztán nem az *é r t é k*, hanem a *t e r m e l ő á r* alkotja a fejlett kapitalista termelésben azt a színvonalat, amely körül a kínálat és a kereslet hatása alatt a piaci árak hullámszerűen fel és alászállanak. Azonban a termelőár nem lebeg a levegőben, hanem az értéken alapszik.

Az elmondottakból világosan kitetszik az hogy A munka értéktörvénye és az egyenlő profitráták törvénye egymással ellentétben áll, amint ezt egyébként maga *E n g e l s* is beismerte. Már *R i c a r d o* kimutatta, hogy a tiszta munkaértéktörvény csak az ősidőkben szerepelhet ártörvényül, de nem a kapitalisztikus gazdasági rendszerben, mert itt az egyenlő profitra való törekvés módosítja azt.

Az árúk, amelyek cserére kerülnek, rendszerint vagy átlagosan egyáltalán nem egyenlő, hanem igen különböző mennyiségű társadalmilag szükséges munkát tartalmaznak, — mondja Marx a *K a p i t a l* III. kötetében. Az árúk ennélfogva nem értékükön adhatók el, hanem egy *o l y t e r m e l ő á r o n* adandók el, mely a költségárból és az évenkénti átlagos profitnak az árúk termelésére fordított tőke szerint megfelelő részből áll.

De Marx az értékelmélettel nem is a cserének törvényét akarta felállítani — úgy, ahogy azt a gazdaságtant írók szándékolják, — hanem a munkatermékeknek, az árúknak egy bizonyos mértékét óhajtott adni, amelynek útján azokat, minden különbség nélkül közös mennyiségi nevezőre hozhatjuk. Az árúknak pedig egyedül lehetséges gazdasági mértéke, mint már *S m i t h* Ádám is hangsúlyozza a *m u n k a*. A javaknak munkatartalmát tehát egy általános, absztrakt gazdasági állásponttól, — amelynek nem kell figyelembe vennie a termelés különös történelmi formáját és amely a javaknak a társadalmon belüli csere és meg-

ozslási módjától is eltekinthet, — azok értékének vehetjük. Ha az embert szembeállítjuk a természettel, az anyagok világával, úgy kétségtelenül minden időre érvényes az a tétel, hogy amit egyenlő nehezen, vagy könnyen lehet megszerezni, az az emberi becslésben egyenlőt ér, de egyenlő nehezen vagy könnyen csakis az kapható, ami egyenlő munkába került.

Ami pedig a javaknak kicserélését illeti, egyáltalán nem valószínű az, hogy az egyszersmindenkorra meghatározott, általános szabályok szerint történnék, mert csak a magasra fejlett pénzgazdasági formában vannak ennek szociális törvényei, ahol eredményök az általános piaci ár. Itt a termelés személyes képviselője a tőkés vállalkozó, aki a lehető legnagyobb profitra törekszik, tőkéje nevében és tőkéje nagysága szerint követeli azt. De mivel a szabad versenyben mindenki tetszés szerinti vállalatba fektetheti vagyonát, a gazdasági tények tendenciája mindinkább arra fele halad, hogy a vállalatok minden fajának egy relative egyenlő profitot, vagyis a befektetett tőkéhez képest egyenlő profitrátát juttasson. Ha egyik vagy másik vállalatfajban különös nagy a profit, úgy új tőkék özönlenek e vállalati ág felé, a fennálló vállalatokat megnagyobbítják, újakat alapítanak s ezáltal az illető vállalatban termelt árúk piaci árát is annyira leszállítják, hogy a különleges profit eltűnik. A vállalkozó tőkés álláspontjáról nézve tehát a dolgot, joggal mondhatni, hogy az árúk akkor cseréltetnek ki egyenlő értékben ha az ú. n. vállalati tőke átlag minden üzemben egyenlő hasznot, egyenlő profitot ad, mert a tőkés a termelésre csak tőkét fordít (a munkát a munkás adja), saját álláspontjáról nézve a dolgot, ő igazságos megjutalmazását eszerint csak a tőkéjéhez mért egyenlően magas profitban látja. Ő rá tehát a csere egyenlősége különböző árúk oly csereviszonyában áll, hogy minden a vállalatba fektetett tőke egyenlő profitot adjon. (Platter)

Az ellentmondást, mely a munkaértékelmélet és az egyenlő profitráták törvénye között van, így kell eszerint érteni. Marx nem döntötte meg a III. kötetben a Kapital I. kötetében kifejtett értékelméletét, ha azt mondja is, hogy a profit ki-

egyenlítésére irányuló törekvés következtében a fejlett kapitalista árútermelésben a legtöbb áru ára állandóan eltér értékétől. Csak akkor döntötte volna romba értékelméletét, ha mint K a u t s k y mondja, azt mutatta volna ki, hogy az árak f ü g g e t l e n e k az értékektől. Már pedig épp ennek ellenkezőjét igazolja a Kapital harmadik kötete, azt t. i., hogy a termelő árak, amelyek körül a piaci árak fel és alá ingadoznak, teljesen az értékelmélettől függenek, anélkül egész megmagyarázhatatlanok. Az átlagos profitrátát, mely a termelőárúknak az értéktől való eltérését okozza, egyedül csak az érték-többlet törvényeivel lehet megmagyarázni, ezek pedig az érték törvényeiből következnek.

Mivel az értékelméletnek e bemutatása csak informatív és nem kritikai jellegű, az értékelmélet bírálatába bocsátkozni itt teljesen fölösleges volna. Különben is úgy áll a dolog, amint ezt Diehl is kiemeli, hogy az értékelmélet még magában véve egyáltalában nem döntő a Marx-féle szociálistikus rendszerre. Lehet az helyes vagy helytelen, de a Marx-féle szociálizmus döntő fontosságú gondolatainak helyességére vagy helytelenségére vonatkozólag nem mutat semmit sem. Hisz vannak s z o c i a l i s t á k, akik a s z u b j e k t í v értékelmélet alapján állanak, akik szerint tehát az értéket az áruk hasznossága állapítja meg, mint az a n g o l f a b i á n u s o k. Sőt Diehl szerint a h a s z o n-értékelmélet álláspontjáról is épp oly jól lehet szociálistikus következtetésekre eljutni, mint a m u n k a é r t é k t h e o r i a álláspontjáról. Marx azonban a maga értékelméletéből sohasem vont le szociálistikus konzekvenciákat, ő sohasem mondta, hogy azért kell egy olyan új társadalmi rendet alkotni, amelyben a munkásság részére a teljes munkahozadék biztosítatik, mert a kapitalisztikus gazdasági rendszerben a munkástól elvonatik munkája hozadékának egy része. Marxra csak azért birt első sorban fontossággal az értékelmélet, hogy igaz valóságokban magyarázhassa meg általa a kapitalisztikus termelés kereteiben a gazdasági jelenségek struktúráját, de ez értékelméletből — Proudnonhoz, Owenhez vagy Rodbertushoz hasonlóan — ő sohasem vont le szociálistikus következtetéseket.

4. A kapitalisztikus fejlődés elmélete.

Marx a kapitalizmus fejlődésére vonatkozólag a «Kapital»-ban, de még előbb a kommunista manifesztumban egy elméletet állít fel, melynek célja, hogy beigazolja a szociálistikus törekvések jogosultságát. Azt igyekszik e teoriával kimutatni, hogy a kapitalisztikus gazdasági rendben létező immanens erők természeti szükségképpiséggel viszik e rendet a felbomlás felé, s hogy a kapitalizmus eltűnése, összeomlása egyet jelent a szociálistikus társadalom létesítéséhez szükséges előfeltételek megteremtésével. (Sombart.)

Ez az elmélet — részint a kommunista kiáltvány, illetve a Kapital szavaival visszaadva, részint pedig Engelsnek az «Anti-Dühring»-ben adott értelmezése szerint — alapgondolatában a következő:

A ma fennálló társadalmi rendet a mai kor uralkodó osztálya, a burzsoázia teremtette meg. A termelésnek a burzsoázia uralma korában létező alakja: a kapitalisztikus termelési mód nem fért meg a helyi és rendi privilégiumokkal s a feudális rend kölcsönös, személyi kötelékeivel. A burzsoázia tehát széjjeltörte a feudális rendet s annak romjain felépítette a polgári társadalom rendjét: a szabad verseny, a szabad költözködés, az árúbirtokosok egyenjogúságának birodalmát. Most már szabadon fejlődhetett a kapitalisztikus termelési rend. A burzsoázia vezetése alatt a termelési erők eddig nem ismert gyorsasággal, s eddig nem ismert arányokban fejlődtek, főleg, mióta a gőz és a gépek alkalmazása a régi manufaktúrákat nagy iparra alakította át. De amint a manufaktúra és a kézmű összeütközésbe került a céhek feudális bilincseivel, úgy jut konfliktusba ma a teljesen kifejlődött nagy ipar ama korlátokkal, amelyek között a kapitalisztikus termelési mód elhelyeződött. Az új termelő erők kihasználásuk polgári formájának feje fölé nőnek és az az összeütközés a termelő erők és a termelési mód között nem csupán az emberek fejében keletkezett gondolata az összeütközésnek, hanem tényleg fennálló, objektív, rajtuk kívül eső, sőt azon emberek akaratától is független konfliktus, akik azt előidézték. A modern szocializmus pedig csak ezen tényleges kon-

fliktus gondolatreflexe, ideális visszatükröződése azon osztálynak, mely emiatt szenved, a munkásosztály tagjainak fejében.

Miben áll azonban ez a konfliktus? A kapitalisztikus termelés előtt, tehát a középkorban a munkásnak a termelési eszközök feletti magántulajdonának alapján általános kisüzem létezett: a kis, szabad vagy röghöz kötött paraszt földművelése és a városok kézműve. A munkaeszközök — földbirtok, gazdasági szerszám, műhely, kézműves szerszám — az egyes egyén munkaeszközei voltak, csak az ő használatára szolgáltak, tehát szükségképpen kisszerűek, korlátoltak. De éppen ezért, rendszerint, a termelő tulajdonát alkották. Ez elaprózódott, szűkkörű termelési eszközöket koncentrálni, őket a jelenkor termelésének hatalmasan működő emeltyűivé változtatni volt a kapitalisztikus termelési mód és a burzsoázia történelmi szerepe. Ámde a burzsoázia e korlátolt termelési eszközöket nem tudta átváltoztatni hatalmas termelési erőkké, anélkül, hogy az egyes individuum termelőeszközeiből azokat ne alakította volna át társadalmi, csak az emberek egy bizonyos összessége által alkalmazható eszközökké. A rokka, a kéziszővőszék és a kovács kalapácsa helyébe a fonógép, a mechanikai szövőszék és a gőzkalapács lépett, az egyes műhely helyébe a százak és ezrek összeműködését kívánó gyár. És amint a termelési eszközök, úgy maga a termelés is az egyes cselekmények sorából társadalmi aktusok sorává, a termékek egyesek termékeiből társadalmi termékekké változtak. Egy gyári munkás sem tudja ma már a gyári termékekre elmondani: ezt én csináltam, ez az én általam készített termék; az mind sok munkás által közösen készített, előállított produktum.

Ahol azonban a munka természetes megosztása az alapja a termelésnek, ott a termékek ár-úalakat nyernek, melyeknek kölcsönös kicserélése, vétele és eladása az egyes termelőket változatos szükségleteik kielégítésére képesíti. Ez volt az eset a középkorban is. A paraszt ember a föld terményeit adja el a kézművesnek! s ettől ipari termékeket vásárolt. Az árút termelő, egyes termelőkből álló ezen társadalomba most az új termelési mód tó-

lódott be: a munka ősi, tervszerűtlen megosztása közé, amint az az egész társadalomban uralkodott, beilleszkedett a munka tervszerű megosztása amint az a gyárakban szervezve van Mindkettő termékei ugyanazon piacon árusítatnak, tehát legalább is megközelítőleg egyenlő árakon De a tervszerű szervezés hatalmasabb, mint az ősi, természeti munkamegosztás, a társadalmilag dolgozó gyárak olcsóbban állítják elő a termékeket, mint az elszórt, elszigetelt kistermelők. Az egyes termelés tönkremegy, a társadalmi termelés forradalomba hozza az egész termelési módot Ámde ezt a forradalmi jelleget oly kevéssé ismerték, fel, hogy a társadalmi termelést épp ellenkezőleg az árútermelés emelőjéül és előmozdításául hozták be.

A középkorban, az árútermelésben elő sem állhatott az a kérdés, hogy kié a munkatermék?

Az egyes termelő állította azt elő, az ő saját, gyakran önmaga által szerzett nyersanyagból, saját munkaeszközeivel, saját vagy családja kézi munkájával. A termék tulajdona tehát a s a j á t m u n k á n alapult. Még akkor is, ha idegen segítséget vett igénybe, ez rendszerint mellékes jelentőségű volt. mert a béren kívül más ellenszolgáltatást is adott érte: a céhbeli legény vagy inas nem annyira az ellátásért vagy a bérért dolgozott, mint inkább, hogy a mesteri minőséghez megszerezze a szükséges kiképzést De aztán beállott a termelési eszközöknek nagy műhelyekben és manufaktúrákban való koncentrációja azoknak ténylegesen társadalmi termelőeszközökké való átalakítása. A társadalmi termelési eszközöket és termékeket azonban úgy tekintették, mint ha azok most is úgy, mint azelőtt, egyesek termelési eszközei és termékei lennének. Ekkor is csak magáénak tartotta a munkaeszközök tulajdonosa a terméket, holott az többé nem az ő munkájának hanem idegenének terméke volt. Tehát a társadalmilag előállított termékeket nem azok tették sajátjokká, akik a termelési eszközöket tényleg mozgásba hozták és a terméket tényleg előállították, hanem a t ő k é s e k .

A termelési eszközök és maga a termelés lényegében társadalmiakká váltak, de a termék megszerzésének, az elsajátításnak, a tulajdonba vétel-

nek oly formája maradt uralkodó, melynek előfeltétele az individuális termelés, ahol tehát mindenkinek saját terméke felett van tulajdona, mindenki a saját maga által előállított terméket viszi niacra A termelési mód eszerint oly elsajátítási, tulajdonba vételi oly megszerzési alakkal van összekötve, amelynek előfeltételeit önmaga semmisítette meg.

Ebben az ellenmondásban, mely az új termelési módnak kapitalisztikus jellegét megadja, van a jelenkor egész kollíziójának csírája. Minél inkább uralomra jutott az új termelési mód minden, döntő fontossággal bíró termelési téren, minden gazdasági tekintetben döntő fontosságú országban és ezzel minél inkább kiszorította az individuális termelést, s tette azt csak jelentéktelen maradvánnyá, annál élesebben kellett napfényre kerülnie a társadalmi termelés és a termékek kapitalisztikus megszerzése össze nem illőségének. Kialakult a bérmunkás fogalma is: az individuális termelő termelési eszközei és terméke mindinkább értéktelenedtek, s nem maradt más hátra, mint bérért elszegődni a kapitalistához. A bérmunka mely előbb kivétel volt, most az egész termelés szabálya és alapformája lett, s az előbb csak időleges bérmunkás, most élethossziglani bérmunkássá változott s a feudális rend felbomlása folytán tömegében megnőtt. És a kettéválás is teljessé vált, egyfelől a kapitalisták kezeiben koncentrált termelési eszközök közt, másfelől pedig a munkaerejökön kívül más tulajdonnal nem bíró termelők között. Az az ellentét, mely a termelés társadalmi és a termék tulajdonba vételének kapitalisztikus alakja között van nem más, mint a proletariátus és a burzsoázia közötti ellentét.

A kapitalisztikus termelési mód az árútermelők, az individuális egyes termelők társadalmába toldott be, kiknek egymással való társadalmi kapcsolatát termékeik kicserélése közvetítette. De minden, az árútermelésen alapuló társadalomnak az a sajátossága, hogy benne a termelők elvesztették az uralmat saját tulajdon társadalmi vonatkozásaik felett. Mindenki saját esetleges termelési eszközei-

vel és saját individuális csereszükséglete számár-
termei és senki sem tudja, mennyi kerül termékei-
ből piacra, mennyire van egyáltalán szükség;
senki sem tudja, hogy az ő általa előállított ter-
mék talál-e megfelelő szükségletre, hogy költségeit
megtéríti-e az és hogy egyáltalán eladhatja-e a
terméket? A társadalmi termelés anarchisztikus, de
megvannak sajátos, inhaerens, tőle külön nem vá-
lasztható törvényei, melyek napfényre kerülnek a
társadalmi összeköttetés egyedül létező formájá-
ban: a csereforgalomban és az egyes termelőkkel
szemben, mint a verseny kénysztörvényei érvé-
nvesülnek. A termelők előtt ezek eleinte ismer-
retlenek, s csak hosszas tapasztalás után ismerik
fel őket azokat, s azok érvényre jutnak a termelők
nélkül és ellenük is, mint termelés módjuknak va-
kon működő természeti törvényei. A termék az úr
a termelő felett.

A kapitalisztikus termelési móddal az árútermel-
és eddig szunnyadozó törvényei nyíltan és hatal-
masan jutottak hatályhoz: a termelési mód áttörte
a régi kereteket, s a termelőket mindinkább egy-
mástól független, árútermelőkké változtatta; az
eddig korlátolt cserének, szűk piacnak, állandó
termelésnek, lokális egyesüléseknek (vidéken a
«marko»-nak, városban a céhnek) s a kifelé való
lokális elzárkózásnak vége szakadt. A társadalmi ter-
melés anarchiája valósággá vált; de az a fő esz-
köz, amelylyel a kapitalisztikus termelési mód ezt
az anarchiát növelte, épp az anarchiának volt el-
lentéte: a termelés növekvő organizációja, a ter-
melésnek, mint társadalmi termelésnek minden
egyed termelési üzemből előrehaladó szervezése.
Ezzel az emeltyűvel pedig vége lett a régi békés
állandóságnak is. Ahol valamely iparágban a szer-
vezés végbement, ott nem tűrt el maga mellett ré-
gebbi üzemi módot. Ahol úrrá lett a kézmű fe-
lett, ott meg is semmisítette azt. A munkatér harc-
térré lett. S a darwini harc a létért a természet-
világából hatványozott dühvel vitetett át a tár-
sadalmi világba s a társadalmi termelés és az
előállított termékek kapitalisztikus tulajdonbavétele
közötti ellentmondás ismét megújul, mint a t e r-
melésnek az egyes gyárakban való
rendszeres szervezése és az egész

társadalomban való anarchiája közötti ellentét.

Az immanens ellenmondásnak ebben a két megjelenési alakjában halad a kapitalisztikus termelési mód. A termelés társadalmi anarchiájának ez az a mozgó ereje, amely az emberek nagy tömegét mindinkább proletárra teszi és a proletártömegek azok, amelyek a termelés anarchiájának végül is véget lógnak vetni. A társadalmi termelés anarchiájának hajtóereje az, ami a gépek végtelen tökéletesítési képességét minden egyes nagyipari kapitalistára nézve oly parancscsa változtatja, hogy gépeit minél jobban tökéletesebbé tegye, különben elpusztul, tönkre megy. De a gépek tökéletesebbé tétele egyet jelent az emberi munka fölöslegessé tételével. Ha a gépek behozatala és szaporítása a a kézimunkások millióinak kevés számú gépmunkás által való kiszorítását jelenti, úgy a gépeknek javítása még inkább jelenti a gépmunkások kiszorítását és végeredményében a rendelkezésre álló munkásoknak egy, a tőke átlagos foglalkoztatási szükségletét meghaladó számban való létrehívását, egy valóságos ipari tartalék-sereg létesítését, mely rendelkezésre áll akkor, ha az ipar «magas nyomás mellett» dolgozik, s amelyet utcára lehet dobni, ha a viruló idők után szükségképp beáll a pangás ideje, de amely mindenkor ólomsúly a munkásosztály lábain, a tőkével való létérti küzdelmében regulator a munkabérnek a kapitalizmus szükségletének megfelelő alacsony színvonalon való tartására.

Így azután a gépezet Marx mondása szerint a leghatalmasabb harci eszköz a tőke kezében a munkásosztály ellen, amely állandóan kiüti a munkás kezéből létfenntartási eszközét, s amely által a munkásnak saját maga által előállított terméke a munkás leigázása eszközévé alakul. A gépezet, a munkaidő megrövidítésének eme leghatalmasabb eszköze, a legcsalhatatlanabb eszközzé válik így arra nézve, hogy a munkásnak és családjának összes életidejét a tőke értékesítésére rendelkezésre álló munkaidővé változtassa, így áll elő az, hogy egyesek túlmunkája mások munkanélküliségének előfeltételévé lett és hogy a nagy ipar, amely az egész földön új és új fogyasztók után kutat, ott-

hon, a tömegek fogyasztását az éhségminimum, korlátozza és ezzel saját benső piacát semmisíti meg.

Az önmaga által megmunkált, úgyszólván az egyes független munkás egyénnek munkafeltételeivel való összenövésén alapuló magántulajdont (a parasztét és a kézműveset) kiszorítja a kapitalisztikus magántulajdon, amely idegen, de formailag szabad munkának a kizsákmányolásán alapul. Mihelyt ez az átalakulási processzus eléggé felbomlasztotta a régi társadalmat, mihelyt a munkás proletárra, munkafeltételei tökévé változtak, s mihelyt a kapitalista termelési mód már a saját lábán áll: a munka további társadalmiasítása és a magántulajdonosok további kisajátítása új alakot nyer. Nem az önállóan gazdálkodó munkás az, akit ezentúl kisajátítanak, hanem a sok munkást kizsákmányoló tőkés, de a kisajátítás a kapitalisztikus termelés immanens erőinek hatására útján megy végbe, a tőkés centralizációja folytán. Az erősebb tőkés elnyomja a gyengébbet. «Minden egyes tőkés több tőkést ver agyon.» Ezzel a centralizációval, vagyis azzal, hogy több kapitalistát egynéhány kevesebb, de gazdaságilag erősebb tönkretesz és kisajátít, állandóan növekedő módon kifejlődik a munkaprocesszus kooperatív formája: a tudományos technikát öntudatosan alkalmazazzák, a földet tervszerűen zsákmányolják ki, a munkaeszközöket csak közösen használható munkaeszközökké alakítják, minden termelési eszközt a kombinált, társadalmi munka termelési eszköze gyanánt használnak, a világpiac hálójába befogadják az összes népeket, s ezzel megteremtik a kapitalisztikus uralom internacionális, nemzetközi jellegét.

A termelési folyamatnak mindinkább társadalmivá tétele, a termelő erőknél növekvő fejlődése és másfelől a termelés magángazdasági jellegének maradt vezetése és a termelés eredményének magántulajdonba vétele közötti, mindjobban élesen előtérbe lépő ellenmondásai a kapitalisztikus termelési rendnek periodikusan visszatérő s mind hevesebben fellépő betegségeiben: a k e r e s k e d e l m i v á l s á g o k b a n jutnak kifejezésre. Annak a lehetősége, hogy a termelés körét nagyobbítani

lehet, a modern gépüzemre szükséggé változott, pedig a piac, a kelendőség, a fogyasztás szabja meg a termelés kiterjeszhetőségét. A piac kiterjesztése azonban nem tud lépést tartani a termelés kiterjesztésével, az összeütközés így elkerülhetetlen és mindaddig, amíg megoldást nem nyer, bizonyos időközökben újból visszatér. A válságok alatt pedig az áruforgalom meg van semmisítve, a forgalom eszköze: a pénz, a forgalom akadályává lesz, az árutermelés és árucseré minden törvénye feje tetejére állítatik: a termelési mód forradalmat csinál a csere, a forgalom módja ellen, a termelő erők a termelő mód ellen, amelyből keletkeztek.

Az a tény, hogy a termelésnek a gyárakban való társadalmi szervezése oly pontig haladt előre, ahol már nem tud megtérni a termelésnek a társadalomban mellette és körülötte létező anarchiájával, kézzelfoghatóvá lesz a kapitalista előtt is a tőkés hatalmas koncentrációja útján, ami a válságok alatt sok nagy és még több kis tőkés bukása folytán végbemegy. A kapitalisztikus termelési mód egész mechanizmusa megtagadja a szolgálatot az általa létrehozott termelőerők nyomása alatt. A termelési eszközöknek ezt a tömeget nem tudja többé mind tőkévé alakítani: ezek használatlanul maradnak s épp ezért hever munkanélkül az ipari tartaléksereg is. Termelési eszköz, élelmiszer, rendelkezésre álló munkás, a termelésnek és az általános vagyonosságnak összes elemei bőségben vannak, de e bőség csak a szükség és hiány forrása, mivel a termelési és fogyasztási eszközöknek tőkévé való átalakítását megakadályozza. A termelési eszközöknek tőketulajdonsága meggátolja a termelés dologi és személyi emeltyűjének összetalálkozását, meggátolja a munkást munkájában és megélhetésében. Tehát a kapitalisztikus termelési mód képtelen e produktív erőknek további kezelésére, de e produktív erők mindinkább erősebb hatalommal kényszerítenek az ellentét megszüntetésére, az ő társadalmi termelőerő jellegüknek tényleges elismerésére.

Igen, egyedül ezen út áll nyitva a megoldás fele való haladásra, mert volna ugyan egy másik

út is, amelyet a polgári vulgar-közgazdaság némely képviselője még itt-ott a fejlődés útjának lát, t. i. megszüntetvén a munka társadalmi jellegét, visszamenni az egyszerű árútermeléshez, a nagyüzem helyébe a kisipart, s a földművelő kisgazdaságot tenni, — de habár ezúton a termelés módja és a szerzés módja összhangzóvá lesz is, ma már oly erőszakos visszatérés lenne az, mely csak annak agyában fogamozhat meg, aki azt hiszi, hogy a termelőmódot jogi szabályokkal tetzés szerint lehet formálni. Az egyedüli, megoldást nyújtó út az, hogy nem a termelést kell a szerzés módjához alkalmazni, hanem a szerzés módját a termeléshez: ez pedig a termelőeszközökben és a termékekben való társadalmi tulajdonhoz vezet.

Maga a tőkés osztály is kényszerítve van rá, hogy amennyiben lehetséges, a kapitalisztikus termelés keretei között, már is elismerje azt. A termelési eszközök egyre nagyobb tömege társadalmiasíttatik a részvénytársaságok különböző alakjaiban. E termelési és forgalmi eszközök egyike-másika már eleve is oly óriási — mint pl. a vasutak — hogy a kapitalisztikus kizsákmányolás más formáját egyenesen kizárják. De bizonyos fejlődési fokon ez a forma sem elegendő: a kapitalisztikus társadalom hivatalos képviselője, az állam, kell, hogy átvegye vezetésüket, amint az állami tulajdonná tétel szükségessége a nagy, forgalmi intézményeknél: postánál, vasútnál, távirónál már is bekövetkezett.

Ha a válságok a burzsoáziának a modern termelőerők további kezelésére és vezetésére való képtelenségét mutatják, úgy azoknak részvénytársaságokká és államtulajdonná alakítása is csak a burzsoáziának a cél elérésénél való nélkülözhetőségét tünteti fel. Mert a tőkés minden társadalmi tevékenységét itt fizetett alkalmazottak végzik, a tőkésnek nincs többé társadalmi tevékenysége a tantieme besöprésén, a couponok levágásán és a börzén való játszáson kívül. Ha a kapitalista termelő mód előbb a munkásokat szorította ki, most kiszorítja a tőkéseket és éppenúgy, mint a munkásokat, őket is a fölösleges népesség, ha nem is az iparüzemi tartaléksereg sorába sorozza.

A részvénytársaságokká, illetve államtulajdonná

való átalakítás azonban még nem szünteti meg a termelő erők tökejellegét: a részvénytársaságnál ez nyilvánvaló; a modern államnál sem, mert az, bárminő formája legyen is, lényegében kapitalista gépezet, a tőkés állam, az ideális ösztökés, s annál inkább válik valódi tőkésé, minél több termelő erőt vesz tulajdonába. A munkások benne is csak bérmunkások, proletárok maradnak. A tőkeviszony nem szűnik meg, sőt inkább jobban kitűnik. A termelő erők feletti állami tulajdon tehát nem megoldása a konfliktusnak, de magában hordja a formális eszközt a megoldásra.

Ez a megoldás csak abban állhat, hogy a modern produktív erők társadalmi természete tényleg elismertetik, hogy tehát a termelési, megszerzési és cseremód összhangba jut a termelési eszközök társadalmi jellegével. Ez pedig csak úgy történhetik, hogy a társadalom nyíltan és kerülő nélkül birtokába veszi a saját maga vezetésén kívül minden más vezetés alól felszabadult termelő erőket. Ezzel a termelő eszközök és termékek társadalmi jellege, amely ma magok a termelők ellen fordul s a termelési és csereforgalmi módot periodikusan át-töri és mint természettörvény csak erőszakosan hat, a termelőktől teljes öntudattal érvényre emeltetik és a zavar és periodikus összeomlás okozójából a termelés leghatalmasabb emelőjévé változik.

A termelő erők természetének e felismerésével a társadalmi termelési anarchia helyére fog lépni a termelésnek az összesség és az egyesek szükséglete szerinti társadalmi, tervszerű szabályozása. Ezzel pedig az a kapitalisztikus birtokbavételi s eloszlási mód, melyben a termék előbb a termelőt, majd pedig a birtokbavevőt is leigázza, helyet ad a modern termelési eszközök természete által indokolt termék elsajátítási, megosztási módnak: egyfelől a termelés fentartásának és nagyobbításának eszközeként a termékeknek a direkt társadalmi tulajdonba vétele lép helyére, másfelől az élet és élvezeti cikkek individuális birtokbavétele.

A kapitalisztikus termelési mód azáltal teremti meg azt a hatalmat, mely ezen átalakítás keresztülvételére, különbeni elveszés mellett, kényszerítve van, hogy a népesség túlnyomó részét proletárrá

teszi. De amint a nagy, társadalmiasított termelési eszközök államtulajdonba vételére mindjobban rákényszeríti az embereket, önmaga mutatja meg az utat ez átalakítás keresztülvételére. Mert a tőkék koncentrációja, központosítása folytán állandóan csökken a tőkemágnások száma, akik az átalakulási folyamat minden előnyét kihasználják és azt monopolizálják, ezzel pedig nő a nyomor, a rabszolgaság, az elfajulás, a kizsákmányolás, de növekszik egyszermind a számra nézve állandóan gyarapodó, a kapitalista termelési mód mechanizmusa által iskolázott, egyesített és szervezett munkásosztály felfejlődése is.

A tőke-monopólium a termelés bilincsevővé vált; a termelési eszközök centralizációja és a munka társadalmiasítása oly pontot ér el, ahol az kapitalista takarójával együtt a társadalomra már elviselhetetlenné válik: a hüvely szétreped, a kapitalista magántulajdon végőrája út s a kisajátítók kisajátíttatnak. A proletariátus magához ragadja az államhatalmat és a termelési eszközöket államtulajdonná teszi. Ezzel aztán önmaga is megszűnik, mint letáriátus s megszüntet minden osztálykülönbséget és osztályellentétet s ezzel mai formájában, mint a kizsákmányoló osztályok szervezetét, az államot is. De a termelési eszközöknek a társadalom által tulajdonba vevésével megszűnik az árútermelés és ezzel a terméknek a termelő feletti uralma is. A társadalmi termelés anarchiáját felváltja a tervszerű, tudatos organizáció. Az individuális létérti küzdelemnek vége. Ezzel válik ki az ember, bizonyos értelemben, véglegesen az állatvilágból s lép be az állati létföltételek közül az emberiek közé. Most lesz az ember a természet valódi ura és azok az objektív, idegen hatalmak, amelyek eddig uralták a históriát, most magának az embernek ellenőrizete alá jutnak; csak ezentúl csinálják az emberek önmaguk, öntudatosan történetüket.

Ez az emberiségnek a szükségszerűségek birodalmából a szabadságba való ugrása. —

A kapitalisztikus fejlődésről szóló ezen Marx-Engels-féle elmélet több, egymással szorosan összefüggő részelméletből van összetéve. Egyes teoriák ezek, amelyek együttvéve az e v o l ú c i ó n a k

úgynevezett m a r x i t h e o r i á j á t adják. Bár már régebben is megkülönböztettek e speciális teoriákat egymástól, főleg az utolsó évtized tudományos kritikája szedte szét darabjaira az evolúció elméletét.

«A marxizmus értékelmélete» című fejezetben már volt szó a tőkefelhalmozódás az akkumuláció elméletéről. Ez is egyik része a kapitalizmus fejlődési törvényének, mely ezenkívül a tőkeösszpontosítás vagyis koncentráció, a szociálizálás, a proletariátus fokozódó elszegényedése és a kapitalisztikus gazdasági rend összeomlása teoriáit zárja magába.

Ami az akkumuláció elméletét illeti az mint már láttuk, abban csúcsosodik ki hogy a tőkések kezében az érték többlet tőkévé változik és az a tőkést valóságos tőkemágnássá teszi. Ehhez azonban Marx a kapitalisztikus fejlődés törvényei kutatásánál még azt is hozzáfűzi, hogy az akkumuláció együttjár a tőkemágnások számának csökkenésével. Ez a theória szükségképpen összefüggésben látszik lenni a tőkekonzentrációval vagyis azzal, hogy a nagy üzemnek a kis és közép üzemekkel szemben való technikai fölénye következtében a gazdasági élet minden terén felszivatnak a kisebb üzemek a nagyok által, ugyannyira, hogy végül csak egynéhány nagy üzem marad fenn. Amíg tehát — az első theória szerint — a tőke minél kevesebb kézbe akkumulálódik, — a második értelmében — ez a kevés kézben felhalmozódott tőke is a szabad versenyben érezhető túlnyomó előnyök folytán csak egynéhány nagy üzembe tömörítetik, koncentráltatik s a kis üzem teljesen kipusztul. Egy tőkés, akinek kezében már akkumulálódott a tőke, több más tőkést ver agyon, s míg előbb csak a kis üzemek sajátítottak ki, most a nagy üzemek közti kisajátításra valóságos élet-halálharcra kerül a sor és a melyik erősebb, az fog diadalt aratni, s monopolizálni fogja a piacot, ahol előbb a szabad verseny uralkodott. Viszont e két theoriával van összefüggésben a proletariátus sorsa állandó roszszabodásának elmélete (az u. n. Verelendungstheorie), mely tulajdonképpen nem azt jelenti, hogy a munkásság bére folytonosan csak az

éhségbérnek, a létminimumnak ugyanazon alacsony fokán áll, hanem azt, hogy a munkásság helyzete mindig prekarebb, azaz bizonytalanabb lesz, hogy a konjunktúrák fel és letére való hullássága folytán a munkásságot mindig jobban fenyegeti a munkanélküliség. A termelés tervszerűtlen volta, a fokozódó profitszomj, a kelendőségi terület s a fogyasztási piacok áttekintésének mindinkább bajosabbá válása, az árúkészlet és azok kelendőségi képessége között növekvő intenzív diszharmoniót létesítenek, heves kereskedelmi válságok következnek be, amelyek az uralkodó gazdasági rend képtelenségét mutatják, a polgári társadalom csödjét, s végül is oly terjedelmet vesznek, hogy mint az egész világra kiterjedő válság, nem ad lehetőséget a gazdasági helyzet javítására, hanem az egész polgári társadalom összeomlására vezet. Ez ö s z s z e o m l á s i e l m é l e t mögött azonban ott áll a s z o c i á l i z á l á s i elmélet, melynek tanítása szerint maga, az összeomlás felé haladó polgári társadalom, mely a kapitalisztikus termelés alapján áll, adja a termelési eszközök kollektivizálásához az eszközt a proletariátus kezébe. Hisz a termelési folyamat észszerűbbé tételével a kapitalisztikus gazdasági rend oly mértékben növelte a munka produktivitását, hogy ezáltal a társadalmi munkának mindenkire való észszerű elosztása mellett nemcsak a társadalom minden egyes tagja számára volna lehetséges a javak bőséges fogyasztását biztosítani, hanem elég szabad időt is, hogy a tudomány, művészet mindenki számára hozzáférhető legyen s az uralkodó osztály monopóliumából vagy játékszeréből az egész társadalom közkincsévé változzék. Ámde bár a társadalmi munka produktív ereje elérte azt a magas fokot, mely a gazdasági rend ily tervszerű organizációja mellett az uralkodó osztály és előjogai fenmaradásának állítólagos szükségességét kétségbevonja, a társadalom mégis tovább halad ezen az uton, melyre a kapitalizmus fejlődésével rálépett. Mivel pedig ez az út a végromláshoz vezet, s össze fog omlani az egész gazdasági rend: a proletariátus nyugodtan várhatja be, illetőleg osztályharcával csak siettetni a felbomlást. Akkor majd ő áll elő s társadalmi tulajdonná tevén az összes termelési eszközöket, megteremti

az új, igazságos társadalmi rendet azon az alapon, melynek csirái: a termelő eszközöknek csak többek által való használhatósága s a munka eddigi individuális eszközeinek társadalmi eszközökké válása a munkatermék individuális jellegének társadalmi jellegűvé való átalakítása tehát az előrehaladó szocializálás alakjában a mai gazdasági rendben is kifejlődtek.

Ez az u. n. orthodox marxizmus, a melynek alapján áll még ma is a németországi szociáldemokrata párttal együtt több állam szociáldemokrata pártja, mindazok, amelyek az 1891. évi erfurti programot teszik magukévá. E program elvi kijelentései pedig a kommunista kiáltvány és a Marx-Engels-féle szocializmus tételeivel teljesen egyezők.

Ez, hogy úgy mondjam, a hivatalos szocializmus, amelynek alapja a marxi elmélet az, hogy amint a kapitalizmus történelmi szükségképpiséggel fejlődött ki s az ily szükségképpiséggel teremtette meg a proletariátust, alkotta meg annak összes ideáljait, épp oly szükségszerűséggel, akarattunktól független, sőt — ha úgy tetszik — minden szándékunk ellenére is fog elkövetkezni a szocializmus. Szinte fanatikus hit az melyet ez a felfogás terjeszt s a tömegek, a nehéz absztrakt gazdaságelméleti levezetések iránt fogékonysággal alig bíró rétegek e hitet vallják és vallhatják is, hisz az ő ideáljukat ígéri az valóra váltani. Egy ily hit pedig csak megerősítheti a győzelem reményét s biztos utat jelöl ki a tömegeknek s konszolidálja azok mozgalmát. A marxizmus ezt tette, amidőn minden ország munkásságának ugyanazon érdekeire állandóan reámutatva, megtalálta az azokat összefűző kapcsot, erősítette, fejlesztette azt, s olv tömör falankszszá alakította az ugyanazonos ideál elérésére való törekvésben a különböző országok proletárjait, minőre példát még nem tud felmutatni a história.

Ez pedig mindenesetre egyik jelentősége a marxizmusnak.

5. Az osztály-harc.

Az egyik előbbi szakaszban a történelmi materializmus főérdemül azt állítottuk oda, hogy ez

a filozófiai elmélet egyfelől hatalmas módszertani eszközt ad a társadalom minden terén kutató kezébe, amidőn a gazdasági erőkben ismeri fel a társadalom összes életnyilvánulásainak alapját, másfelől hogy a társadalmat átalakító erők leghatalmasabbjának szerepét tiszta világitásba helyezi, amidőn az osztályharcot a maga fontosságában felismeri és ennek elméletét — legalább alapvonásaiban — kifejti.

Már a kommunista kiáltvány I. fejezete ezen ismeretes szavakkal kezdődött: «Az eddigi társadalmak története nem egyéb osztályharcok történeténél.» S valóban így is van ez. Engelsnek a manifesztumhoz 1883-ban írt előszava szerint: »A gazdasági termelés és az ebből az egyes történelmi korszakokban szükségszerűen előálló társadalmi tagolódás, differenciálódás képezi az illető kor politikai és értelmi fejlődése történetének alapját. Ennek következtében az egész történelem (a föld közös birtoklásának megszűnte óta) nem volt egyéb mint az országok egymással folytatott harcának történelme s ez a harc kizsákmányolt és kizsákmányoló, uralt és uralkodó osztályok között mindenkor folyt a társadalmi fejlődés különböző fokain keresztül. Most azonban ez a küzdelem oly fokot ért el, amelyen a kizsákmányolt és elnyomott osztály: a proletariátus nem képes magát felszabadítani azon kizsákmányoló és elnyomott osztálylyal, a burzsoáziával szemben, ha csak az egész társadalmat örökre fel nem szabadítja a kizsákmányolás és elnyomás alól, s meg nem menti minden osztályküzdelemtől.»

Az emberi nem egész története tagadhatatlanul osztályharcokból áll. A szabadok és nem szabadok az uralkodók és elnyomottak állandó küzdelemben voltak és vannak mindenhol és mindenkor egymással s ez a harc: az osztályharc, vagy azzal ért véget, hogy a szociális revolúció az egész társadalmat átalakította vagy azzal hogy az egymással küzdő feleket mégsemmisíttette. De a beálló csend nyomán újra vihar támadt, hamarabb, avagy később kevesebb vagy több pihenő idő elteltével a harc újra meg újra elkövetkezett s e harc osztályharc, egymással szembenálló s hatalomra törő osztályok küzdelme, melynek lényege

gén manapság mitsem változtat az, ha «nem tényleges fegyverekkel és nem a barrikádokon» vívják.

«A modern gazdasági élet» című bevezető fejezetben kifejtettük az osztályok fogalmát s a mai társadalom osztályokra bomlásáról rövid vázlatban képet adtunk. Itt legfeljebb azt a különbséget kell feltüntetnünk, amely a marxizmus merev osztályelmélete és a mi általunk a nevezett helyen adottak között van. A marxizmus nem halad ugyan más irányban, midőn az osztályok fogalmát keresi, a kizsákmányolásnak az osztálylét alakulásban döntő szerepét állítja előtérbe, s hivatkozik arra, hogy a kapitalista gazdasági rendben felépülő modern társadalom éppen azért szakad két egymással ellentétes osztályra, hogy vannak, kik meg nem fizetett túlmunkájokkal értéktöbbletet állítanak elő, és vannak, akik az értéktöbbletet magukhoz ragadják: amazok a kizsákmányoltak, a proletárok, emezek a kizsákmányolók, a burzsoák. Mivel pedig az emberek társadalmi helyzete attól függ, hogy a termelés processzusában minő helyet foglalnak el, tehát, hogy minő gazdasági munkát végeznek: valamely osztályhoz tartozásuk kérdésében is ez a döntő momentum; a szabad foglalkozásúak, az értelmiséghez tartozók így Marx szerint nem is alkotnak osztályt, mert munkájuk nem gazdasági munka.

A merev, orthodox marxizmus nem látszik észrevenni azt hogy a társadalom differenciálódása a gazdasági termelés differenciálódásának eredményeként már oly fokig haladt előre, hogy a nagy keretekben elhelyezett főbb osztályokon belől is támadtak egymással ellentétben álló s egymással küzdő körök, ha bár ezek harca nem is oly heves, nem is oly éles, mint a nagy osztályoké. De a marxizmusnak a történelmi materializmusról szóló tanításaival összhangban folytatódik elmélete ott, midőn a politikai hatalmat a gazdasági hatalom eredményének látván, a politikai hatalom gyakorlását törvényhozást, végrehajtást s a bírászkodást is a gazdaságilag és így politikailag is uralkodó osztály akarata kijelentésének látja. A burzsoázia politikai hatalma az ingó tőke szereprejutásával, a világpiacok meghódításával, a nagyipari termelés tökélyre emelésével befejezésre ju-

tott, ezt a hatalmat megvédeni, számára megtartani s a burzsoázia érdekeit szolgálni hivatott minden állami berendezés, végrehajtó, kormányzó stb. intézmény. Egy osztály sem tudja érdekeit kellőképpen megvédelmezni, ha erejét nem ismeri, tagjai között összetartás nincs, s ha politikai szervezettsége hiányzik; oly kötelékekkel kell tagjait egymással összefűznie, melyek azokat céljuk tudatára hozzák. Manapság, amidőn a feudális osztály és a kispolgárság folyton sülyed, hisz világtörténeti hivatását befejezte, önmagát már kiélte s az a gazdasági rend, mely az osztálylyá alakulás alapját képezi, e régi osztályokat csak rombolja és nem erősíti, — manapság egyedül a burzsoázia az, mely gazdasági hatalma alapján szervezett politikai hatalmát és uralmát tényleg szervezettsége, osztályöntudata által tudja fentartani. S ha a kapitalisztikus gazdasági rend a benne levő, immanens erők hatása alatt megy is a jövőendő szerteomlás felé, ez az osztály, mint a sülyedő feudális és kispolgári osztálylyal szemben magasan, a virulás színvonalán álló, görcsösen fog a maga hatalmához mindaddig kapaszkodni, míg azt megtartani csak gondolja. S bár a kapitalisztikus gazdasági rend a mi akaratunktól független, sőt talán annak ellenére működő erők útján halad a felbomlás felé, ez az önmaga általi felbomlásba, önmaga általi szertezüllésbe vetett hit nem lehet oly fanatikus, hogy ölbetett kézzel nézze a proletariátus az események fejlődését s várja a nagy összeomlás bekövetkezését. Ha a marxizmus első idejében el is volt telve bizonyos mértékben a fanatizmussal, ma már hasonló szervezettséget, hasonló hatalmat igyekszik szembeállítani a tőkésnek, a burzsoá-osztály hatalmával szemben, s a szervezettségben, a politikai fegyelmezettségben, az osztályöntudat kifejlesztésével a célirányos taktika által vezetett öntudatos osztályharcban, amely célját egy percre sem téveszti szem elől, látja azt az egyedüli eszközt, amely gyorsítja a kapitalisztikus gazdasági rendet felbontó erők működését, a proletariátust győzelemre segítheti s az osztálykülönbséget megszünteti, ezzel együtt pedig eltöröl osztályérdeket és osztályellentétet, osztályharcot és osztályuralmat egyaránt.

És ha ma az állam, mint a társadalom felett álló rendező jogi hatalom, az osztályok összeütöközései kiegyenlítésére, a jogi rend korlátainak építésben tartására alakulván tényleg mégis csak a gazdaságilag uralkodó osztály érdekében közreműködő, azt védő jogi szervezetté vált, — abban az esetben, ha nem lesz uralkodó osztály és nem lesz ezzel szemben oly más társadalmi réteg, amelyet az uralkodó osztály a kezében levő politikai (állami) hatalom útján elnyomni igyekszik, (mert a fennálló gazdasági mód kívánja annak a elnyomását, aminthogy régen a rabszolgaságot, vagy jobbagyságot ma pedig a bérmunkát fenntartani kívánja) és ha egyik osztály léte nem tételezi fel egy más osztály kizsákmányolását: akkor nem kell többé egy osztályt sem elnyomni, s így nem kell többé állami hatalom sem: az államra nem lesz többé szükség, azt nem törlik el, az elhal önmagától, s a társadalom, mint most már tulajdonosa az összes termelési eszközöknek, a termelést a termelők szabad és egyenlő asszociációja útján újjászervezi s megalkotja a szocialista társadalmat, mely osztályokat s állami kényszerhatalmat s ezzel járó előjogokat és osztályuralmat nem ismer.

Ha tehát egy osztály, mint a proletariátus, valamit elérni óhajt, fel kell keltenie tagjaiban az osztályérdeket, a normális, materiális ösztönöket s tudatára kell tagjait hozni annak, hogy emancipálódásához nem elég a burzsoázia jó hírére, humanizmusára és az örök szeretetre hivatkozni, amely bőségesen megrakott asztaláról alamizsnaként hullat morzsákat, mert a történelem csak egyes filantrópokat és nagy humanistákat mutat fel csupán, akik lemondtak mások számára jogaikról, de nem tud egyetlen egy oly osztályról sem, mely spontán elhatározásból és nem a körülmények kényszere alatt mondott volna le előjogairól. Mind harccal vívták ki maguknak az uralkodó osztályoktól más osztályok jogaikat, ezért, mint S o m b a r t oly találóan mondja, az érdekektől megerősített valóságos hatalmat kell a burzsoázia hatalmával szembeállítania a proletariátusnak is. Így aztán végső eredmény úgy az elméletben, mint a gyakorlatban az osztályharc, s az a jelszó, ame-

lyet a proletariátus hangoztat, nem a béke, nem a kiengesztelődés, nem az általános testvériesülés, hanem a harc, az osztályharc, melyet szóval és tollal vagy a mai gazdasági rend által nyújtott más eszközökkel is meg lehet vívnia a proletariátusnak anélkül, hogy az utcákon folyó véres harcot idézne fel küzdelme.

Ezt az osztályharcot proklamálja a német szociáldemokrata pártnak 1891-ik évi e r f u r t i p r o - g r a m m j a:

« . . . A társadalmi átalakulás nemcsak a proletariátusnak a felszabadulását jelenti, hanem az egész emberi nemét is, mely a mai viszonyok miatt szenved. A felszabadítás azonban egyedül csak a munkásosztály műve lehet, mert minden más osztály, dacára egymásközötti érdekívódásainak, a termelési eszközök feletti magántulajdon alapjain áll és közös célja a mai társadalom alapjai fentartása. A munkásosztálynak a kapitalisztikus kizsákmányolás elleni harca szükségképpen p o l i t i k a i h a r c . A munkásosztály gazdasági harcait nem vívhatja meg és gazdasági szervezetét nem fejlesztheti politikai jogok nélkül. A termelési eszközöknek az összesség birtokába való átmenetelét nem viheti keresztül anélkül, hogy ne jutott volna már önmaga is politikai hatalom birtokába. A munkásosztály ezen harcát öntudatosá és egységessé tenni és számára a természetes, szükségképpeni célt kijelölni — feladata a szociáldemokrata pártnak. A munkásosztály érdekei minden kapitalisztikus termelési renddel bíró országban egyenlők. A viláfgazdaságnak terjedésével és a világpiac számára való termeléssel egy ország munkásainak helyzete mindig függőbbé lesz más ország munkásainak helyzetétől. A munkásosztály felszabadítása tehát oly feladat, amelyben minden kulturált munkásai egyenlőképpen kiveszik részüket. Ennek felismerésében Németország szociáldemokrata pártja egynek érzi magát a többi összes államok osztályöntudatos munkásaival. Németország szociáldemokrata pártja tehát nem új privilégiumokért és előjogokért harcol, hanem az osztályuralomnak és maguknak az osztályoknak eltörléséért, mindenkinek neme és származására való tekintet nélküli egyenlő jogokért és egyenlő kö-

telességeért. Ez alapgézetekből kiindulva küzd a mai társadalomban nem csupán a munkások kizsákmányolása és elnyomatása, hanem a kizsákmányolás és elnyomatás minden fajtája ellen, irányuljon bár az egy osztály, egy párt, egy nem, avagy egy faj ellen.»

Azonban az, amit a szocializmus az osztályharcról s ennek végetvető szocialisztikus társadalom elkövetkezéséről tanít, nem áll magában. Optimisztikus reménységével szemben áll a pesszimizista felfogás, mely a történet folyamán az osztályellentéteknek csak növekedését látja, s nem talál megnyugtatót a szocializmusnak a kapitalisztikus fejlődés törvényeiről s az osztályharc véget éréséről szóló tanaiban. Hivatkozik arra, hogy minden fejlett társadalom számtalan osztályra és nem csak burzsoáziára s proletariátusra különül, hivatkozik arra, hogy a társadalmi differenciálódási folyamat véget még egyáltalán nem ért, sőt hatalmas erővel halad előre, hivatkozik arra, hogy csak a primitív társadalmak nem mutatnak fel osztályellentéteket, s hite szerint az emberiség fejlődéséhez, magasabb kulturális előhaladásához az osztályharc mindig szükséges volt és az is marad, az véget nem érhet, mert ha véget ér, megszűnik minden továbbhaladás, minden fejlődés.

Nem a mi feladatunk jóslásokba bocsátkozni itt a felől, hogy a különböző osztályok között ma tényleg meglévő szociális feszültség és harc a jövőben mily lefolyást fog vonni? Annyi bizonyos, és ezt itt feljegyezhetjük, hogy a szocializmus a merev és végletekig vinni hirdetett osztályharcból ma ténylegesen engedett. És ami egyfelől az államhatalom a különböző államokban s nagy államférfiak és nyugodt szemlélők rég igazságosnak ismerték el a szocialisztikus törekvések magját, másfelől az állami intézményeknek egyidejűleg növekvő demokratizálásával kompromisz szumra léptek a munkásság szervezeteivel s a kor mányok tagjaik közt a munkásság képviselőinek is helyet biztosítottak. A szocializmus tanainak alapján álló politikai — szocializmus tanak — pártok vezetőinek és tagjainak nézetei — részben legalább — változáson mentek át s mérsékeltebbek lettek az osztályharcra vonatkozólag is, 1895-ben pedig

maga Engels vonta vissza a sokáig neki tulajdonított «véres forradalom gondolatát.» S amióta a szocialista pártok a parlamenti és községi választásokon ott, ahol az általános választói jog szavazati jogukat már addig is biztosítja, ténylegesen és pedig, legtöbbször óriás mértékben növekvő szavazóaránynyal vesznek részt, ott már átléptek a mai államok jogi fundamentumára, s lemondottak az osztályharcnak szociális revolúciává fejlesztéséről.

Ez az átalakulás a nézetekben azonban lassan megy, s talán nem is fog teljessé válni, de hisz az — hogy úgy fejezzem ki magamat: magasabb szempontból tekintve — nem is szükséges. Soha, egyetlen tény, sem tud felmutatni a história, amely igazolná, hogy a túlzó radikalizmus hatása nélkül az uralmon lévő társadalmi osztályok az uralmon nem lévők érdekében tettek volna valamit! Túlzásnak mindig kell lennie a társadalmi törekvésekben és az azokat feltüntető eszmékben: az idő forgó kereke úgy is elgázolja e törekvésekből és eszmékből azt, ami adott viszonyok között meg nem valósítható, de ez a rész, ez a még meg nem valósított gondolat és be nem váltható törekvés további küzdelemre serkenti a törekvés és gondolat zászlóvivőit. Úgyis kompromisszum minden jelenlegi társadalmi berendezésünk: megegyezés a küzdő osztályok között, megalkuvás az erőviszonyokkal, melyek egyik-másik osztály hatalmát, tekintélyét, gazdagságát megadják. Ha egy osztály küzd érdekeiért, s a fennálló rend ez osztály törekvéseiből csak egy részt vált valóra, az további küzdelemre még mindig nyer ösztönzést: a K r i s z t u s tanai, az általános emberszereteten alapuló fenséges tanítások is az ember általános természetével, hajlamaival, tulajdonságaival oly elmentétben álló túlzó követelményeket tartalmaznak, amelyekről senki sem mondhatja el, hogy megvalósította azokat. Pedig magasztos eszmék és fenséges gondolatok, amelyek szerint élni életcélja volna minden embernek, akit azonban körülményei, viszonyai, s természete csak arra tesznek képessé, hogy a tanítások egy részét válthassa be s éljen legalább azok szerint. De ez az ideál, mely az erkölcsös és becsületes ember előtt lebeg, min-

dig az az alak, melyet a Krisztusban őrzött meg a vallási hagyomány és tényleges történet, az a Krisztus, aki a legtúlzóbb módon hirdette az emberszeretetet s a kővel dobót kenyérral visszadobni: tehát ellenségeinknek szívből, keserűség nélkül megbocsátani, tanította.

Ilyenek: túlzások és extrémák a társadalmi tanok is, s hirdetett rendszerük mind ideál, mely talán valóságában át életbe átültettetni sosem fog, de az küzdelemre és azáltal haladásra buzdít, s kulturális és morális tekintetben fejlődést jelent mindenkor.

Vagy élnének-e csak úgy is, oly erkölcsösen, ma az emberek, ha a Krisztus tanításai nem oly «túl-zó» emberszeretetet hirdetnének? S volna-e már csak annyi jótékony és humanitárius társadalmi intézményünk, ha nem ily «túl-zó» volna egyik-másik tanában a szociálizmus?

A Marx utáni szocializmus.

1. A marxizmus kritikája és a revizionizmus

Oly nagy koncepciójú, hatalmas tudományos rendszer, mint a marxizmus, amely a társadalmi gazdaságtan évszázados tételeinek megdöntésére irányul, bizonyára érthető módon hozta létre a bírálatot, hogy mi és mennyi az, ami a Marx — Engels-féle elméletekből elfogadható? Amióta pedig a «Kapital» harmadik kötete is napvilágot látott, az. u. n. polgári professzorok, nemzetgazdák és szociálfilozófusok oly beható és részletekbe menő bírálatokban részesítették a marxizmust, hogy hatalmas könyvtárrá szaporodott műveikről itt még csak áttekintést adni is hiába való kísérlet lenne.

A polgári gazdaságtan képviselői — hogy mi is éljünk e kifejezéssel — nagyban-egészen már az alapfelfogást tekintve eltérnek Marxtól. Az ő általok nyilvánosságra hozott kritikával foglalkozni tehát egyet jelentene azzal, hogy az egész társadalmi gazdaságtant állítsuk szembe a marxizmussal. Már pedig ez itt sem cél, sem feladat nem lehet. Azt a mozgalmat kell vizsgálnunk, a mely magoknak a szocializmust valló tudósoknak nézeteiben jelenti a Marxtól való távolodást. Azt kell keresnünk, hogy a tudományos szocializmus áll-e még ma is a Marx tanai alapján és ha áll, nem fűzött-e a Marx-féle alap gondolatokhoz más irányú következtetéseket, vagy ha nem áll e tanok alapján, miféle tételeket állított azok helyébe? Nem a szocializmus politikai elveiben, parlamenti és párttaktikájában végbement — s az előző szakaszban néhány szóval már is jelzett — változást akarjuk itt ismertetni: a tudomány elmélete

szempontjából a marxizmussal szemben, ehhez fűződve szociálisták részéről új nézetek és új gondolatok felvetésének ismertetése itt a mi feladatunk.

Minden elfogultság nélkül megállapítható, mi szerint Sombart kijelentése, hogy t. i. korunk társadalomtudományi és szociálpolitikai vitáknak középpontját még hosszú évek során is a marxizmus fogja képezni; teljes egészében igaz. A marxizmus még ma is erős és szilárd alap, döngetni, rombolgatni lehet azt és a kritika erősen ki is kezdte, de lerontani, lerombolni még mindig nem sikerült és előreláthatólag sohasem is fog sikerülni. S ha az orthodox marxizmus élén az olasz Labriolival (t 1903) s főleg az osztrák származású Kautskyt Károlylyal s mellettök az orosz marxistákkal, nem tud is már ma mindent megtartani abból, amit Marx és Engels hirdetett, az még egyáltalán nem a marxizmus teljes vereségét jelenti, csak ama tévedéseket tárja fel, amelyeket nagy és geniális férfiak is elkövetnek, amidőn egyes tényekből általánosítanak.

A marxizmus sokoldalú kritikájában a szociálisták közül is többen résztvettek, főleg az a férfiú, aki a marxizmusnak csaknem minden kérdésére kiterjesztette bíráló figyelmét, aki előbb maga is erősen orthodox és Kautskynak fegyvertársa volt, ma pedig a merevségből sokat engedő szociálista: Bernstein Ede. Az ő nevéhez a Marx-féle szociálistának szociálista részről eredő első terjedelmesebb tudományos kritikája fűződik, de egy szersmind az az irányzat is, amely a szociálistusnak a napi politikában a többi polgári pártokkal békésebb viszonyban és együttműködésben való részvételét, így eddigi taktikájának megváltoztatását is kívánja: egyszóval az a kettős, tudományos és politikai irányzat, amelyet revizionizmusnak nevezünk.

A revizionizmus genezisét abban kell keresnünk, hogy — amint a tények erről tanúskodnak — a Marx által megjósolt fejlődés útja a tényleges fejlődésével egybe nem mindenütt esik. Az a felfogás, hogy a szociálistus önmagától is el fog következni, mert a mai társadalmi rend az összeomláshoz vezet, s kell, hogy szükségképpen vezessen, az a felfogás, hogy a szociálistus hívei-

nek csak egy a feladata: a munkásság osztály-Öntudatának felkeltése és az osztály harc által a felbomlás siettetése, s az a felfogás, hogy inkább a mai munkásság létfeltételének pusztítása árán is, de pusztuljon el a mai kapitalista társadalmi rend, csak a jövő legyen szabad, s a társadalom megújuljon: nem talált híveket abban a táborban, mely a távoli célban keveset bízva s a messze jövőtől keveset remélve, inkább a mának, a jelennek igyekezett a munkásság jobb helyzete megteremtése érdekében célokat és feladatokat kitűzni. Egyrészt a fejlődés eddigi tényeinek szemlélete mellett, másrészt a kontinensen kívüli proletármozgalmak eredményei láttán jutott arra a gondolatra, hogy a kapitalisztikus fejlődés Marx-féle törvényeiben valahol hibának kell lennie, mert attól a nyílegyenes és gyors fejlődéstől eltért a világ menete. S amidőn pedig a marxizmus bírálata után, a hibát, felfogása szerint megtalálta s így elméleti tudományos szempontból igyekezett a fejlődés ismeretéhez közelebb jutni, ugyanakkor egy második feladatot is tűzött ki magának, a gyakorlati politikait: a proletariátus helyzeti javításának érdekében a szocialista parlamenti pártok és a polgári pártok között az egymás kölcsönös megértését, a békés együttműködést létesíteni, biztosítani.

E helyen bennünket természetesen csak az első szempontból érdekel a revizionizmus, amely azonban korántsem jelenti a marxizmussal való végleges leszámolást, hisz a marxista szocializmussal ennek ideálja is egybeesik; a végcél itt is, amint ott: a termelési eszközök társadalmi tulajdonná tétele. Csak az eszközök mások; már a jelen gyakorlati politikai életben a munkásmozgalomnak praktikus eredményekre való törekvése teszi szükségessé az eddigi eszközök újjal való helyettesítését, a tudományos elmélet terén pedig az igazság felismerésére való törekvés az elfogultatlanságot, a Marx tételeinek nem megtámadhatatlan dogmaként, hanem ott, ahol kell, kritikálásra is megérett tudományos elméletként való szemléletét.

A történelmi materializmus kritikájával röviden az illető fejezetben már foglalkoztunk, itt csak ismételhethők az ott mondottakat.

A marxizmus értékelméletének kritikáját Bernstein és társai részéről bővebben ismertetni amiatt nem tartjuk első sorban szükségesnek, mivel az értékelmélet magában véve nem képezi a marxista szociálizmust, csak annak kiindulási pontját, s amint van szociálizmus a haszonérték alapján, tehát a Marx-féle objektív munkaértékelmélettől különböző szubjektív alapokon, úgy lehet az objektív értékelméletből a szociálizmusétól különböző eredményekre is jutni. Csak annyi az itt megjegyzendő, hogy Bernstein a Marx-féle értékelmélet szükségképpen kiegészítőjének látja a Goszen-Böhm-Bawerk-féle határhaszont és határértékelméletet, mert szerinte a marxizmus értékelmélete a gazdasági élet nyilvánvaló tényeivel nem áll összhangzásban, az csak gondolatbéli konstrukció. — A határhaszonelmélet a lélektan ismert tételén: az ingerek ismétlődésével az általok keltett érzések hatásának folytonos csökkenésén alapul, azon, hogy a gazdasági életre átvive, szükségleteink is telíthetők, mert például az éhes ember sokkal nagyobb gyönyörrel nyúl az első falat étel, mint bizonyos mennyiségű eledel elfogyasztásával a még előtte levő ételek után, mert szükséglete már telítve lévén, a rendelkezésére álló étel rá nézve konkrét előnnyel: haszonnal nem jár. Minden jószágkészlet haszna növekszik az egyén számára akkor, ha a jószágkészlet növekszik, de a haszon növekedése sokkal kisebb, mint a készlet növekedése s nem áll azzal egyenes arányban. A jószágkészlet növekedésénél azt a részt, azt a növekedést, amelyet a gazdálkodó egyén még meg akar szerezni, haszonnövekedékek nevezünk, mert a habozás határán áll az illető, vajjon megszerezze-e azt, vagy sem? S ha a gazdaságosság elve vezeti, ezen a határon túl semmiképpen sem fog hozni áldozatot azért, hogy még csak egy részt is megszerezzen. A határnövedék által nyújtott hasznot határhaszonnak hívjuk, amely a készlet növekedésével csökken és a készlet apadásával emelkedik s megjelöli azt a legutolsó felhasználási módot, amelyre gazdaságos eljárás mellett valamely jószágot fordítani lehet. Az érték is, e felfogás szerint, attól a haszontól függ, amelyet a javaknak rendelkezésünkre álló utolsó részmennyisége bizto-

sít, vagyis a javak értékét a jóság határhaszna determinálja.

Ez az értékelmélet a marxizmusénak kiegészítője és szükségképpen módosítója Bernstein szerint, aki itt is ama bizonyos sokat emlegetett «polgári» alapokra helyezkedik s magából Marxból vett citátumokkal igyekszik felfogása igazságát bizonyítani.

Sokkal fontosabb azonban az érték kérdésénél a revizionizmus által a kapitalisztikus fejlődés elméletében mondottak, hol a gazdasági fejlődés eddigi tényének a «polgári szocialgazdák» által gyűjtött adatait s ezeken felépített következtetéseit nem is igen lehet kettéválasztani a revizionista szociálisták által végzett kutatások eredményeitől.

A gazdasági élet fejlődésének tényei a gyáripar, a forgalom, a bank és biztosításügy stb. terén a tökekoncentráció oly fokáról tanúskodnak, hogy első tekintetre is igazat kell adnunk az üzemek nagyobbodása, a tökefelhalmozódás és koncentráció kérdésében a marxizmusnak. Csupán a koncentráció tényleges terjedelmének s különösen lefolyása gyorsaságának számokkal való feltüntetése oly kérdés, melynek tisztázása a tények igaz ismeretéhez szükségesnek látszik. Különben is erre alapítják a koncentráció elméletével szemben a revizionisták is kifogásaikat

A német foglalkozási statisztika 1882 és 1895-ből, mely azonos alapokon készült, ad leghívebb felvilágosítást e tekintetben. Németországban az ipari kisüzem (mely csak az egyedül dolgozó mestert, vagy öt és vele együtt legfeljebb 5 munkaerőt foglal magában 1882-től 1895-ig 79.000 személylyel kevesbedett, amennyiben 3,270.404 kisiparosról leszállt 3,191.125-re, ami 2,4% csökkenésnek felel meg, míg az ipari középüzem (6—50 személylyel) 793.000 munkaerővel, vagyis 71,5%-kal és a nagyüzem 1,353.000 személylyel, azaz 87,2%-kal növekedett. És amíg 1882-ben az ipari középüzem 1,109.128 személyt foglalkoztatott, 1895-ben már 1,902.049-et; a nagyüzem pedig 1,554,131, illetve 2,907.329-et. Az arány is, mely a három ipari üzemcsoport között 1882-ben fennállott, midőn a kisüzem 55,1, a középüzem 18,6 és a nagyüzem 26,3%-ot tett ki a benne elfoglaltak számát

tekintve, 1895-ben 39.9-re apadt, illetve a középüzemnél 23,8, a nagynál pedig 36.3%-ra nőtt. De ugyanígy alakul a százalékokban való számítás az üzemek számát tekintve, mert a kisüzem 1882-iki 95.8%-os aránya leszállt 1895-ben 92.6-ra, a középüzem 3.8 %-a felszökött 6.5%-ra és a nagyüzem 0.4 %-a megnövekedett 0.9%-ra.

De ily nagy a növekedés a testetlen erőknél is, amelyek tekintetében még nagyobb a nagyüzem túlsúlya. Pl. a híres ágyúöntő Krupp-cég 44.000 munkást foglalkoztat és 36.560 lóerő felett rendelkezik, úgy hogy 13 év alatt az emberi és gépi munkaerőt kétszeresénél többre növelte.

Egyébként Nemetországban a textil, a kémiai, gépépítészeti, bánya, malom és ércfeldolgozó ipar az, amelyben a tőkekoncentráció óriás terjedelmet vesz s a csak 1000 munkásnál többel dolgozó üzemek aránya ma már 18%-ot tesz.

Franciaországban az előhaladás csak a cukorgyártás terén igazolható statisztikailag, hol a gyárak száma csökken (1881—82-ben 486 volt, 1902—903-ban csak 332), de termelésök emelkedik (337 millió kg-ról 776 millióra), s 1896-iki statisztikai felvétel (recensement des industries et professions) azt mutatja, hogy az ipari nagyüzemek, melyek 50-nél több személylyel dolgoznak, a közlekedési eszközök munkásainak be nem számításával az összes ipari személyzet 45%-át foglalják magokban. Belgiumban is körülbelül az az arány az 1896-iki recensement des industries et des metiers szerint.

Angliában főleg a textiliparban nyomozható ki ez a fejlődési mozgalom, hol az egyes üzemekre eső munkások és orsók, illetőleg mechanikai szövőszekek száma állandóan szaporodik, mert míg 1870-ben az összes fonógyárak száma 4202 volt s az orsóké 45,553.111, addig 1890-ben fogyott ugyan a fonógyárak száma, 3706-ra csökkent, de az orsók száma 53,641.062-re nőtt. A szövógyárak száma ugyanezen két időpontban 3345, illetve 3655 volt, a mechanikai szövőszekek száma pedig 610.004-ről 822 489-re emelkedett; a kétféle gyárban foglalkozást talált munkások száma 20 év alatt 907.230-ról 1,084.631-re szaporodott.

Az északamerikai Egyesült Államokban a koncentráció előhaladása az összes iparágaknál kimu-

tatható, még ha csökkent is egyik vagy másik iparág üzemének száma, azok nagysága óriási mértekben emelkedett. A census szerint 1880-ban az összes üzemek száma 123.025, tokéje 533,245.35 dollár, tehát egy üzemre átlagban 4335 dollár; alkalmazottjaik és munkásaik száma 57.059, a termelés értéke 1,019.106.610 dollár volt. Ugyanezek a számok 1900-ban az üzemek számánál 512.339-re, a tőkénél 9,835.086.909 dollárra az egy üzemre eső átlagos tőkénél 19196 dollárra a munkások számánál 5,713.976-ra, a termelt javak értékénél 13,014.287.498 dollárra növekedtek. A forgalmat közvetítő üzemek terén ugyanilyen az arány s a tengeri hajózás, főleg a gőzhajózás csaknem kizárólag a nagy társaságok kezeiben van, s a világ gőzhajózási üzemében a hajók átlagos tonnatartalma, mely az egyes vállalatokra és 1880-tól 1905-ig kétszeresnél többre, 2572-ről 5486-ra növekedett. S azon nagy vállalatok száma, melyek 100.000 tonnatartalomnál nagyobb flottával bírtak, 1880-ban csak 3 volt összesen 357.1 tonna tartalommal s 1905-ben már 39 darab 7,157.590 tonnával, vagyis arányok 5.2%-ról 27.6%-ra növekedett. A kereskedelem hasonló centralizációt mutat. A kis kereskedelmi és szállítási üzemek, melyek 6 személynél kevesebbet foglalkoztatnak, ugyan nem csökkentek számra és személyzetre nézve, de szaporodásuk abszolút számokban határozottan elenyészik a nagy és középüzemekéhez képest. A nagy áruházak és raktárak száma óriásilag megnőtt. Parisban a Louvre és a Bon Marché-áruház 150—180 millió frank forgalmat, a londoni Spiers and Pond cég 38 millió márka tőkét, a Whiteley-áruház 44 millió márka forgalmat mutat ki. A chicagói Siegel, Cooper and Comp. cég forgalma 72 millió, a Marshal fieldé 64, a berlini Wertheim-áruházé 32 millió márka.

A speciálkereskedelem egyes ágai más módon terjesztik a nagy raktárak intézményét. Az angol Lipton-cég, mely gyarmatárú kereskedelemmel foglalkozik s 50 millió márka tőkével bír, 300 fióküzlettel rendelkezik Angliában, a Salamon and Gluckstein dohánygyára 140 fiókkal, így van ez más téren is, pl. a berlini Aschinger, a pá-

risi Duval cég vendéglői számos fióküzletet tartanak a város minden részében. Vannak szállodátársaságok, melyek nemcsak egy államban tartanak fenn számos szállodát, hanem különböző világrészekben is, amidőn tehát nem egy óriás üzlet megnagyobbításában nyilvánul a koncentráció, hanem a helyi üzletek száma szaporításában s ezek mind ugyanazon vállalat részei.

A bankügy terén hasonló a koncentráció s a biztosítás terén is, melynek számadatait e helyen feleslegesnek tartjuk tovább felsorolni, hanem utalunk a Sombart «Der moderne Kapitalismus», Bourguin „Les systémes socialistes”, Macrosty »Trusts and the State» című munkáira és a különböző statisztikai kimutatásokra.

E koncentrációnak két következménye van egyrészt a tőkének a részvénytársaságokban való felhalmozódása, másrészt az önálló vállalkozók számának az alkalmazottak számával szemben való állandó csökkenése.

Az első következményről tanúságot tesz az, hogy Franciaországban a részvénytársasági tőke 1899-ben már 13 és fél milliárd frankot tett ki, Angliában 1904-ben 56 milliárd és Németországban 8 milliárd márkát, ami azonban tiszta képet nem ad, mert egyik másik nagyobb üzem (pl. vasutak) ide nincs számítva.

A másik következményt pedig legjobban mutatják a németországi adatok, hol a kereskedelemben és az iparban a vállalkozók még 35%-ot tettek 1882-ben, míg 1895-re számarányuk 26-ra szállott le, s ha a vállalkozók számából levonjuk az egyedül dolgozó vállalkozók számát, úgy az iparban ez idő alatt a számarány 17.3-ról 12.2-re, a kereskedelemben pedig 26,3-ról 22.9-re esik.

A kapitalisztikus koncentráció okát jól tudja mindenki: a nagy üzemnek a verseny harcban a kisebbek feletti fölénye természeti törvény erejével késztet a koncentrációra s az ebből származó előnyök is mindenki előtt ismeretesek, úgy hogy itt azok bemutatását mellőzhetjük is.

De a koncentráció tovább folyik a már említett apalakon túl, amidőn az önálló vállalatok egyezsége lépnek avagy egy vállalattá olvadnak, részben vagy egészben lemondván függetlenségökről, hogy a ver-

senyt enyhítsék, a termelést szabályozzák vagy a piacon monopolizálják. Nemcsak spekuláció céljából létesült átmeneti kötelékek ez alakulatok, mint a ringek, a cornerek, amelyek egy nagy piacon bizonyos áruira nézve hausset vagy baisset csinálni akarnak, s a nyereség elnyerése után feloszlanak, hanem valóságos, hosszabb időre alkotott vállalatok, amelyeket a verseny és az abból származó visszaélések hívnak létre, amennyiben ezek orvoslása által a vállalat számára biztosabb gazdasági helyzet teremtése a céljuk.

Ha a vállalatok önállóságokat és függetlenségöket megtartják s egy bizonyos célra egyesülnek, kartell vagy pool a nevek, melyek ugyanazon vidékre, egy egész országra, vagy az egész világra kiterjedőleg ugyanazon termelési ághoz tartozó s eddig egymással versenyben állt vállalatokat fűznek egybe, hogy a szabad verseny közös következményei elől, lehetőleg a piac monopolizálása által szabaduljanak s a gyenge üzemetek az árak emelése által fentarthassák. De egyesülhetnek úgy is a vállalatok, hogy az egyes vállalat teljesen elveszti önállóságát s beolvad egy új teljesen egységes vállalatba, mely a legtökéletesebben organizált egyesülés. Egységes vezetése folytán a termelési költségeket a lehető legalacsonyabb színvonalra csökkenti s csak azon üzemeteket tartja fenn, melyek technikájuk tökéletessége folytán a legversenyképesebbek. Ez a trust, az Egyesült Államok vállalatbeolvasztó alakja, mely egyes geográfiai beosztással takarékoskodik a szállítási költségekben s a messzemenő munkamegosztás által minden egyes külön üzemet bizonyos speciális árúk előállítására rendezi be. Amerika a hazája a trustöknek, melyek a tömegtermelés minden ágát ma már hatalmok alá hajtották. Csodás gazdasági organizmusok ezek, melyek a szabad verseny anarchiájából mind több és több részét veszik ki a termelésnek s a lehető legolcsóbban, a lehető legtöbbet és a lehető legjobbat termelik. Az elfecsérelt munkát küszöbölik ki, s a terv és előrelátás nélkül dolgozó embertömegek munkája helyére a harmonikus, tervszerű munkát léptetik s bár a profithajzásnak eszközei éppannyira, mint más kapitalista vállalatok — amint ez az U p t o n

Sinclair «The Jungle» című regénye a hústrust borzalmi leírásával s a trusttöknök ennek nyomán fakadt állami megrendszabályozása megmutatta, — ma is jobban tudják kielégíteni a fogyasztók szükségleteit, mint az inkább elszigetelt, magokban álló magánvállalatok. Tény, hogy a trustök az ipari és forgalmi fejlődés útmutatói s Marx aki még nem ismerte ez egyesületeket, látnoki szemmel vette észre a jövő termelési koncentrációját, ha annak megjelenési alakját világosan nem látta is.

A gazdasági tények e világos és félre nem magyarázható adataival szemben vajjon állít-e szembe valamit a revizionizmus? Állít maga Bernstein is a «Die Voraussetzung des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie» című munkájában, de úgy látszik maga sem tart ki állhatatosan állításai mellett s inkább a koncentráció amaz akadályaira fordítja figyelmét és azokat a gátló momentumokat helyezi éles világításba, hogy reájok építhessen, amelyek a kisiparban és a kiskereskedelemben a koncentráció elé tolulnak.

A kis üzemek ama gyors tönkremenetele s eltűnése a világ színpadáról, amelyet Marx munkáiból magok a marxisták képviselői is látni reméltek, tényleg nem következett be. Mert ha a kisipar árútermelő alakjait a nagy gyári üzem a termelés kezdetétől annak befejezéséig pótolja is, amidőn pl. a takács helyét a maga szövőgéppel elfoglalja, a munkatermelő iparnál a gyár általi pótlás nem igen vált eddig s a jövőben sem fog válni lehetőségessé, mert a szobafestő, mázoló, kőműves munkáját csak egyes részeiben, de nem teljes egészében tudja magának megtartani a gyárüzem. A műipar, az iparművészet a kis üzemnek megmarad, bár az egyszerűbb termékek előállítására, pl. butoralkatrészek készítése itt is átment a gyár üzemébe s a kézművesnek a komplikáltabb vagy művészibb munka marad, — a kisipar kereteinek szélszűkítése, szűkítése állandói s el nem tagadható jelenség s munkásainak a nagy üzemtől való függésének ténye világos, bárhogyan is akarják egyesek a kisiparosok számának egyes helyeken való növekedésével az ellenkezőt igazolni.

Nem az a tény, hogy már eltűnt a kisipar s az őt felbontó processzus teljesen befejeztetett, hanem az, hogy tagadhatatlanul a tönk felé szalad a kézművesség, s ha még fennmarad is belátható időn belül valami belőle s egyes ágai korlátozzák is a koncentrációt, sorsa egyáltalán nem biztató. A koncentrált nagy üzemek, ha nem is csak magok egyedül, de a városi élet megváltozásával beálló helyi okok, a szokás, a divat módosulásával karöltve bizony rombolják a kisipar s általán a kisüzem bástyáit, amelyek ma még tagadhatatlanul tudják korlátozni a koncentrációt s belátható időre biztosítják a fennmaradó kisüzemek tengődését: de a bástyák nem oly erősek, hogy megvédhessek örök időkre ezt az üzemi alakot. És még ott is, hol, mint a munkatermelő iparban, e védelem legteltesebbnek látszik, a kisüzem a versenyben több életképességgel bíró nagyobb üzemeknek enged helyet.

A revizionizmus elméleti tételei azonban egy más, a marxizmus által nem igen érintett téren megállani látszanak. Ez a tér a mezőgazdaság, mert amíg a nagyipar és a kereskedelem világosan feltűnteti a koncentráció felé való törekvést s a kis üzemek helyzete rosszabbodását és számok általános csökkenését azon helyeken, ahol a nagy üzemekkel versenybe jutottak, a mezőgazdaság terén hasonló jelenség nem vehető észre.

Marx csak elvétve tesz nyilatkozatot a Kapitalban a mezőgazdaságról, így pl. a III. kötet 2. részében: »A mezőgazdasági háziipar, amely a parasztember gazdaságának normális és kiegészítő részét képezi, megsemmisül a nagyipari fejlődés folytán. A föld lassanként elszegényül és kiszípolyoztatik. Azon közös földeket, amelyek a parcellagazdaság kiegészítő részét képezik és a paraszt gazdaságának az állattenyésztést csak ezek teszik lehetővé — a nagybirtokos uzurpálja. Az agrikultura terén való javítások is, amelyek egyrészt a földtermékek csökkenését idézik elő, másrészt pedig nagyobb kiadásokat és gazdagabb tárgyi termelési feltételeket kívánnak, hozzájárulnak ehhez. Az uzsora és az adórendszer elszegényítik a parasztságot és a parasztbirtokot. A földbirtok ára fejében fizetendő tőke elvonja a föld kultúrájától

a tőkét, beáll a termelési eszközökben a végtelen elaprózódás és a termelő parasztság elszegényülése. Az emberi erő végtelen módon elpazaroltatik. A termelési feltételek progresszíve rosszabbodnak s a parcellagazdaság szükségképpen törvénye a termelési eszközök megdrágulása lesz. A kisbirtok egy, a társadalmon félig kívül álló barbár osztályt teremt, amely a primitív társadalmi formáknak összes durvaságát és darabosságát egyesíti a civilizált országok összes nyomorúságával és kínjaival.» — Azonban a mezőgazdaságra nézve is a koncentráció felé ugyanazt a törekvést látja az egyes tényezőkből kiviláglani, mint az ipari s a kereskedelmi téren.

A beható statisztikai vizsgálat azonban nem igen engedi meg a revizionisták szerint, hogy a mezőgazdasági üzemek is a koncentráció felé törekvőknek szemléltessenek, igaz, hogy ez a mozgalom oly különbözőleg alakul az egyes államokban, hogy igen nehéz a változatos tényekből egységes törvényt levonni, s még azokban az államokban, amelyekben a parasztbirtok kultúrája előtérben van, tényleg meg van a törekvés, amely egyszerre kedvez a nagy üzemek kialakulásának s a földbirtoknak parcellaüzemekbe való feldarabolásának: a túlnyomó nagy üzemekkel bíró országokban inkább a kisebb és a középüzemek szaporítására irányuló törekvés észlelhető, habár a megfigyelések legtöbbször oly szűk körre szorítkoznak, hogy egységes törvényszerűséget megállapítani nem igen lehet. (Bourguin).

Tény az, hogy Franciaország, Belgium és Dánia legújabb statisztikája a kis, illetve középüzemek jelentéktelen relatív csökkenését mutatja; Franciaországban az 10—40 ha-ig terjedő középüzemek kiterjedése 1882-től 1892-ig 29.93 %-ról 28.99 %-ra apadt, a nagy üzemeké ellenben 44,96 %-ról 45.56%-ra szaporodott; Belgiumban a 10 há-ron alóli parcella- és parasztgazdaságok száma csökkent jelentékeny mértékben 1880. és 1895. között, de a közép (10—40 ha) és nagy (40 há-on felüli) üzemek száma növekedett. Dániában 1885. és 1895. között valamit csökkent a parasztgazdaságok által előállított termelvények össz mennyisége az összes termeléshez viszonyítva. Más államok-

ban ellenben más a fejlődés iránya. Németországban az 1882. és 1895. évek között a 2—20 ha-os parasztgazdaságok száma és területe jelentékenyen megnövekedett, 12,348.000 ha-ról 13,027.000-re/ellenben a középzemek (20—100 ha között) 9.908,000 ha-ról leszálltak 9,870.00 ha-ra, ami annál jelentékenyebb, mert ez idő alatt az egész szántóföld 650.000 há-val növekedett. A parcellagazdaságok száma hatalmasan nőtt ugyan, de egy néhány ezer hektárral kevesebb lett a területek.

Hollandiában, mely a kisüzem országa, a statisztikai adatok hiányossága dacára is megállapítható, hogy a kis- és középzemek szaporodnak, mert az 1—50 ha közötti gazdaságok száma az 1885—1895. közti években növekedett, amíg a nagy gazdaságoké csökkent.

Az Angliában uralkodó nagyüzem az 1885—1895. között körülbelül 142.000 há-t vesztett, s megkevesbedtek a 2. há-ron alóli parcellaüzemek is, míg az e két szélső csoport között fekvő gazdaságok szaporodtak: ezek között is főképp a 20—40 há-nyi gazdaságok, amelyek ma már az összes földbirtokoknak 15 %-át teszik, az 1885-ik évi 14.6 % helyett. A 40—120 ha közti gazdaságok területének arányszáma is nőtt 42%-ról 42.59 %-ra, míg a 120 há-ron felüli nagyüzem 28.4% arányszámról 27.37 %-ra szállott le.

Egészen mások az Egyesült-Államok mezőgazdasági viszonyai, melynek statisztikai adataiból kiviláglik, hogy a kapitalisztikus művelés, vagyis az intenzív, tőkére szoruló kultúra előhaladása kedvez az üzemek megosztásának. A latifundiumok csak oly vidékeken alakúlnak, amelyek a letelepülés elől el vannak zárva, mert más helyeken előnyösebb áttérni az intenzívebb és változatosabb kultúrára, abban az arányban, amint a népesség és vagyonosság növekszik, mintsem az állattenyésztésnél és az extenzív, csak egy vagy más gabonafaj termelésére szorító kultúránál megmaradni. Mert a kezdetleges, trágyánélküli mezőgazdaság, amint az az óriás farmokban divatozik, utóvégre is kimeríti a talajt és a tiszta hozadék megcsappanásához vezet, éppen azért a nagy üzemek a kultúra előhaladásával az Egyesült-Államok-

ban és Ausztráliában is a feldarabolás útjára térnek át.

Mindebből, mint Bourguin is megállapítja, lehetetlenség a mezőgazdasági téren a koncentrációt feltüntető általános törvényt levonni. A mezőgazdasági kis- és középüzem főnmarad, sőt némely államban éppen a nagyüzem kárával szaporodik.

A statisztika tehát nem látszik igazolni a Marx jóvendölését, hogy a nagyüzem mind felszívja a kicsit még a mezőgazdasági téren is, mert oly technikai előnyei vannak, amelyekkel a kisgazdaság nem bír. A mezőgazdasági koncentráció és másodsor a mezőgazdasági nagyüzemnek előnyei képezik azt a híres két pontot, amelyben az orthodox marxizmus és a revizionizmus hívei egymással összetűznek.

Kautsky a vezetője az első pártnak, míg Bernstein állásfoglalásához legújabbban Edward David csatlakozott híres munkájában, mely Socialismus und Landwirtschaft nevet visel.

Kautsky az Agrarfrage-ban megállapítja a nagyüzem előnyeit a nagy- és kisüzem közötti kvalitatív különbséget a ház, az udvar, a háztartás terén egyaránt igazolja állításait. Mert a földművelésnél a gazdasági üzem és a háztartás szoros összefüggésben van egymással, míg az iparban — a kis- és a házi ipartól eltekintve — a kettő egymástól teljesen független.

Egy nagy birtok, melynek terjedelme 50 parasztbirtokéval egyenlő és az 50 parasztbirtok között íme itt a nagy különbség: ott van egy konyha, egy tűzhely, itt pedig mindakettőből 50. Ott talán van 5 szakácsné, itt 50 háziasszony; ott telen 5—6 szobát fűtenek, s 5—6 lámpát égetnek, itt 50-et kell. A nagybirtok háztartásában nagyban vásárolják a petróleumot, a kávé, a vaj, stb. stb., minden fogyasztási cikket, a kis parasztbirtokéban kicsinyben és sokkal drágábban. A nagybirtok gazdasági udvarán egy istálló 50—100 tehénre van berendezve, a kisbirtoknál minden udvaron van egy-egy, tehát összesen 50 istálló, s mindenik csak 1—2 tehén számára. Ott egy csűr, egy kút van, az itteni 50 helyett. Mily erőpazar-

lás a háztartás körül a kisbirtoké, de mily erőpazarlás a határban, a gazdaság körül is! Hiszen ha egy földbirtokot, mely egy darabban 10 ha. terjedelmű, körül akarnak keríteni, ehhez hétszer-ténél kevesebb kerítés kell, mint ha 50 földdarabot akarnak körülkeríteni, melynek mindenikének terjedelme csak 20 ár, mert minél kisebb a földdarab, annál nagyobb a határainak hossza terjedelméhez irányítva. Ugyanez a fölény van meg a nagybirtoknál az utak tekintetében is. De meg a felszerelést tekintve is ez az arány. Az 50 parasztbirtoknak 50 ekéje, 50 boronája, 50 szekere van, a nagybirtoknál sokkal kevesebb kell mind e fentiekből, ha még terjedelme ugyanilyen is.

De a művelési eszközök nagyobb munkaereje is szembeötlő a nagy birtoknál: gőzekét, sorvetőgépet, kaszáló- és cséplőgépet nem igen tud beszerezni a kisbirtok, a nagyüzem mindezzel dolgozik és így jobban is dolgozhat.

A kisüzemnek ugyanazon területen sokkal több szerszámra, emberi és állati s más erőre van szüksége, mint a nagyüzemnek, hogy ugyanazt az eredményt érhesse el. 50 ekéhez és kocsihoz a parasztbirtokosnak ugyanannyi igára és emberre van szüksége, a nagy birtokos pedig 5 ekéhez és 5 szekérhez — mert annyi neki elég — csak 5 fogatot, igát, s 5 kocsi tart. A kettes ekéhez egy ember s három ló kell, hogy ugyanazt a munkát végezze el, mint 2 egyes eke, 2—2 lóval és 1—1 emberrel, a hármás eke pedig egy emberrel és négy lóval elvégzi azt, amit 3 egyszerű eke 3 emberrel és 6 lóval végez.

A nagyüzem a saját embereivel, kovácsaival, szíjgyártójával eszközölteti a javítási munkákat s állítat elő egyszerűbb szerszámokat, a kisüzem pedig lépten-nyomon idegen s drága munkára szorul.

A tervszerű munka a nagyüzemnél mindenhol lehetséges: jobb a kihasználás, a pazarlás elkerülhető, pontos a trágyázás, a szükséges meliorációk mind foganatosíthatók; a nagyüzem könyveket vezet, mindenkor tudhatja, mennyi az aktív és passzív mérlege. A nagybirtokos, mint rendszeren képzett gazda, jobban tudja megválasztani az ültetendő növényeket, a földjén tenyésztésre

alkalmas állatfajt. Az ő üzeme racionálisabb, észszerűbb, mert nagy üzem, kezelési költségei csekélyebbek, földjavítás, vízlecsapolás, illetve öntözés folytán földje értékében folyton emelkedik, terményei kereskedelmi értékesítése jobb, szállítási költségei a termékek nagy tömege folytán olcsóbbak, az uzorás hozzá nem tér, a hitele is szerfelett könnyű és olcsó.

A hitel kérdése világítja meg talán legjobban a nagy és kisüzem közötti óriás különbséget: L a f a r g u e franciaországi kutatásai szerint 300 frank jelzáloghitelnél a kamatok, a szokásos költségek, a közvetítés, a bélyeg, a telekkönyvi díjak stb. 48 $\frac{1}{2}$ frankot tesznek ki, így a hitelt igénybevevő csak 251 és fél frankot kap valóságban kezeihez, íme, mily drága a kisember adóssága! S ha 200.000 korona jelzálog-adósságot vesz tel valaki, aránylag ez nem okoz több fáradtságot és költséget, mintha csak 2000 koronát vesz fel.

A személyi hitel még rosszabb. A paraszt a falusi szatócs uzorájának kerül karmai közé, aki aztán rendesen kiszípolozza. A vagyonos nagybirtokosnak mindig készen áll a városi nagy bank vagy takarékpénztár, a maga olcsó pénzével.

Mindezek csak azt mutatják, hogy a nagybirtok mily sok tekintetben fölényben van a kisbirtok, s a nagyüzem a kisüzem felett.

És mégis a statisztikai adatok s a fejlődés tényét nem látszanak igazolni a Marx jövendölését, hogy a koncentráció a mezőgazdaság terén is beáll. Sőt épp a bajor szociáldemokrata párt vezére, Georg von Vollmar hangoztatta már 1894-ben, a frankfurti pártgyűlésen, az agrárkérdésről szóló referadájában, hogy a mai mezőgazdaság nagyüzeme, ahol kivételes viszonyok nincsenek, egyáltalán nincs oly óriás fölényben a versenyt tekintve a kisüzem felett; ha a szemtermelés terén, ez volna is az eset, az állattenyésztés terén, amely a gabonatermelés kevéssé jövedelmező volta folytán s a világgpiac megnyílta miatt kiterjedő fölen van: a nagybirtok fölénye nem állhat meg. Marx az északamerikai óriás farmok, s a gőzerővel dolgozó hízlaló telepek példájából vont le általános következtetéseket. De az intenzív állattenyésztésnél, amelynél a csorda vagy

gulya legfeljebb 60 — 70 állatból áll, de az mind jól gondoztatik, nem a nagy, hanem ellenkezőleg, a kis- és középzüzem van fölényben. Ez áll a gyümölcs, szőlő, zöldség és a kereskedelmi növények termesztéséről is. E tényéknél, amelyek az ipari téren tapasztaltaknak annyira ellentmondanak, azt kell figyelembe venni, hogy a parasztember nem csupán árúkat termel, hanem saját fogyasztása céljaira is állít elő javakat, saját munkája gyümölcseit élvezi. Éppen ezért nem egy agrárpolitikus következtetheti e premisszákból azt, hogy a nagyüzemek csupán extenzív üzemnél vannak a mezőgazdaságban előnyei, s hogy a gazdasági fejlődés a gazdálkodás intenzitásának növekedésével az üzemek kisebbedése felé vezet.

Ezen tényekre alapítja agrárpolitikáját D á v i d és az ő nyomán a mi magyar viszonyainkat beható vizsgálat alá vevő R á c z Gyula és D á n i e l Arnold is mind azt igazolják, hogy a nagybirtok csak a szemtermelés terén van fölényben a kis üzem felett, mert amaz nem mindenkor feltétlenül leggazdaságosabb s ezért is nem szükségképpen pusztítja el a kicsiny üzemeket.

A nagybirtokot különben sem a gazdasági fölény hozza létre, hanem a középkori hűbéri világ s alapja: erőszak, katonai vagy politikai szolgálatok jutalmazása volt S a m i n t D á n i e l Arnold a magyar földbirtokviszonyokra megállapította, a nagybirtok az 1880-as évek tengerentúli gabonaversenye, s így az árak esése folytán arra kényszerült nálunk is, mint más államokban, hogy olcsóbb termelési technikát alkalmazzon, külterjesebben művelje a földet, hogy jövedelmezőbb legyen számára a termelés. Mivel pedig a föld csökkenő hozadékának törvényei szerint nagyobb arányban lehet a földre fordított költséget kisebbiteni, mint amily arányban a termés ezáltal csökkenni fog: a nagybirtok egész nyugodtan tette meg a külterjesebb művelésre való áttérés útját, csakhogy a maga létét fentarthassa. Igaz, hogy így a munkakerőben való kínálat lett nagyobb, s növekedett az időszaki mezőgazdasági tartaléksereg, a kivándorlás vett nagyobb arányokat, de a nagybirtoknak meg kellett tennie azt, mert ő nem élhet meg, ha nem extenzív szemtermelést űz, amint-

hogy a középbirtokot is tönkretenné, ha a munkabérek csak egy kevésbé jobban emelkednének, mint a hogy már ma állanak.

Egyedüli egy kivezető út van; ez pedig oly gazdálkodás, mely már alkotásánál fogva nem a természeti hozadékra, hanem a munkára helyezi a súlyt. A szerfelett intenzív mezőgazdasági üzem ez, amely miatt ugyan elpusztul a nagyüzem, mert az ő rendszere nem bírja ki a magas napszámokat, de ezt ezt az intenzív üzemet megtudja valószínűsíteni az a kis- és törpebirtok, amelyet Marx és társai reakciós üzemeknek tartottak, ha a szövetkezeti eszme által egybekapcsolatva, meg tudja szerezni mindamaz előnyöket, amelyekkel ma a nagybirtok bír, de nem esik bele ama hibákba, amelyek ma a nagybirtok attribútumai.

Dávid és követői a szövetkezeti eszme által összefűzött kisbirtokokra helyezik tehát a szocializmus agrárpolitikáját illetőleg a fősúlyt, s a tények nekik látszanak igazat adni szemben Marxszal és Kautskyval.

A vita azonban eldöntve teljesen még ma sincs.

Ami pedig a revizionista íróknak a proletariátusnak Marx által hirdetett fokozódó elszegényülésére vonatkozó kifogásait illeti, csak azt lehet megjegyeznünk, hogy a tények nem azt mutatják, hogy a bér állandóan kevesbednék, de hát ezt Marx sohasem is állította e theóriában, melynek tartalmát elnevezése nem is fedi; ő csak arra mutatott rá, hogy a munkásság feltételei egyre prekérebbekké lesznek. E kérdésben lehet vitázni, épp úgy, mint a válságok kérdésében, amelyek ma már tényleg nem oly pusztító hatásúak, mint régebben, avagy a kapitalisztikus társadalmi rend összeomlásának theóriája felől, de ezen problémák mellett való állásfoglalás tekintetében pro és kontra egyaránt hozhatók fel indokok, úgy, hogy eldönteni még ma e kérdéseket, igazán objektíve, meghaladja erőnk és tudásunk s judiciumunk körét.

Azt a gyors léptekkel való haladást a kapitalizmus felbomlása felé, amelyre való hivatkozás az orthodox marxizmus irataiban annyiszor történik, nem mutatja a világ fejlődése, amennyiben ennek képeről számszerű adatokat lehet gyűjteni. Hogy azonban anélkül, hogy tudnánk, vagy csak tudni

is szeretnénk erről nem oly sebes tempóban vágatunk-e ama nagy «debaclé» felé, mint Marx — mondjuk — látnoki szemmel észrevette, vagy hogy az ő egész tudományos meggyőződésé érelődött hite csak arra szolgált, hogy öntudatot ontson egy sorsa javításáért küzdő hatalmas nagy osztályba, s azt lelkesítse és erejét megsokszorozza?... azt már döntsék el azok, akik állítanak, vagy akik tagadnak.

2. Újabb szociálista elméletek.

Az előbbi szakasz bevezetésében mondtak álláspontján maradvá, kell itt azon újabb elméletekkel foglalkoznunk, amelyek a szociálistust valló tudósok nézeteiben jelenti a Marxtól való távoldást, s jelenti egyszersmind egy, vagy más irányban a Marx-féle elméletek korrigálását, kiegészítését.

Így szűkítvén meg e fejezet tartalmi körét, egész nyugodtan mellőzhetjük a D ü h r i n g-féle «szociálistárius» rendszer vagy az E f f e r t z-féle szociálistmus ismertetését. Nagyobb körben úgy sem ismeretesek ezek, és hatásuk a szociálistmus tovább fejlődésére nem igen volt. Legfeljebb a Düh-ring munkájának, közvetve egyrészt M e n g e r r e való hatása miatt, másfelől pedig — Engels útján, aki a Düh-ring Marx elleni kirohanásait egyik, igen híres és már említett munkájában kereken visszautasítja, s felhasználja az alkalmat, hogy a Düh-ring rendszerének szószoros értelemben való agyoncséplése mellett a marxizmus tételeit explikálja és magyarázza.

Az amerikai betűszedő, később szerkesztő és világhírré szert tett publicista, Henry G e o r g e rendszer, mely a földbirtok államosítását (nationalization of land) kívánja és így egy fajta a kollektvizmusnak, nem igen fejtegethető itt, bár méltán érdemelné meg a vele való bővebb foglalkozást, hisz tanainak követői, az u. n. f ö l d b i r t o k r e f o r m j á t kívánók, az európai államokban elég szép számú csoportot alkotnak s a német birodalmi gyűlésen, mint n e m z e t i s z o c i á l i s t a p á r t (nationalsoziale Partei) egy képviselővel bírnak, a parlamenten kívül pedig mint „B u n d e r

Bodenreform» Damaschke, Naumann és mások vezérlete alatt szóval és írásban erősen agitálnak nemzeties és monarchikus irányú céljaik mellett a földbirtok államosításáért.

E rendszer ismertetéséről le kell tennünk, mert ez nem a marxizmus elméletének továbbfejlesztése vagy módosítása, hanem attól teljesen független szisztéma.

Az amerikai Bellamy «Looking Backward» című 1888-ban megjelent híres regényében, mely a társadalomnak a 2000-ik évben való képét tünteti fel, leírt szociálisztikus államának ismertetése épp úgy elmaradhat a helyein a fenti szempontokból, mint a William Morris «News from nowhere» című hasonlóan poétikus munkájában lefektetett elvek és elméletek vagy állami berendezések magyarázata, annyival is inkább, mert ezek csekély szakértelemmel, de annál több fantáziával írt munkák. Különben is annál kevésbé mehetünk bele ez elméletek tárgyalásába, mivel ezek bizonyos pozitív irányba tértek el a marxizmustól, melynek pozitív oldala úgyszólván teljesen is hiányzik. A marxizmus ugyanis a történelmi materializmus alapján állván, nem foglalkozik a jövő szociálisztikus társadalom berendezésének, organizációjának kérdésével. Kimutatja azt, hogy a történelmi fejlődés szükségképpen minő irányt vesz, hogy a kapitalizmus miként vezet visszatarthatatlan erővel a termelési eszközök társadalmi tulajdonná tételéhez, de e pontnál megáll, s mint Marx magát kifejezi, tartózkodik attól, hogy a jövő főzöedényei számára recepteket írjon elő, mert a már ma is meglevő, vagy kifejtésben levő materiális előfeltételek önmaguktól fogják az új társadalom organizációját megadni; jóslásokba bocsátkozni tehát hiábavaló: úgy is minden állami, jogi, politikai stb. berendezés a materiális gazdasági alapokon nyugszik és így ezek fogják megszabni a társadalom organizációját. Kautsky szerint a jövő államáról szóló hipotézisek teljesen haszon nélkül valók, mert a fennálló rendnek egy nagy, önmagának elegendő gazdasági egyesüléssé való átalakulása nemcsak kívánatos ideál, hanem elkerülhetetlen cél is. Az elméleti tudósok a gazdasági fejlődés irányát bizonyos fokig megismerhetik, de tetszésök szerint nem állapíthat-

ják meg azt, még kevésbé láthatják meg előre azt az alakot, amelyet az magára ölteni fog. Épp azért nevetséges kíváncsi, hogy a szociálisták adják munkáikban a jövő állami tervét s az átmenet szabályait; ellenkezőleg nekik el kell kerülniök minden hypothetikus fantáziát s meg kell elégedniök azzal, hogy a gazdasági fejlődés irányát kutassák.

A Bellamy és Morris munkái pedig épp ellenkezőt cselekszenek, de egyszersmind annyira elmerülnek a képzelet által eléjük adott s minden reális alapot nélkülöző gondolatokban, hogy velök itt foglalkozni túl megy munkáink keretein.

A marxizmus továbbfejlesztésének vizsgálatánál azonban bizonyos mértékben engedményt kell tennünk előbb megvont határaink tekintetében. T. i. az újabb írók egynémelyike már nyilatkozatot tesz a jövő szociálistikus állam berendezéséről, organizációjáról, amellet, hogy a marxizmus egyik-másik tételét: pl. értékelméletét korrigálni igyekszik. Ez új, eddig egyáltalán figyelembe sem vett kérdésre, t. i. arra, hogy minőnek képzelik el az új rendet egyesek, is ki kell tehát terjeszkednünk, természetesen csak annyiban, amennyiben ez szoros és szerves összefüggésben van az újabb elméleteknek a marxizmussal kapcsolatban álló részeivel s tőle el nem igen választhatók.

a) Ilyen kettős irányban való reformra törekvést jelent a francia szociálistavezér és parlamenti tag: Jean Jaurés, rendszere. Jaurés Marx értékelméletét fentartva a kollektív társadalom főszervét nem centralizált államban találja, (melyet ily erősen beavatkozó hatalomként, kell, hogy felfogjanak a marxisták), hanem, a termelőknak autonómiával bíró csoportjaiban; az ő szociálistusa tehát decentralizált. Jaurés ugyanis abból indul ki, hogy az egyes csak akkor érzi és ismeri fel saját érdekeit, ha az individuális alakban jelen meg, ennélfogva a jövő szociálistikus társadalomban is fenn kell maradnia bizonyos decentralizációnak és autonómiának.

Ő — amint Bourguin munkáját ismerteti — különbséget tesz az adminisztratív és a korporatív termelési rendszere között. Az utóbbi rendszer abban

áll, hogy az állam mint a kollektív tőke tulajdonosa, az ipari segédeszközök birtoklását és használatát bizonyos feltételek mellett átadja a különböző foglalkozást űző szövetkezeteknek. E korporatív organizációért különösen lelkesül Jaurés mert szerinte a központi gazdasági igazgatás lehetetlen és az emberi munka tágas, de állandóan változó mezőin lépten-nyomon nehézségekbe utközhetik. Sőt véleménye szerint a szocializmus, még ha centralizált alakban valósulna is meg, a tények hatalma folytán decentralizálttá kellene, hogy változzék.

Jaurés szerint minden iparágat a hasonló fajú szövetkezetek nagy szövetségében kell szervezni. A egyes szövetkezet bizonyos feltételek teljesítése mellett megszerzi a termelési eszközök feletti birtokjogot, mert hiszen ő és nem az egész társadalom gondoskodik az eszközök megújításáról, tőkéleteléséről és a nyersanyag beszerzéséről is, amennyiben e célra a termékek árában kapott törlesztési kvótát felhasználja. Ha egy szövetkezet új gépeket akar behozni, úgy az államhoz fordul, hogy neki előleget adjon munkautalványokban, vagyis oly fizetési jegyekben, melyekkel a tagjai munkáját jutalmazza, avagy pedig tagjaira veti ki a beszerzés költségeit. Az állam által nyújtott előleg visszafizetése — kamat nélkül — ugyanabban az arányban történnék, amint a szövetkezet termékeit előállítja. Sőt az is lehetséges volna, hogy a gyáros vagy feltaláló a magánemberek által megtakarított munkautalványokat megkaphatja, hogy kísérleteit egy privát-vállalatban folytathassa vagy végezhesse s e vállalat aztán a végleges eredmény eléréséig fennmarad, aztán pedig az állam gazdasági köz-igazgatása alá kerül.

Minden üzem köteles ugyan összes termékét a nyilvános raktárakba beszállítani és alávetni magát azon értékelésnek és felbecsülésnek, amelyet az állami hatóság végez, ámde a köztörvény által megállapított értékegység minden üzemfajban lehet az átlagos produktivitású munkaóra és a munkást az általa előállított termék után, amelyet a közraktárnak átadott, munkaszolgáltatása tartamára való tekintet nélkül fizetik. Pl. a termelési viszonyok szerint egy méter vászon rendszeren 4 órai társadalmi

munkába kerül; ugyanis 2 és fél órába a fonál megfonása, fél órába a gépkopás és 1 órába a szövés. E szerint minden méter vászonért 4 munkautalványt fizet az állami hatóság, mely ugyanazon áron azt eladja, úgy hogy az eladási ár nemcsak a termékek összességére, hanem minden egyes cikkekre nézve is egyenlő a költségárral. Ha egy ipari csoport tökéletesebb szövőszék használata útján, amelyet saját költségén szerzett be, két méter vásznat tud egy óra alatt előállítani, s ha a nyersanyaggal való takarékoskodás folytán 4 és fél utalványt ad ki 5 helyett a fonál megfonásáért és ha intenzívebb termelés folytán csak egynegyed utalványt kell a vászon métere után az új gép törlesztésére visszatartania, úgy 8 utalványt kap a raktárba beszállított 2 méter vászonért. A munkásnak aztán minden munkaóráért 2 utalványt fizet és a 6 utalványból, amelyek az anyagbeszerzésre és az amortizációra vannak rendelve, egyet, mint kollektívnyereséget visszatart. Megfordítva egy régi gépekkel dolgozó, a nyersanyaggal takarékosan nem bánó üzemben a munkások az átlag alatti ellenszolgáltatást kapnak és ebből is nagyobb a levonás az amortizáció céljaira.

A Jaurés-féle terv így a technikai előhaladást akarja biztosítani, amelyet a marxisztikus centralizált szocializmusban kellőképpen védve nem lát. A szövetkezeti alapokon nyugvó szocialisztikus rendszer azért előnyös szerinte, mivel a szövetkezet tagjai a termelési eszközök tökéletesítése iránt önmaguk is érdeklődnek, még ha nekik kell is viselniük az ehhez szükséges költségeket. Ezáltal növelik a termelő erőt, a termelési költségeket pedig a normális viszonyokra államilag megállapított tételek alá csökkentik. Nyereségek növekszik e különbözet nagyságával, amelyet ennélfogva a haladásra kitűzött jutalomnak is lehet tekinteni. Ez a jutalom egyenlő azon különbséggel, amely azon normális munkamennyiség között van, mely szerint az ár megállapítatik és azon csekélyebb munkamennyiség között, amelyet a tökéletesebb tett termelési eljárás kíván.

Csak az a kérdés, teszi fel Bourguin, vajjon megfér-e a korporatív tulajdon a kollektívizmussal? Nem vezet-e ez is a nyereségek közötti egyen-

lőtlenségekhez? Lehetséges-e, hogy a munkaegységekben mért értékekkel állapítsák meg az árakat, amikor a korporatív termelést nem a központi hatalom vezeti? Jaurés a munka szervezésének állami és egységes jellegét fentartja és az állami tőkét nem bízza egymástól független szövetkezetekre, a melyek azt, mint tulajdonukat, egyes előnyben részesítettek érdekében értékesítik. Az állami felügyeletet egy választott központi tanács végzi, mely mellett minden üzemsoportnak van speciális tanácsa s ez a közvetítő a helyi osztályok és a nemzeti centrális tanács között. A centrális hatóság vezeti az egész termelést és megállapítja, mit kell szolgáltatniuk az egyes csoportoknak. A termelési eszközök, bár azok át vannak adva az egyes üzemsoportoknak, a szövetkezeteknek, az összesség tulajdonát teszik, mert a termelő szövetkezetek felvesznek s fel kell venniök minden polgárt, aki használni akarja a termelési eszközöket s azoknak is egyenlő jogokat és előnyöket kell biztosítaniuk. Ezzel pedig az egyenlőtlenségek eltűnnek és a szövetkezetek exkluzív jellege elvész.

E rendszer, félig önálló szövetkezeteivel s központi vezetésével ellentmond bizonyos tekintetben a szociálizmus lényegének úgy, hogy Jaurés sem hallgatja el a «tisza szociálizmus» hívei által e tervre kimondott véleményt, hogy mindez polgári jellegű intézmény, amelynek erős kapitalisztikus színezete van, a kicsinyes prémiumrendszer pedig alig bír jelentőséggel a haladásra. «Nincs kizárva — mondja Jaurés — hogy e kifogást emelőknak igazok van». Viszont polgári oldalról, hol a beavatkozás ama módszerétől, melyet a szociálizmus magával hozna, erősen félnek, a Jaurés-féle tervet hiányai dacára is előnyben részesítik a szociálizmus rendszere felett.

b) Georges Renaud hasonló újtó, s modifikálja a kollektívizmusnak, ő «harmonikus egységben akarja összeegyeztetni a szabad versenyt és a szolidaritást, az egyesek érdekeit és az összességét, a hasznosságot és az igazságosságot, az individualizmust és a kommunizmust, a szabadságot és az auktoritást, a politikai decentralizációt és a gazdasági centralizációt, a természetes arisztokráciát és a demokráciát stb. stb.» (Bourguin.) De

az értékelmélet terén is újítást kíván a marxizmussal szemben; mert véleménye szerint a normális értéket egyfelől a termelő munkája, másfelől a fogyasztó szükséglete határozza meg, tehát elemeinek változásával az érték is változáson megy át. A termelést, mely rendszerében állami tulajdonban álló termelési eszközökkel végeztetik s annak vezetését, amely a közhatalomnak van átadva, nem éri változás s az értéket is, amely hasonlóképpen utalványokban fejeztetik ki, bizonyos szabályok alapján az államhatalom állapítja meg, a ritka javak azonban kivételt képeznek a hatósági becslés alól: ezeket a legtöbbet ígérőnek adják s az így befolyó nyereség az összességé lesz.

A többi javak, áruk értékének mértéke Renardnál is a munkaóra, de ez minden üzemágra nézve még egy változó koefficienset kap, melyet matematikailag az üzem munkásai számának és a termelt javak utáni szükségletnek viszonya határoz meg. Ugyanis a hivatalos statisztika alapján tudják, hogy minden fajú dologból mennyire van szüksége a népességnek, az államhatóság tehát elrendeli, hogy mennyi terméket kell minden fajtából termelni. Azután kiszámítják a társadalmi átlagot, amely a koefficiensek alapját képezi. Pl. az egész nemzeti termelés 15 milliárd társadalmi munkát kíván és 10 millió munkása van az államnak. Ekkor mindenkinek évenként átlagban 1500 munkaórát kell dolgoznia. Ámde a kevésbé kedvelt iparágban nem elégséges a munkások száma. Hogy ez iparág termékei utáni keresletnek megfelelni lehessen, 4 és fél millió munkaórát kellene dolgozni évenként, holott csak 1000 munkása van az iparágnak; tehát ba a termelést ez ágban a szükséglettel egyeztetni akarnák, úgy egy munkás 4500 munkaórát dolgozónak évenként, vagyis a szociális átlagmunkánál háromszorta többet, így ez iparágban a munkaóra koefficiense 3. Minden munkaóraért 3 bon, utalvány fizettetik és ez, a normális tételt meghaladó ellenszolgáltatás elegendő volna arra, hogy ez iparág felé forduljon a munkások figyelme s oda törekedjenek. Ha pedig ellenkezőleg egy túltömött iparágban csak 500 munkaóra esnék egy emberre s a koefficiens: egyharmad, a munkások száma is csökkene a kisebb ellenszolgáltatás miatt s a dol-

gozó termelők száma és a termelt javak után szükséglet közti arány helyre lesz állítva.

c) Epp ilyen, a kereslet és kínálat törvényénél hasonlóan teret engedő szocialista rendszer a Gronlundé, míg a Sulzeré — bár az a kereslet és kínálat értékmegszabó törvényének szintén helyet ad, — nem teljes kollektívizmus, meri az ipari és mezőgazdasági kisüzemet és új találmányok értékesítését magánkézben hagyja és csak a többi üzemet véteti át, tulajdonosaik megelőző teljes kártalanítása után, állami tulajdonba.

d) A M i l l e r a n d, volt francia szocialista miniszter által 1906-ban adott saint-mandéi program államszocialisztikus terve (bár inkább egy szocialisztikus politika, semmint egy filozófiai rendszer programját képezi) annyiban érdekes, hogy az új társadalmi rend célját akként látja elérhetőnek, hogy bár az állami a termelési és forgalmi eszközök különbözőt fajtáit, mihelyt azok a társadalmi kisajátításra megértek, elvonja a kapitalizmus uralma alá s állami javakká teszi, sem az értékrendszert nem alakítja át, sem pedig nem sajátítja ki azonnal az összes termelési eszközöket, hanem kivételt ad a birtokos személyes munkájával megszerzett magántulajdonnak, így egyedül a kapitalisztikus tulajdon, a vasúti, bánya, finomító, közúti vasútüzemek, víz és világítási vezetékek mennek át kollektív tulajdonba.

e) Az u. n. községi szocializmus hívei, mint C é s a r d e P a e p e, az 1874-iki bruxellesi szocialista kongresszuson, Paul Brousse 1883-ban, Benoit Malon 1892-ben s a volt bécsi egyetemi professzor Anton Menger is foglalkoztak az új szocialista renddel s bár a legfontosabb üzemeket ők is mind az állam tulajdonába helyezik, a községekben látják a gazdasági organizáció magját.

M e n g e r a «Neue Staatlehre» című világhírű munkájában centralizálni akarja ugyan a politikai kormányzatot, midőn a mai individuális hatalmi államokkal szembeállítja a munka «népies» államát, de a gazdasági adminisztráció, egyes hatalmas, az egész államot átfogó üzemek (posta, távíró, vasút) kivételével teljesen decentralizáltatnék. A használati javak (lakóház, bútorkészlet, műkincsek stb.) és a termelési eszközök feletti tulajdon a köz-

ségeké, amelyek legalább bizonyos átmeneti idő alatt a társadalmi gazdaságnak központjait és legfontosabb szerveit képezik. A községek, mint egységes termelő gazdaságok, egymással pénz útján közvetített csereforgalomba lépnek, amely azonban a központi hatalom felügyelete és vezetése alatt megy végbe. A magánügyeknek joguk fennmarad szerződésre lépni, de a szerződésnek nem szabad egyik polgárnak a másiktól való tartós függőségbe jutását maga után vonni. A mai érték és árrendszer fennmarad; az árak az egymással kereskedelmi forgalomban álló községek szabad versenye folytán alakulnak ki. A községek belső rendje Menger szerint a kommunisztikus elvekhez közel álló szabályok alapján épül ki, amennyiben a község minden egyes tagjának joga van arra, hogy annyi használati jószágot kívánjon és bírjon tulajdonául, a mennyi emberhez méltó létfenntartásához szükséges. Tehát senkinek sincs joga saját munkája termékeire, addig, amíg a község minden egyes tagjának elemi életszükségletei kielégítve nincsenek. Ezzel szemben minden munkabíró embert kötelez a közhatalom bizonyos munka elvégzésére s mindenemű engedetlenséget fegyelmi büntetéssel sújt. A községi adminisztráció jelöli ki az egyesnek azt a munkacsoportot, amelybe belépni tartozik és épp így osztja ki minden egyes csoport számára a termelési eszközöket s jelöli ki a munkavezető felügyelőket is. Egy munkacsoportnak sem szabad oly kötelékhez csatlakozni, amely a községen kívül áll. Tehát az egyes a létre való jog és a munkára való kötelezettség által a községhez van kötve. Senkinek sem lehet az illető községi hatóságok beleegyezése nélkül egy községből másikba átlépni és csak a központi hatalomnak van fentartva a jog, hogy a vagyonosabb községekbe új tagokat utaljon.

f) Az autoritatív, tehát kényszerhatalmon alapuló szociálizmus mellett vannak újabb tervezetek és elméletek a szabad szociálizmusra is, amely a termelést már nem az állam vagy a község közigazgatási funkciójának tekinti, hanem a szabad egyesülések (csoportok, szövetkezetek) önálló funkciójának. Ezek az egyesülések nem politikai testületek, de nincs is állami vagy másféle kényszerhatalmuk; az állam segítségével vagy anélkül szerzik meg a

földbirtokot és a termelési eszközöket, a termelést a csereforgalomra vajú tekintettel tetszésök szerint alakíthatják, anélkül, hogy kötve lennének valami-féle adminisztratív vezetéshez.

Az idetartozó szocializmus fajok közül a régiek — az Owené, Proudhoné és a Louis Blancé — néhány szóval már voltak ismertetve, az újabbak közül a Lassallé-féle annyiban nevezetes, hogy ennek, mint mindenki számára nyitvn álló egyesülésnek, célja a kapitalisztikus nyereség kiküszöbölése az államhittel nyújtása által létesített termelősövetkezet alakjában. A magyar származású Hertzka Tivadar «Szabadföld, a jövő korszak társadalmi képe» és Franz Oppenheimer a «Siedlungsgenossenschaft» című művében szintén a termelősövetkezet alapján álló társadalmi rendet rajzolja; a termelősövetkezetek saját üzleti érdekekben termelnek és vagy tulajdonosai a földbirtoknak: és a termelés eszközeinek vagy pedig oly feltételek mellett, amelyek a tulajdonjoggal egyenértékűek, azok felett szabadon rendelkeznek. A szövetkezetek, melyek teljes szabadságai bírnak a termelés vezetése tekintetében, árúikat a szabad verseny által megállapított árakon adják el. Az üzem tiszta nyeresége a szövetkezet tagjai között az általuk végzett munka arányában, — esetleg a versenyviszonyoknak megfelelően változó prémium rendszerrel kapcsolatosan — osztatik fel.

Az az új az egész szövetkezeti rendszerben, mindakét írónál, hogy mindenegyesebben nek szabad a belépés a szövetkezetekbe, annak termelő tevékenységében résztvehet és a nyereségében osztozhat mindenki. Ennek következtében pedig a nyereség színvonala is egyenlő, mert addig mennek és özönlenek az egyik, nagy nyereséget adó szövetkezetbe a termelő munkások, amíg azok nyereségi színvonala az átlagosra leszáll s viszont a szabad forgalom keresleti és kínálati törvényei felemelik a tagjaitól elhagyott szövetkezet nyereségét az átlagos színvonalra.

Nem a mi feladatunk vizsgálni e helyen, hogy mindezek a tervek mennyiben válhatnak valóvá, hanem utalunk a fentebb megnevezett írók mun-

káira, s az azokat ismertető és kritizáló újabb szociálistikus irodalomra.

Tény az, hogy a marxizmus s azok, akik ennek orthodox-tanításai alapján állanak, idegenkedéssel fogadják mindazt a plánomot, amelyek, mint ezek is a forradalmi színezetű elméleteket feladják, s a békésebb fejlődés útján igyekeznek előre, mert nem bíznak a kapitalisztikus fejlődés ama törvényét hatóerejében, amelyeket Marx felállított.

Az állam-, a municipális- és a szövetkezeti szocializmus: ezek azok az újabb tervek és elméletek, amelyek más útra igyekeznek vezérelni a társadalom hajóját. Lehetnek tévedéseik nagyok és jelentékenyek is, — tagadhatatlan, de egy vonatkozásban mind e tervek érdekességgel bírnak, t. i. abban, hogy a szociálizmus új fejlődési fázisba lépett: a tiszta kollektivizmus, s azt létrehívó összeomlási elmélet, a szociális forradalom gondolata sokak által ma már nem fogadtatik el; még az államszociálizmus teljes megvalósítása sem oly terv, melylyel egyesek komolyan akarnának foglalkozni, hisz megelégesznek lassankénti, apródonkénti megvalósításával.

Igaz, hogy más irányban, nem ugyan tisztán a tudományos elmélet szempontjából, újabb reformot jelent egy csak a legújabb időben létrejött mozgalom: a marxizmus forradalmiságának az *action directe* által való megvalósítása, a *non marxizmus*, melyről azonban inkább az újabb szociálistikus mozgalmak történeti áttekintésénél, semmint e helyen referálhatunk.

3. A szociálizmus viszonya a valláshoz, az államhoz és a nemzeti kérdéshez.

a) A szociálizmusnak a vallási kérdésekkel szemben való állásfoglalása igen komplikált, mert míg a szociálistikus irodalomnak nagy része azon az állásponton áll, hogy a valódi keresztyénség a köztulajdont kívánja, addig más szociálistáknak a vallási kérdéssel szemben álláspontja eléggé ellentétes vagy legalább is közömbös. Azt mondani, hogy a szociálizmus az atheizmust prédikálja, vagy pláne a vallást eltörölni, megsemmisíteni kívánja, igen téves. Szó sincs róla, hogy a szociálizmus Marx és Engels-féle alakját külön kell választani a többi

szociáлизmus-fajoktól ezen kérdés vizsgálatánál. Hiszen vannak olyan szociálista írók, akik belső, vallásos meggyőződésükből jutottak el a szociálistamushoz, vannak olyanok, akik közömbösnek tartják a vallási kérdést és ismét vannak olyanok, akik szociális tanaikkal atheisztikus avagy anti-religionisztikus felfogást kapcsolnak egybe.

A keresztyén szociálistamushoz, amely Franciaországban és Angliában s emellett a kontinentális többi államokban is nagyszámú követővel bír, éppen a keresztyénség tanaira megy vissza, s a Jézus tanaiból igyekszik a kollektívizmust levezetni. Az újtestamentumban ezek az elvek valóban megvannak, hogy miért nem jutalmazta őket valóra válással a világ, azt az illető helyen már meg is mondtuk.

Franciaország nagy szociálistája S a i n t-S i m o n szociálistamushoz új keresztyénségnek nevezte. Ő azzal a híres mondattal kezdi főmunkáját, hogy az emberek testvéreknek kell, hogy tekintsék egymást, mert ez a fenkölt alaptétel mind azt magában foglalja, ami isteni csak van a keresztyén vallásban. Tehát ezen alaptételnél fogva, melyet az isten adott az embereknek az ő magatartásukra szabályul, úgy kell, hogy berendezék a társadalmat, amint az az emberek legnagyobb tömegére nézve legelőnyösebb. Minden munkájukban, minden cselekvésükben azt kell tételül kitűzniök, hogy olyan gyorsan, olyan tökéletesen, amint csak lehetséges, javítsák meg a legszámosabb tagból álló néposztály erkölcsi és fizikai létét. Az igaz keresztyénségnek az embereket nemcsak az égben, hanem a földön is boldogokká kell tennie.

Saint-Simon célja egy teljesen szociálistikus, de egyszersmind teljesen theokratikus módon szervezett társadalom volt, amelyben mindenki képességei szerint dolgozzék és munkája arányában részesedjék jutalomban. S ez az új keresztyénség elterjedést is vett Franciaországban, s főapostolai később B u c h e z, P i e r r e L e r o u x és L a m a n a i s voltak.

De ott van Angliában is a keresztyén szociálistamushoz, amely a szociálistamushoz gazdasági alaptételeit egyszersmind a biblia alaptételeinek is taraja s

főképviseelője Frederick Denison Maurice szerint az emberi társadalom egy test, amely sok tagból áll, de nem egymással ellenségeskedő atomok összessége; az igazi munkásoknak munkatársaknak és nem versenytársaknak kell lenniök, az igazságosság elvének és nem az önzésnek kell uralkodnia. A keresztyénség az asszociációt, mint az egyedüli igaz elvet ismeri el, s éppen azért az szociálistikus; mert keresztyének vagyunk, azért kell szociálistáknak is lennünk. (Diehl.)

Ez a keresztyén szocializmus, amely Maurice-on kívül Charles Kingsley, John M. Ludlow, Thomas Hughes, Vansittart Neale vezetése alatt állott, az Owen-iskolájában növekedett vezéreket mutat, akik azonban az ő atheisztikus és materiálistikus moráljával szemben a következő tanokat hirdették:

A másvilágért való élés, s munkánk jutalmának a másvilágon való elnyerése utáni törekvés helyébe kell lépnie ama törekvésnek, hogy már itt e földön igyekezzünk isten országát megalapítani. A keresztyén vallás egy társadalomban: a keresztyén társadalomban testesül meg, és ez arra szolgál, hogy nagy arányokban és az egész világ által teljesítse az emberi felszabadítás és megváltás ama munkáját, amelyet a Jézus Krisztus kicsinyben és példái által Palesztinában végezett. Az egyház hét szentsége közül a két legnagyobb nem varázsfórmula, hanem igen racionális intézmény, amelyek ez igazságokat tanúsítják; a kezeszség azt, hogy minden emberi lény embervolta alapján egyenjogúsított minden más emberi lényvel, s az úrvacsora, hogy a valóságos testvériségnek kell az egész emberi életet áthatnia. — (Herkner.)

Ez alapokon dolgozott fáradhatatlanul az angol keresztyén szocializmus, s gazdasági munkáját a testvéri és keresztyéni alapokon nyugvó szövetkezeti eszme által vezéreltette; főleg a munkások termelő szövetkezeteinek alapítása körül szerzett magának érdemeket. Maga az anglikán államegyház is rokonszenvezett ezen felfogással, mert hisz az ő meggyőződése szerint is csak az evangéliumi szellemnek megfelelő átalakítása a társadalmi életnek hozhat javulást.

Ez a keresztyén szociálizmus vett elterjedést Németországban katolikus papok, mint K e t t e - l e r püspök, Nic. Schuren, s egynéhány fiatalabb szerzetes, főleg jezsuita által, amely katolikus színezetű mozgalom azután Ausztriában, a Svájcban, Franciaországban és Belgiumban, legújabbban pedig Magyarországon is nagyobb hullámokat vert; evangélikus részről pedig a protestáns államokban, mindenhol nemcsak irodalmi tevékenységre szorítkozva, hanem intézmények létesítésével praktikus eredményekre is törekedve.

Ezzel a keresztyén szociálizmussal diametrális ellentétben van az atheisztikus szociálizmus, melynek tanítása szerint a vallás a társadalmi előrehaladás akadályát képezi.

Robert Owen ennek a főképviselője, aki azt tanította, hogy a vallások a társadalom nagy elválasztó hatalmai. A vallások szerinte tudatlanságon alapulnak, a természet törvényeivel ellenkeznek, minden bűnnek és minden nyomornak forrásai, ő a szeretet vallását akarta léptetni a mai pozitív vallások helyébe, amely független mindenféle hittételektől.

A marxizmus és ennek alapján álló szociáldemokrata-pártok, amelyek az Owen-féle tanokhoz közelebb állanak, egyáltalában nem atheisták, s a marxizmus nem tekinti a vallást azon ideának, amelynek megvalósítása csupán a szociálizmus által lehetséges, de nem tekinti azon ellenséges hatalomnak sem, amely ellen, mint Owen tanítja, harcba kellene szállani.

Mondhatni, hogy az újabb szociálizmus és a szociáldemokrácia a vallással szemben közömbös, s ezen közömbösséget meg lehet magyarázni a történelem materialisztikus felfogásával, mert hisz, ha ennek alapján a vallások és annak egyes felekezetei is csak gazdasági alapok következményei, úgy a gazdasági alap megváltoztatásával, meg fog változni a rájuk alapított vallási ideológia is s a vallást épp úgy, mint — tanítása szerint — az államot nem kell eltörölni és nem szükséges megszüntetni, mert az mindkettő a termelési módokban jövődöben beálló változásoknál fogva önmagától fog megszűnni.

Kiválóan érdekes Engelsnek a felfogása a

vallások származására nézve, azon Engelsnek, aki a vallást nem tartja másnak, mint az emberek fejében azon külső hatalom fantasztikus visszatükröződésének, amely képességeiket és létüket uralja, olyan visszatükröződésnek, amelyben a földi hatalmak a földfeletti hatalmak formáját vették magukra. Éppen ezért egymásután a következő fő vallási rendszerek alakultak ki. Először a természeti erőktől függtek s a természethez imádkoztak, a természeti erőktől függtek s a természethez imádkoztak. A napnak a hatalma az az indító ok, amelyért az ember hozzá imádkozik és neki áldozik. Mihelyt a társadalmi hatalmak a természeti erők mellett hatékonyakká válnak, azok az istenek is, akikhez az ember imádkozik, új alakot vettek magukra. A vallás eredetileg nemzeti vallás volt, mert az elzártnak, önmaguknak élő népek saját életfeltételeiknek megfelelő, külön saját istenekkel bírnak. A világvallásnak, a keresztyénségnek a szervezése is hasonlóan gazdasági okokból magyarázható, mert amidőn a régi római világbirodalom a régi nemzetiségeket megdöntötte vagy elpusztította, a nemzeti istenek is eltűntek, s a világbirodalomnak egy világvallás felelt volna meg, hisz az árútermelés folytán az emberek mindinkább érintkezésbe léptek egymással. A keresztyénség így az «abstrakt emberi» kultuszaképpen jött létre. A keresztyén felekezetnek különválását is gazdasági tények okozták. A katolicizmus a keresztyénségnek a feudalizmushoz való középkori illeszkedése s így a feudalizmus megingásával a katolicizmus is kezdett meginogni. A reformáció a fejlődő polgárságnak az egyház gazdasági hatalma ellen való elkeseredéséből származott, mert az egyház, mint a legnagyobb földbirtokos, számos feudális terheivel és kötelezéseivel a fejlődő termelési mód bilincset képezte, s azok a népek, amelyek a reformáció tanaira tértek át, lényegében véve társadalmi motívumok által indítottak erre a lépésre, mert a katolikus egyház az ő gazdasági érdekeiknek gátlólag állta útját. Az uralkodó egyház a vallást a gazdasági egyenlőtlenség megerősítésére használta ki, amidőn a lélek halhatatlanságáról szóló tannal és a túlvilágon való megjutalmazás hirdetésével a fennálló rendet igyekezett igazolni,

hogy a szegényeket sorsukkal megelégedettekké tegye. A vallás éppen ezért ama szolgaságnak következménye, amelyet a tőke a proletariátussal szemben gyakorol. Ha azonban a társadalom a termelési eszközök birtokbavétele és tervszerű felhasználása folytán megszabadította önmagát és minden tagját azon szolgaságtól, amelyben ma a saját maga által termelt, de tőle idegen és őt elnyomó hatalomképpen szembenálló termelési eszközök által tartatik, ha az ember már többé nemcsak gondolkodik, hanem kormányoz is, akkor elfog tűnni az utolsó idegen hatalom is, amely most a vallásban tükröződik vissza, ezzel el fog tűnni a viláisi visszatükröződés is, azon egyszerű okból, mert nincs többé minnek visszatükröződnie. —

Amint ebből látjuk, a proletariátus és annak vezetői a liberális felvilágosultság örökségét vették által. Azok a vallásellenes és atheistikus iratok, melyek az 1860. és 1870-es éveket jellemezték, a természettudomány fejlettségéből, néhol csak a félműveltség szférájából származnak. A szocializmus körében a dogmatikus atheizmusnak — mint Sombart mondja — ma már vége van, mert a proletariátus álláspontja a valláshoz teljesen szabad és független, hiszen az erfurti program hatodik pontja a vallást épp úgy mindenki magánügyének mondja, mint a többi szociálista programok, s ezzel csak azt akarja kifejezni, hogy a szociálista pártok, tagjaiknak kezét a vallással szemben egyáltalában nem kötik meg, amint nehéz is volna egy politikai párt tagjait meghatározott vallási hittételek elismerésére vagy egy vallási világfelfogásra kötelezni. És tényleg a szociáldemokrácia nagyszámú tagot veszítene el, ha atheistaságot követelne tagjaitól, bárha a természettudományi materializmusért való lelkesülés a proletár tömegekben, mint fejlődésre és haladásra igen kész néprétegben, valóban nagy. Ez a lelkesültség különös szellemi irányt és hajlamokat ébresztett a proletariátusban, hisz ez alkalmas az eddigi tekintélyek megdöntésére. Csoda-e hát, ha igen sokszor e, természettudományi fegyverekhez, mint harci eszközhöz nyúlt a proletariátus? Hiszen az uralkodó osztályok a hivatalos keresztyénséget a proletariátus önálló felszabadítási mozgalma ellen játszá-

ki. És mindaddig, amíg — mint Sombart mondja — a monarchia és kapitalizmus a keresztyénség segítségével igyekezik védekezni, addig korunknak minden (szociálistikus mozgalma egyház- és vallásellenes is lesz; ha azonban a keresztyénség társadalmilag indifferenssé válik, vagy pedig éppen szociálistikus magyarázattal tanítatik, akkor nem lesz tovább szükség arra, hogy a szocializmus ma igen sokszor megnyilvánuló antireligionisztikus karakterét fentartsa. Csak az volna ennek feltétele, hogy a keresztyénség alkalmazkodjék a proletariátus létfeltételeihez. Ez a kérdés nehéz kérdés, eldönteni igen bajos, s maga Sombart sem mer belevágni e probléma megoldásának megmutatásába, csak azt említi, hogy ha a keresztyénségnek sikerült az, hogy ő alkossa a dekadens Rómának, az ifjú erejű germánoknak és a középkori feudalizmusnak vallásnézetét, majd később a burzsoázia vallását is, miért ne alkothatná a proletariátus vallását is, hisz valamikor ez volt a keresztyénség a Krisztus idejében!

És kérdezhetjük mi is, hogy vajjon a keresztyén szocializmus nem a proletariátus létfeltételeihez való alkalmazkodását jelenti-e a keresztyénségnek? ...

b) A modern szocializmusnak az államhoz való viszonya Marx és Engels tanai alapján a következő:

Az állam gazdasági indokból állott elő, éppen azért gazdasági átalakulás folytán fog majd meg is szűnni.

Az állam akkor keletkezett, amikor a régi törzsszervezet felbomlott. A régi törzsszervezetben agrárkommunizmus uralkodott, a törzs közösen bírta a földdarabot; s amikor a régi kommunisztikus házközösség felbomlott, a magántulajdon létrejött és a földnek a község által való közös megművelése megszűnt, előállott az állam. Gazdasági viszonyok okozták az államok keletkezését, mert a törzs körében való állandó letelepülést, a lakhelynek, a kereskedelem, a kereseti viszonyok, a földbirtok átruházási módja által létrehozott változásai áttörték, s a munkamegosztás által munkást kézműves csoportok álltak elé, amelyekhez külön városi és külön vidéki új, idegen népelemek is járultak. Egy ilyen társadalom csak vagy az ősz-

tályok egymás ellen való állandó, nyílt harcában élhetett, vagy pedig egy harmadik hatalomnak az uralma alatt, amely látszólag az egymás ellen küzdő osztályok felett állva, az ő nyílt ellentéteiket elfojtotta és az osztályharcot legfeljebb csak gazdasági téren engedte meg. A törzsszervezet tehát kiélte magát. A munkamegosztás, amely a társadalmat osztályokba tagozta, a törzsszervezetet szétrombolta és helyébe az államot tette.

De az állam egyáltalában nem a társadalomra rákényszerített hatalom, egyáltalában nem — mint Hegel mondja, — az erkölcsi eszmének megvalósítása, hanem egy magasabb fejlődési fokon a társadalomnak terméke. Az állam Marx szerint annak a bevallása, hogy a társadalom megoldhatatlan ellentmondásba keveredik önmagával, hogy kiengesztelhetetlen ellentétbe tagozódott, amelyet önmaga megoldani képtelen, hogy azomban az egymással szemben álló osztályok egymással ellentétes gazdasági érdekeikkel önmagukat és a társadalmat a harcban ne emészték fel, egy látszólag a társadalom felett álló hatalom vált szükségessé, amely a konfliktust csillapítsa és azt a rendnek korlátai között tartsa. Ez a társadalomból keletkezett, de a felett álló, s tőle magát mindjobban elidegenítő hatalom — az állam.

A régi törzsszervezettel szemben az államot először is az államhoz tartozóknak a terület szerint való beosztása jellemzi, mert a régi vérségi kötelék által alkotott és összetartott törzsi közületek nem voltak elegendők, főleg azért, mivel a törzs tagjainak egy bizonyos helyen való megmaradását feltételezték; a terület megmaradt ugyan, de az emberek váltak mobilisakká. A területi beosztás vétetik eszerint kiindulási pontul és a polgárok közjogaikat és közkötelezettségeiket ott fejtik ki, ahol letelepülnek, tekintet nélkül nemükre és törzsükre.

A második jellemzője az államnak a közhatalomnak a szervezése, amely többé már nem esik össze az önmagát fegyveres hatalomképpen szervező népességgel. Ez a különös közhatalom szükséges azért, mert a népességnek osztályokra válása óta a népességnek fegyveres szervezése lehetetlenné vált. Ezek szerint, mint Engels magát ki-

fejezi, az állam abból a szükségletből támadt, hogy az osztályellentéteket korlátok között tartsa, de mivel az állam egyidejűleg ezen osztályok konfliktusai közepette keletkezett, rendszerint csak a leghatalmasabb, gazdaságilag uralkodó osztály az, amely politikailag is uralkodó osztálylyá válik s így a gazdaságilag gyengébb osztályok elnyomására új eszközöket szerez, így az antik állam a rabszolgabirtokosok állama volt, a rabszolgák elnyomása céljából; a feudális állam a nemességnek orgánuma, a jobbágyok és a röghöz kötött parasztok elnyomására, s a modern állam a bérmunkásoknak a tőke által való kizsákmányolásának eszköze. A modern állam lényegében egy kapitalista gép, kapitalista állam, az ideális ösztökés és mivel az állam mindig osztályállam, azaz mindig az uralkodó osztálynak érdekeit képviseli: teljesen hiábavaló volna a szociális átalakulást az államtól várni. Ez az átalakítás csak attól az osztálytól várható, amely osztály ma el van nyomva: a munkásosztálytól.

Manapság nagy lépésekkel a termelés oly fókához közeledünk, ahol az osztályoknak léte már megszűnt szükségesség lenni, ahol azok létele a termelés tényleges akadályává válik. Ez osztályok el fognak bukni, — hasonlóképpen az állam is — éppoly elkerülhetetlenül, amint keletkeztek. A társadalom, amely a termelést a termelőknek szabad és egyenlő asszociációja alapján újból szervezi, az egész állam gépezetét odahelyezi, ahova az tartozni fog, a régiségek múzeumába, a szövőkerék és bronzfejsze mellé. — Természetesen más, itt bővebben nem ismertethető álláspontra helyezkedik a szociálizmusnak az államhoz való viszonya kérdésében a Lassalle- vagy Rodbertus-féle irányzat és az egész ideologikus szociálizmus.

c) A szociálizmusnak a nemzetiség kérdésével szemben való állásfoglalását, mint D i e h l teszi, a szerint kell kettéválasztani, amint ideologikus és materialisztikus szociálizmust különböztetünk meg.

Az előbbinek főleg Lassalle vagy legújabban a német nemzeti szociálisták s a francia szociálisták egy némely csoportja, sőt egyik magyarországi szocialista párt által is a nemzeti eszméknek előtérbe tolásával szemben M a r x és E n g e l s a modern

munkásmozgalmaknak s a szociálistusnak internacionális jellegét hangoztatják. Ebben a kérdésben való ítéletmondás azonban végtelen megfontolást igényel, hisz annyira el van mérgecsítve, s oly élére van állítva a probléma, mint talán még semmi más eddigelé.

Mindenesetre különbséget kell tennünk — s e kérdésben ismét csak Sombarra hivatkozunk — a p a t r i o t i z m u s és a n a c i o n a l i z m u s között, mert a patriotizmus, a hazaszeretet oly érczés, amely tudatunk és szándékunk nélkül él szívünkben, mint hon-, mint anyaszeretet. Benyomások, emlékek összessége ez, amely felett nem tudunk uralkodni, határozatlan érczelem, amelyet az anyanyelvnek a panasza, a hazai dal hangzása, a szülőföld sajátos szokásai és erkölccsei keltenek bennünk, a melyet a költészet és művészet kedélyünkben előidéznek; olyan érczelem ez, amely csak az idegenben jut teljes kifejezésre és a száműzött forradalmárt éppúgy megragadja, mint a legbékésebb nyárs-polgárt. Miért legyen ez egy külön osztálynak az öröksége? Bolond beszéd — mondja Sombart — hogy ez az érczelem kihalt volna a nagy tömegeből. Nem hal az ki, amíg vannak országok és népek, a melyeknek saját nyelvük, saját költészetük és saját népdalaik vannak.

De más a nacionalizmus, vagyis a nemzeti szempontoknak más nemzetekkel való ellentétben, sőt ellenségeskedésben való képviselete. Ezt az álláspontot nem osztja, sőt ellene harcol a modern proletariátus az európai kontinensen, mert felfogása szerint a nemzeti eszme az uralkodó osztályokban testesül meg és mint ennek ellensége, a proletariátus ellen is fordítja a maga gyűlöletét. Mert a munkásmozgalomnak sorsa az uralkodó osztályok, az állam, a nemzet hivatalos képviseelője részéről eddig csaknem mindig gyűlölet, üldözés és elnyomás volt, már pedig ezek nem alkalmas eszközök, hogy az örömmek és együttérzésnek érczete felköltessék; és míg az idegen államoknak proletariátusa a hazai elnyomottaknak testvérczetet nyújt és azon idegen állam proletariátusa jó szívvel fogadja a hazai proletárok vele rokonirányú törekvéseit, hiszen ott-hon ő is el van nyomva érdekeiben, törekvéseiben. Valóban nem csoda, hogy a modern pro-

letáriátus antinacionalista és internacionalista érzelmeket nyer.

Egyébként a munkásmozgalom internacionális jellege a materialisztikus történelmi felfogással függ össze. Mivel a termelés, a csere, a fogyasztás mindjobban internacionálisan, egyenlővé alakult, az osztályharcoknak, ezek természetszerű következményeképpen — hiszen ezek csak ezen fejlődésnek következményei — hasonlóképpen internacionálisokká kellett alakulniok. Marx már a kommunista manifestumban kifejti, hogy miképpen lépett a helyi nemzeti ipar és piacok helyébe az új korban az internacionális ipar és világpiac, hogyan tette a burzsoázia minden országok termelését és fogyasztását a világpiac kizsákmányolása által kozmopolitikussá, hogyan semmisültek és naponként semmisíttetnek meg a régi nemzeti iparok? A modern ipari fejlődés maga törölte el a munkások és munkaadók közti helyi harcoknak nemzeti jellegét. És mivel Marx a népeknek nemzeti jellegét, elkülönülését és ellentéteit jobban-jobban eltűnni látja a burzsoázia fejlődésével, a világpiac kiterjeszkedésével és a nagyipar előrehaladásával, azon végeredményre jut, hogy «a munkásnak nincsen hazája, nem vehetik el tőle azt, ami nincs ...» Hiába való tehát szemökre hányni, hogy «ők a hazát és a nemzetiséget akarnák eltörölni... A nemzeti különbségek és a népek ellentétességei a burzsoázia fejlődésével, a kereskedelem szabadságával, a világpiaccal, az ipari termelés és az ennek megfelelő életviszonyok egyöntetűségével különben is mindinkább eltűnnek.» Mivel a nagyiparrá való fejlődés minden kulturállamban mutatkozik, ennek megfelelően egységes szociálisztikus pártalakulásnak is kell támadnia.

Ez volt a Marx által alapított internacionális munkásasszociációnak a jelentősége, amely különböző nemzeteknek a londoni világkiállításra összejött képviselői által a Marx által írt Inauguraladresse és statútumok alapján 1864. szeptember 28-án az angol, «International Association of working men» néven alapított meg, s vezető tanácsa Londonban székel. A munkásság e hatalmas nemzetközi s annak idején rettegett szervezete nem élt sokáig. 1866-ban ugyan Genf-

ben, 1867-ben Lausanneben, 1868-ban Bruxellesben, 1869-ben Bázélben, 1872-ben Hágában, 1873-ban ismét Genfben, 1874-ben Bruxellesben és 1876-ban Bernben tart kongresszust, — e három utóbbi a svájci B a k u n i n-féle Federation jurassienne kongresszusa volt, csak internacionális kongresszusnak nevezte egyúttal magát — már 1868-tól kezdve, amidőn B a k u n i n az « A l l i a n c e i n t e r n a t i o n a l e de la d e m o c r a t i c s o c i a l e »-t anarchisztikus tendenciával a Marx-féle irányzattal szemben megalapította, a folytonos sűrűlódások miatt Bakunin és társainak a hágai kongresszuson való kizárása dacára is a felbomlás szélén volt s amidőn 1872-ben áttették a vezetőtanács székhelyét New-Yorkba, megszűntnek volt már tekinthető. 1876-ban aztán a vezetőtanács határozatára az Internationale tényleg fel is oszlott.

Marx az Internationale megalkotásával nem azt akarta célozni, hogy egyes államok különböző munkásmozgalmaira egy olyan központi hely teremtesse meg, ahol az egyes államok pártjainak tapasztalatai és eredményei felől hír adassék s ahol a célravezető agitáció módozatai felől tárgyaljanak; hanem az volt ezen akciónak célja, hogy az I n t e r n a t i o n a l e-vel a különböző államok proletárjai közt szorosabb összefüggést lehessen létesíteni, hogy a proletariátus internacionális szolidaritásának állandó szövet teremtsen, hogy a különböző nemzeti pártok lassankénti egységesítésének — Marx véleménye szerint — kikerülhetetlen processzusát gyorsítani, hogy az osztályharcot az ő eszméi számára internacionális propaganda által megerősíteni lehessen (Diehl).

A szociálizmust «nemzetközi veszedelemnek» szokták sokszor nevezni; igaz, hogy a szociálista iratok hemzsegnék a hazaellenes jelszavaktól s azok a súlyos vádak, amelyek így a szociálizmust érik, első tekintetre indokoltnak látszanak. Csakhogy a szociálizmusnak nemzetköziségét nem szabad megítélni még abból sem, amit maguk a szociálista vezetők beszélnek, mert — mint J á s z i O s z k á r mondja — harc hevében nem igen disztíngvál az ember fogalmakban és kifejezésekben s nem a haragtól és gyűlöletből habzó harcosok csatakiáltásait kell hallanunk, hanem a mélyebb és kikerül-

hetetlen társadalmi folyamatokat néznünk, amelyeket csak többé kevésbé s néha igen rosszul fednek azok a csatakiáltások. Érdekes az, hogy — ami a hazaellenesség és a nemzetköziség kérdésének tisztázására oly fontos — a hazának a fogalmát meghatározni sem olyan egyszerű, mint első tekintetre látszik, mert pl. az egész középkor nem ismerte a nemzeti irányt s a nemzeti eszme nem volt, de nem is lehetett meg akkor és ott, amidőn és ahol az ország egyes részei hűbéruraknak magántulajdonát képezték. A háborúk a fejedelmek pusztá magánügyei voltak, hiszen még 1704-ben is a Hochstädt melletti csatában egy francia, de németekből álló ezredet a szászok elfogtak, bekebelezték a szász seregbe, innen az a svéddekhez került, végre poroszsza lett. Még az új korban is ilyen kevésbé élt a nemzeti eszme, amelynek áramlata csak a modern gazdasági rendnek lett elkerülhetetlen eszmei terméke; amidőn az egyre növekedő termelés érdekében volt szükség nagy helyi megköttöttségtől szabad piacokra, jó, egységes s akadálytalan forgalomra, midőn az egységes és biztos adminisztráció és jogrend fejlesztik ki a közös múlt, a faj, a nyelv által egybefűzött egész államra és annak minden osztályára kiterjedő általános egységes nemzeti érdekeket. Az előbbi szűkkörű, lokális hazafiság megdőltevel alakulnak ki a nemzeti egységek. A feudális nemesség, a papság s itt-ott az autokratikus idegen királyság kínos súlyát elviselhetetlennek érző összes népelemek **KÖZÖS** kiszákmányolók ellen egyesültek. A polgárság győzelme lett a harcnak eredménye s a polgárság fegyvertársát, a proletariátust cserben hagyván, régi elnyomóival őt kielégítő kopromisszumot kötött az immár közös ellenség, a vagyontalanok ellen.

A nemzeti államok így jönnek létre túlnyomó részben a proletárok és parasztok nagy tömegeinek erejével a megnyirbált hatalmú nemesség és az uralkodóvá vált polgárság javára.

Ebben az államrendben azonban az alsóbb néposztályok nem találták meg a harcban való részvételük arányának megfelelő helyet s midőn a hazafiság — mint **J á s z i** folytatja — osztályhazafisággá vált s az igaz hazafiság helyét egy jól jövedelmező közzgazdasági tevékenység foglalta le s

amidőn az u. n. történelmi családoknak konzerválása vált főideállá és nem az egész nemzet élőhaladása; akkor a szocializmus természetesen küzdeni kezdett ez irányzat ellen és bizony elkeseredvén, kifejezéseiben disztingválni sem tudott. Mivel pedig a hazának ő csak árnyoldalait ismerte, a szolgabíró, a csendőrt, az adót, a hadsereget, az inségbért és a munkanélküliséget, olyan kifejezésekre fakadt amelyek az államrend felforgatásának, a hazafiúi érzés megtagadásának látszanak. Amidőn a mindennapi kenyeret nem igen tudja biztosítani az alsóbb néposztályoknak valamely államban való létele, akkor lélektanilag igen könnyen meg lehet érteni, hogy ez az osztály nem igen tud lelkesülni hazafias ideálokért, s hogy őt nem köti a hazai föld magához és könnyű szívvel vesz búcsút a hazai határoktól, hogy magának más államban biztosabb megélhetést teremtsen.

S a pártviták és a politikai tülekedések e tények alapján vitték be a köztudatba a szocializmus hazátlanságát s mivel a magát szocialistának valló néptömeg mindenhol egyébként sem annyira nyugodt, megfontolt és képzett, hogy akadémikus értekezésben disszertálhasson azon erkölcsi kötelesség felől, amelyek a nemzetet, hazát és államot illetőleg vele szemben fennállanak: hamarosan átvitették a szocializmus hazátlanságának vádját a szocializmus tudományára is. Pedig ami a szocializmus tudományos elméletét a hazafiság kérdésében illeti, ez ma már nagy változáson ment át. Amíg a kommunista kiáltvány azon az állásponton állott, hogy a munkásnak nincs hazája, mert a hazának ő csak mostoha gyermeke, ma a szocializmus a kultúrállamokban a nemzeti életnek minden terén jótékonyan működik, mert mindenhol beilleszkedett a nemzeti államok szervezetébe és e keretekben elhelyezkedve szolgálja a maga céljait.

Ne felejtjük el, hogy a szocializmus maga egy kultúrprogramm, amidőn ellensége a nemzetiségi harcnak és küzd a népeknek háborúi ellen, mert ez bestiális, azaz kegyetlen módon öli ki az emberi életet s felébreszti a durva állati ösztönöket az embereken, ne felejtjük el, hogy azért fordul a szocializmus a militarizmus és az imperializmus ellen is, mert ezekben a háborúk okait és

szimptomáit látja. Csupán ezért fordul a chauvinizmus ellen is, amely minden idegen nemzetiségnek megvetése és lealacsonyítása.

De viszont nem szabad elfelejtenünk azt sem, hogy a szocializmus is szükségesnek ismeri el a háború egy fajtát: a védőháborút, mely a hazai föld megtartására irányul és így ebben a kérdésben valóban elment az engedményeknek legmesszebb fekvő határait. Bebel, a német szociáldemokraták mai vezére mondta 1904. március 7-én, a német birodalmi gyűlésen, hogy: «ha egy oly háború ütne ki, amelyben Németországnak a léte forogna kockán, akkor mi szociálisták, utolsó legöregebb emberünkig is készek vagyunk a fegyvert vállunkra venni s Németországunk minden talpalattnyi földjét megvédelmezni, mert mi élünk és küzdünk ezen a földön, ezen hazáért, ezért a szüföldért, amely bizonyára annyira a mi hazánk, mint a többieké, hogy azt úgy alakítsuk át, hogy öröm legyen abban élni a legutolsóknak is mi közöttünk. Ez a mi törekvésünk, ezt igyekszünk elérni s ezért minden olyan kísérletet, amely ebből a hazából egy darab földet is elragadni szándékozik, minden rendelkezésünkre álló erőnkkel, utolsó lehetőségünkig visszautasítunk.»

Igaz, hogy erre válaszképpen más nemzetek szociáldemokrata pártjai részéről a chauvinizmus vádja adatott a német szociálistapárt ellen és legújabban éppen e kérdésben támadta meg H e r v é, a francia *action directe* nagy mestere erős kifakadásokban és heves polémiában Bebelt: — mégis az idők jele ez, mely legjobban mutatja, hogy mennyire bele tud illeszkedni a szocializmus, — s bele is kell illeszkednie — a nemzeti keretekbe.

Az *Internacionále* megbukott, felbomlott, mert fel kellett bomlania. A szocializmus különböző államokban mind nemzeti jelleggel van már ma szervezve és francia, német vagy angol típusát éppúgy meg lehet különböztetni, mint a különböző államokban egyidejűleg létező akármiféle politikai vagy társadalmi intézményét, amelyre a nemzeti jelleg a maga bélyegét rányomja. De egyébként is a nemzetköziség nem a szocializmussal függ össze hanem magával a modern étellel, amelynek közle-

kedési eszközei, tudománya, művészete, gazdasági berendezései mind nemzetközi jellegűek.

És valójában, igaz értelme szerint a szociálizmus sem inkább nemzetközi jellegű, mint akármi más nagyszabású eszmeáramlat: az ő nemzetközisége, igaz értelme szerint nem rosszabb, mint a legnagyobb művészeké, költőké és tudósoké, akik be tudtak kapcsolódni műveikkel a művelt kultúrnépek nagy szellemi áramlataiba, akik hirdették és hirdetik az általános emberszeretetet, egymás megbecsülését, a nemzetek közötti békét és együttműködést mindannyiunk: az emberi társadalom javára. A szociálizmus nemzetközisége az ő számára ideál, de ideál mindazok részére, akik a békés, kitartó munka zászlóvivői, akik a népek és nemzetek harmóniájára törekszenek s a háborúk teljes megszüntetésén munkálkodnak.

NEGYEDIK RÉSZ

A szocialisztikus mozgalmak 1848 óta.

1. Németország.

Az 1848-ik évi események Németországban a munkásság szervezését is magukkal hozták, bár egy komolyan vehető proletármozgalomról, mely szocialisztikus színezetű lett volna még ez időben Németországban szó sem lehet. A munkásság szerveződik ugyan, mert a céhbeli élet nem volt összeférő az ipar haladásával a bérmunkások számának szaporodásával. De amidőn a kézműves mesterek először Hamburgban majd a Majna melletti Frankfurtban tanácskozáván ügyeik miként való intézéséről és érdekeik megvédelmezéséről nem fogadták el ezen tanácskozásokon egyenjogú résztvevőknek a mesterlegényeket, ezek Frankfurtban hívtak egybe külön legény-kongresszust hogy saját magok ügyeit önállóan intézhessék. Ámde — sajátságos — ez a kongresszus híven kitart az iparnak céhbeli szervezete mellett és így ó h a j t j a a mesterlegények érdekeit megvédelmezni. A mozgalom tehát távolról sem szocialisztikus irányú ha a már félig meddig proletárrá lett mesterlegények és bérmunkások csinálták is azt. Igaz, hogy ezzel szemben az 1848 év augusztusában Berlinben tartott munkáskongresszus már modernebb programot adott, amennyiben a munkásság szervezését kívánta, hogy a bérmagasság szabályozható legyen, állami törvényeket követelt a szabad költözködésre, 10 órás maximális munkanapot a felnőttek számára, a gyermekmunka az indirekt adók eltörlését a progresszív jövedelmi adó behozatalát s végül az általános és egyenlő választójogot. Azonban ez a program és az ennek alapján álló Stefan Born berlini betűszedő,

később a bázeli egyetemen a francia nyelv tanára (1824—1898) által létrehívott általános német munkás-egyesülés, «Arbeiterverbrüderung», amelynek központi bizottsága Leipzigban székel, kizárólag szakipari és radikális kispolgári jelleggel bírt. Az egyesülésnek 1848-tól kezdve megjelent lapja, a Verbrüderung a kommunista manifesztum, Owen és Proudhon eszméinek hatása alatt állott, de midőn az ellenrevolúció kitört, a Verbrüderung forradalomra szólító hangjának hatása teljesen elveszett s a munkásság lecsendesült, nyugodtá vált, a lázításoknak rá semmi hatása nem volt.

A Rajna vidékén azonban egy más mozgalom támadt, oly férfiak vezetése alatt, akik mint képzett és tanult, külföldön járt, s a radikális eszmék iránt fogékonysággal bíró emberek ama számos titkos társulatok egyikének voltak tagjai, amelyek ez időben francia mintára Németországban is megalakultak.

Már 1834-ben alakult egy ily társaság Buchner György ösztönzésére Giessenben, amely a Gesellschaft der Menschenrechte címet vette fel, s Parisban 1832-ben egy Deutscher Volksverein, amely rendőrileg felszlatott, a Bund der Geachteten s a svájci földön működő Das junge Deutschland. S amint a francia republikanizmus két frakcióra polgárra és proletárra különvált, úgy válik szét a Bund der Geachteten is, melynek radikálisabb elemei 1836-ban a Bund der Gerechten-t alkotják meg. Ennek központi vezetése az akkori emigránsok és forradalmárok biztonságos földjére, Londonba tetetett át csakhamar Marx és Engels 1847-től kezdve tartoztak a Bund der Gerechten-be, mely azután nemsokára átalakult Bund der Kommunisten-né, egy a forradalmi propagandát hirdető társasággá, melynek programja a Marx és Engels által kidolgozott és már többször említett kommunista manifesztum.

Marx 1848 áprilisában hazajött Kölnbe és a Rajna vidékén lefolyó mozgalomnak lett a vezetője Engels-szel és Freiligrath-tal együtt.

E mozgalomnak a szerkesztésében megjelenő «Neue Rheinische Zeitung» volt főleg terjesztője,

de azon heves összeütközés, amelybe ez a lap s vezetői a porosz kormányval jutottak azt eredményezte, hogy a lapot betiltották és a mozgalom vezetőit száműzték. A kommunista szövetség, mely egyébként 1853-ban feloszlott, Londonból nem igen tudott propagandát csinálni német földön s a midőn 1850-ben aztán az ellenrevolúció az egész országban győzött, annyira csendessé vált minden, hogy eltűntek a munkásság mozgalmából származó összes szervezetek is, ily irányban működő új vezérek nem voltak, a régié pedig meghaltak, fogságba jutottak, vagy száműzetésbe kerültek.

A békés, csendes, de egyszersmind minden szabadabb szellemtől idegen uralomnak ideje következett el. Németország gazdasági fejlődése e csendben nagy lépésekkel haladt előre, a német terri-toriális államok helyébe egy nagyobb, egységes egyesülés létrehozására irányult törekvések s ennek eszközei közül elsősorban a «Zollverein» megteremtette a maguk gyümölcseit. Az ipar fellendült, a közlekedési eszközök szaporodtak s a 60-as évek elején, amidőn az iparszabadság bontogatja szárnyait, a porosz kormányváltozás, mintha a politikai liberalizmus kilátásait is kedvezőbbé tette volna. Az egyesületek és sajtó nagyobb szabadságot élveztek, közélet támadt és haladó, progresszív pártok alakultak. Ezek a viszonyok elég kedvezőknek látszottak arra nézve, hogy azok az emberek, akik már résztvettek a 10—15 év előtti munkásmozgalmakban, de eddig hallgatni voltak kénytelenek, most újra az agitáció terére lépjenek.

Erre alkalmat ama központi bizottságnak Lassalle Ferdinándhoz 1863. februárjában intézett felszólítása adott, amely egy általános német munkás-kongresszusnak Leipzigben való megtartása céljából őt egy politikai s társadalmi munkásprogramot kidolgozására kérte fel. E programmal, a melyet Lassallenek 1863. március 1-éről keltezett «O f f e n e s A n t w o r t s c h r e i b e n» című munkája alkotott, kezdődik el Németországban az önálló szocialisztikus munkásmozgalom. Ennek ismeretése előtt Lassalle életének vázolására is ki kell terjeszkednünk.

Lassalle 1825. április 11-én született Breslauban zsidó kereskedő családból. 1842-től, a kereske-

delmi iskolának Leipzigban történt elvégzése után, Breslauban és Berlinben filológiát és filozófiát tanult. 1844—46 között utazott, élt Parisban és Heine barátságát élvezte, majd Berlinbe visszatérve, ügyvédje lett a hosszas valópörbe bonyolódott H a t z f e l d grófnőnek, kinek ügyét nyolc évi harc után diadalra is sikerült juttatnia. 1848-ban Düsseldorfban él, itt éri a forradalom, melyben a demokratikus párt oldalán szóval és írással tevékeny részt vesz. Esküdtszék elé is került, amidőn a nemzeti gyűlés feloszlátása után a népet fegyveres ellenállásra és az adó megtagadására lazította, s bár az esküdtek felmentették, újból rendőri törvényszék elé állították, mely aztán hat hónapi fogházra ítélte. A büntetést ki is töltötte és 1857-ig Düsseldorfban maradt, míg Humboldt Sándor közbenjárására visszatérhetett Berlinbe. Itt fejezi be már az 1840-es években tervezett filozófiai munkáját s szindarabját és szorgalmasan dolgozik publicisztikailag. 1862-ben a manenburgi kézműves egyesületben tartott beszéde miatt, amelyben a hatóság a birtoktalan osztályoknak a birtokosok elleni gyűlöletre és megvetésre való izgatást látott, négy havi fogházra ismét elítélték, de e büntetése később, felebbezése után pénzbüntetésre változtatott. Ezzel a tényre veszi kezdetét új életpályája s lesz a szó legelőkelőbb értelmében szociálista agitátor és a német munkásság szervezője. Csodás hatású szónok, aki ragyogó, de gyorsan befejeződött pályát fut be, s akinek, mint egy új világrend harcosának, megtudta bocsátani a német munkásság radikális világnézetével oly sokszor ellentétben álló életét s meg tudta bocsátani halálát is, amelyet Genfben egy szép és kacér leányért, Dönniger Helenért, Rakovitzá nevé román bojjárral 1864. július 31.-én vívott párbajában szerzett. Tetemét a breslaui temetőben nyugosznak.

Lassalle a v a s b é r t ö r v é n y b ő l indul ki, amidőn a munkásosztály érdekében tevékenységet kifejtetni akar. Véleménye szerint a szövetkezetek nem tudják áttörni e bértörvény erejét, s csupán úgy lehet ezen vasból való kegyetlen törvényt megsemmisíteni, ha a munkásokat egyesítés útján saját maguk vállalkozóivá tesszük, mert akkor a vállalkozói nyereségnek és munkabérnek kettéválasztása

esik s a munkás maga kapja meg munkájának teljes hozadékát. De a munkások csak akkor vannak abban a helyzetben, hogy sikeresen alapíthassanak termelőszövetkezeteket, ha — mint már *Louis Blanc* is tervezte — az állam a nekik ehhez szükséges tőkét kölcsönzi; e támogatás az államnak feladata. Ámde az állam ezt a feladatát mindaddig nem fogja teljesíteni, amíg az általános, direkt választójog behozva nincs, mert addig a munkásság az ő számszerű jelentőségének megfelelő érvényesülést nem nyer az állami ügyek intézésére hivatott szervezetben. Éppen azért, hogy e választói jogot kivívhassák s ezen eszközzel a termelési szövetkezetek részé e állami támogatást biztosíthassanak, egy általános munkásegyletet kell megalapítani, amelynek feladata politikai: «az általános, egyenlő és titkos választói jog létesítése békés és törvényes úton, főleg a közvélemény megnyerése által, mert ez az egyedüli eszköz, amely a nemet munkásság társadalmi érdekei elégséges képviselését és az osztályellentétek teljes mellőzését létrehozza.»

1863-ban május 23-án Leipzigban meg is alakult az *Allgemeiner deutscher Arbeiterverein*, 10 város képviselőinek a jelenlétében. Az egyesület szervezete teljesen centralisztikus volt, Lassalle 5 évre elmozdíthatatlan elnökké választott és majdnem diktatori hatalmat kapott Lassalle halála alkalmával azonban csak 4610 tagja volt még a munkásegyesületnek s aztán *Berhard Becker* elnöklete alatt hosszú ideig csak személyes súrlódások, személyes ellentétek, alacsony viszálykodások uralkodtak az egyesület életében, úgy, hogy az egyesület továbbfejlődése még akkor sem volt mondható biztosítottnak, amikor *Hsenklevet* vette át az elnökséget, mert a marxista alapon álló *Internationale* híveivel kellett erősen küzdenie. És amidőn 1874-ben *Wilhelm Liebknecht* (szül. 1826-ban) Marxnak kiküldöttképpen visszajött Németországba, hogy itt, mint az *Internationale* tagja, a Lassalle-féle mozgalom mellett egy marxi alapokon álló munkásmozgalmat létesítsen és midőn a *Verband deutscher Arbeitervereine* legbefolyásosabb tagját, az energikus esztergályos-mester, *August Bebel* (szül. 1840.) *Liebknecht* e célra magának meg-

nyerte s az a maga egyesületét is rávette a marx-i elvek alapjára való helyezkedésre: ekkor már megvoltak adva az alapok arra nézve, hogy Németországban a szociálistikus párt megalakuljon. 1868-ban Nürnbergben 14000 munkás képviselőben a munkásképző egyletek, amelyek S c h u l l z e-D e l i t s c h szövetségi elvei alapján állottak, elhatározták, hogy a Marx-féle tanokhoz pártolnak át és az 1809. augusztus 7-én tartott eisenachi kongresszuson meg is alakult a szociáldemokrata munkáspárt. (Socialdemokratische Arbeiterpartei.)

Ez a párt teljesen az internacionális szocializmus alapján állott; eisenachi programja csak a szocialisztikus társadalom alapjait körvonalazza a marx-i elvek értelmében s egynéhány, a munkásság érdekében álló napi politikai és szociálpolitikai követelményt sorol fel.

Most már két párt volt Németországban, a Lassalle alapította Allgemeiner deutscher Arbeiterverein s a marxista Socialdemokratische Arbeiterpartei, mely mindkettő erősen szervezkedett a birodalmi gyűlési választásokra. Az általános választói jogot már megkapta az új német birodalom népessége, s a jog munkásságnak pár százezer szavazatot és 9 képviselőt hozott. De a polgári elemek egyáltalán nem várják ily meglepő eredményt, s a szociálistikus mozgalmak terjedése folytán bírói és közigazgatási úton kezdték el üldözni a szociálistákat, kik eddig egymással küzdő két pártjokat, hogy erejüket egyesíthessék, a polgári társadalom nyomása alatt megszüntették. És mivel pártszervezetüket bírói úton a kormány különben is föloszlatta, 1875-ben a május 22—27-én G ó t h á b a n tartott kongresszuson teljesen egyesültek, s megalkották Németország szocialista munkáspártját, az egységes Socialistische Arbeiterpartei Deutschlands-ot.

A góthai kongresszuson elfogadott és a Lassalle-Marx-féle irányzat összekapcsolása céljából köztük kompromisszumot létesítő program, amely 16 éven át a német szociáldemokrácia programja maradt, még a Lassalle tanaiból is megtart egynéhányat. Kiváló történelmi értékű ez a program. Íme elvi része B e r n á t István fordításában:

1. A munka minden gazdagság és művelődésnek forrása s miután a termelő munka egészben csakis a társadalomban és a társadalom által válik lehetségessé, a munkának egész eredménye, kell, hogy a társadalomnak jusson. Azaz egyenlő joga van hozzá minden tagjának és pedig a munkára való általános kötelezettség feltétele mellett észszerű szükségéi arányában.

A meglevő társadalmakban a munka eszközei a tőkésosztály monopóliuma; a munkásosztály függése, mely ebből a helyzetből ered, oka a nyomornak és a szolgaságnak.

A munka felszabadítása a munka eszközeinek a társadalom köztulajdonává való átváltoztatását s a munkának szövetkezeti úton való kezelését követeli. A munka eredménye a közjó szempontjából igazságosan felosztva használandó fel.

A munka felszabadítása kell, hogy a dolgozó osztály műve legyen, ezzel szemben a többi osztályok reakciós tömeg.

2. Ezen elvekből kiindulva a németországi szocialista munkáspárt minden törvényes eszközzel arra törekszik, hogy szabad államot és szocialista társadalmat alkosson, széttörje az örök bértörvényt, a bér munka rendszerének megsemmisítése által, eltörölje a kizsákmányolást, bármilyen formában jelentkezzék is az, és orvosolja az összes politikai és társadalmi igazságtalanságokat.

A német szocialista munkáspárt, habár kezdetben a nemzeti korlátok figyelembevételével működött, érzi a munkásmozgalom nemzetközi jellegét, és el van szánva, hogy teljesíti mindazon kötelességet, amely ilyen körülmények között a munkásokra hárul, azért, hogy mindenki testvériségét megvalósítsa.

A német szocialista munkáspárt avégből, hogy a szociális kérdés megoldásának útját egyenesse, követeli, hogy az állam segítségével, a munkások demokratikus ellenőrzése mellett szocialista termelőszövetkezetek alapíttassanak. Az iparos és mezőgazdasági termelőszövetkezetek oly terjedelemben létesítendőek, hogy ezekből az egész munkásosztály szociális szervezete kifejlődjék.

Az «állam alapja» gyanánt és a létező társadalom

keretein belül megvalósítandó követeléseit nagyjában egyezők a későbbi s a mai programmal. — A német szocialista munkáspárt egyesült ereje az 1877-iki birodalmi választásoknál már 486.000 szavazatot nyert. Egész meg volt döbbenve a hivatalos Németország a szocialista votumok ily nagy arányú megszorodásán, s amidőn I. Vilmos császár ellen 1878. május 5-én egy H ö d e l nevű munkás, június 2-ikán pedig egy N o b i l i n g nevű doktor merényletet követett el, szívesen találta fel a merényletek okát a szocialista agitációkban, amelyeknek pedig kimutathatólag semmiféle közük nem volt az attentátumokhoz. — A vaskancellár erélyes fellépése az ú. n. kivételes törvény megalkotásához vezetett, amely mint Gesetz gegen die gemeingefährlichen Bestrebungen der Sozialdemokratie 1878. október 21-éről csakhamar megbénított minden agitációt. A rendőri hatóságoknak jogában állott e törvény által rövid úton feloszlatni mindennemű szocialista együletet, pénztárat és szövetséget, kitoloncolni a gyanús vagy izgató elemeket, lefoglalni a lapokat, betiltani a gyűléseket stb. — De első levertéséből nem sokára a szocialista párt is magához tért, áthelyezte szervezetének központját a külföldre, s a propagandát látszólag szelíd szórakozó együletekben folytatta, 1881-től kezdve szakegyületekben is, s szervezeteinek erőszakos felosztatására válaszul a Svájcban, W y d e n b e n 1880. augusztusában tartott kongresszusán elhatározta, hogy nem csak, mint a góthai program mondja, törvényes eszközökkel, hanem «minden eszközzel» fog törekedni céljai elérésére. A k o p e n h á g a i é s s t . g a l l e n i kongresszusok (1883 és 1887.) után a szocialdemokrata képviselőjelöltekre adott szavazatok 1887-ben már 763.000-re, 1890-ben pedig már 1,427,298-ra növekedtek, úgy, hogy a kormány is belátta, miszerint a kivételes törvény mit sem ér, s 1890. őszén lemondott a szocialista törvény meghosszabbításáról.

Az 1890. októberében tartott hallei pártgyűlés aztán megváltoztatta a párt nevét, mely ekkor vette fel a Sozialdemokratische Partei Deutschlands nevezetet s az 1891. október 14—20-ikáig tartott erfurti pártgyűlés elfo-

gadta az elébe terjesztett, már főbb vonásaiban ismertetett azon programot, mely a góthaiban még benn levő Lassalle-féle eszméket teljesen kihagyta, s áthelyezte a pártot a tiszta marxizmus alapjára.

Az erfurti program azonban nem csak a lassalleianizmussal való teljes szakítás miatt nevezetes, hanem mert a létező állami és társadalmi rend keretei között is megvalósítható szociálreformatorikus törekvések benne jutnak először kifejezésre, amidőn a nemzeti és nemzetközi munkásvédelem alapjait a párt körvonalazza, és mert a politikai és magánjogok tekintetében a két nemet teljesen egyenlőnek állítja oda, s magáévá tesz több oly követelményt, amelyet a polgári pártok is magukénak vallanak.

A következő birodalmi gyűlési választások mind több és több szavazatot adtak a szociáldemokrata pártnak, 1893-ban 1,786.000-t, 1898-ban kerek 2,100.000-t, s 1902-ben 3 milliónál is többet, s ha a 80-nál több képviselőből, kik a szociáldemokrata párt kebeléből foglaltak helyet a német birodalmi gyűlésen, a folyó évi választásnál jórész elbukott is, az nem a szociáldemokrata párt gyengeségét vagy vereségét jelenti, mert hisz a szociáldemokrata képviselőkre leadott szavazatok száma kevesbbedést ez alkalommal sem mutatott, hanem az eddig szavazástól tartózkodott, s millióra menő politikai joggal bíró lakoságnak most egyszerre a polgári pártokhoz való csatlakozását, amelynek okát a német kancellár, herceg B ü l o w erős választási agitációjában lehet találni.

A német szociáldemokrata párt az utóbbi évtizedekben építette ki belső szervezetét, s a frankfurti 1894-iki, a breslauer 1895-iki pártgyűléseken tárgyalta az ú. n. agrárprogramot, melyet a marxi felfogáshoz való állhatatos ragaszkodással oldott meg, bár elismerte, hogy «a mezőgazdaságnak különleges, az iparétól eltérő törvényei vannak». S ha a legújabb revizionista irányzatok szakadást a pártban, annak egységességében nem is igen hoztak létre, csak a tudományos végcél s a taktika tekintetében adtak okot nézeteltérésekre, s a párt, mint ilyen, el is ítélte a revizionista törekvéseket, amennyiben azok a párt megbontására irányulnának: a szociáldemokrata

párt Németországban, mint első parlamenti szocialista pártja a világnak erős kitartással, tömör falankszot alkotva, halad előre, s éppen parlamenti párttá létele által teszi meg szemmel láthatólag azt az átalakulást, — amelyet talán a part önmaga nem is igen akar észrevenni, — hogy a merev forradalmi pártól radikális, de a fennálló tényekkel is számoló párttá lesz.

Ami a német szociáldemokrata mozgalom köréből a szakegyleti és szövetkezeti szociálistust illeti, csak arra lehel itt reámutatnunk, hogy, mivel a német szociáldemokrácia e szövetségeket és egyesületeket azok szervezett harcával együtt a mai gazdasági rendben nem tartja a mindent átfogó és átalakító szociális revolucio előkészítőjének, hanem csak gyenge és kicsiny eszközöknek, amely a forradalmat legfeljebb feltartóztathatja, őszinte és igaz barátja nem volt egyiknek sem. S ha mégis a marxizmus is alapított ily egyesületeket, azt inkább pártpolitikai szempontokból tette. Legfeljebb az utóbbi években vehető észre itt-ott Németországban is ezzel bizonyos tekintetben ellentétes irányzat, az angol trade unionok hatása alatt, de ez csak kivételes: a szociáldemokrata párt alapfelfogásához képest, még ha a szakegyletek túlnyomó többsége tényleg szociáldemokrata munkásokat egyesít is, — amint hogy a valóság ez, — ma sem tartja célnak, hanem csupán igénybevehető, bár sikerétől sokat nem váró eszköznek úgy a szakegyletet, mint a szövetkezeteket.

2. Franciaország.

A francia munkásmozgalom az 1848-ik évi június havával egyidőre csendessé vált. A provizórikus kormány, amely alkotmánytervezetébe felvette a Louis Blanc és társai által hirdetett munkára való jogot, s gondoskodott egy ideig a munkásságnak állami foglalkoztatásáról, később megtagadván előbbi határozatait, a francia munkássággal csapatai véres összeütközésbe kerültek. Ennek eredménye a Cavaignac tábornok által vívott véres utcai harcokban a francia munkásság mozgalmának teljes leveretése lett.

1848. szeptemberében 596 szóval 157 ellenében törölték a munkára való jogot az alkotmánytervezetből is.

A későbbi francia politikai események, III. Napóleon 1851. december 2-iki államcsínyje, s majd általa a hatvanas években a munkásság részére a polgárság növekvő hatalmának ellensúlyozására nyújtott előnyök s ezeknek a nemzetközi munkásszociáció alapításával való összefüggések e helyen bajosán ismerhetők. Inkább a k o m m u n e érdekel bennünket, mely 1871. március 28-án proklamáltatott. Ennek létesítésére semmi néven nevezendő befolyása nem volt Marxnak és az internacionális szociálistusnak, amint ezt általában gondolják, bár az I n t e r n a c i o n á l e március 23-án a kommune érdekében tesz kijelentést, de ez csak a kommunista manifesztum elveihez ragaszkodó nyilatkozat volt, hogy t. i. a fennálló társadalmi és politikai állapotokkal szemben mindenhol támogat minden forradalmi mozgalmat. A kommune azonban nem egyoldalúan a munkásság osztályérdekeit képviselte, a kispolgári óhajoknak is eleget igyekezeti tenni; — hogy vérbefúlt és hogy elpusztult véres harcokban és emberáldozatok árán, azt nem írhatni a kommune-tanács 17 szociálista tagjának számlájára. A 86 tanácstag között különben is voltak a marxistákon kívül u. n. f ő d e r á l i s t á k (kommunalisták), akik a községek nagyobbkörű önkormányzata érdekében küzdöttek pontikai reformokért, p r o u d h o n i s t á k vagy m u t u a l i s t á k, akik még szociálreformatorikus intézkedéseket is vártak a kommune-tól, s a Proudhon-féle cserebank és ingyenes hitelnyújtás megvalósítását, a n a r c h i s t á k, s b l a n q u i s t á k : mint szélső frakció, úgy hogy a kommune borzalmait a szociálistus által készítettnek látni már magában véve is túlzás.

A kommune leveretése után a köztársasági kormány a még a bonapartista uralom által tervehett munkásvédelmi törvényhozás kiépítésén kezd munkálkodni s 1874. május 14-iki törvényével örövendetes reformját alkotta meg az 1841-iki régi törvénynek. A szakegyletek — miután közigazgatásilag megtürettek — szaporodni kezdenék s 1876-ban már egy munkáskongresszust is tartatott.

Ebben az időben, az 1870-es évek derekán kez-

dődnek el a politikai proletár mozgalmak, amikor a kommune-mozgalomban résztvevők közül többen visszatértek már hazájokba. Közöttük a legnevezetesebb férfiú Jules Guesde, ki a német szociáldemokráciával benső összeköttetésben lévén, a marxizmus eszméivel telítette meg a köréje se-reglő hívek csoportját. Benoît Malon, Brousse, Lafargue-gal egyesülve csakhamar hatalmas befolyást nyert a francia munkáskongresszusok felett, de ezen úgynevezett progresszívisták-tól 1880-ban Havre-ban elválván, a kollektivistákat egy direkt Londonból nyert, tiszta marxista program alapján egy új pártban: a Parti Ouvrier Socialiste Révolutionnaire Français-ban szervezte, amely a föld-birtok s a termelési eszközöknek lehető gyors kollektíválását kívánta; a legközelebbi választások azonban megmutatták, hogy — mint Elsbeth Cohn mondja — az idegen földről importált növény egyáltalán nem életképes a francia talajban. Az új párt soraiból támadt az új ellenzék, Brousse vezérlete alatt, de az oppozíciónak a programrevizióra vonatkozó kívánalmai hajótörést szenvedtek Guesde makacsságán, így 1882-ben a saint-etiennei kongresszuson a két párt elvált egymástól, nem annyira elméleti differenciák, mint inkább személyes rivalitások miatt. A Guesdisták Parti Ouvrier Français (P. O. F.) néven szerepeltek ezentúl s csak magukat tartották az egyedüli igazi forradalmi munkáspártnak, de nemsokára önmaguk revideálták programjukat; mint mondták, azért, hogy a tudatlan tömeget is megnyerhessék a szocializmus tanainak. Guesde ezentúl Brousse egyik kijelentésének felhasználásával (hogy t. i. törekvéseik mindenki által elfogadtassanak: «les rendre possibles») posszibilisták-nak gúnyolta előbbi barátait, akikhez hasonlóan ő is új programokat csinált: 1891-ben egy községi, 1892-ben egy agrár és 1896-ban egy maritim-programot s ezek közül mindenikben oly reformokat kívánt, amelyek a tiszta marxizmussal való szakítással egyértelműek. A választások azonban kellő eredménnyel jártak: 1889-ben csak 47147 szavazata volt a Parti Ouvrier Français-nek, 1898-ban pedig már 330753. A Guesde, Lafargue és mások vezetése alatt álló

ezen munkáspárt az egyedüli uralkodó centralizált munkáspártja lett Franciaországnak, mely a községi választásokon is győzedelmeskedett úgy hogy pl. Roubaix Montlucon, Marseille Toulon és Narbonne polgármesterei 1892-ben e párt tagjai voltak, s befutott képviselőivel a parlamentbe is, ha nem szárnyalta is túl ottani tagjai számával a többi szociálista csoportok képviselői arányát.

A possibilisták, vagy mint hivatalos címük hangzik *f e d e r a t i o n d e s t r a v a i l l e u r s o c i a l i s t e s d e F r a n c e*, főleg Párisban fejtek ki erős tevékenységet s a községi adminisztrációban is tekintélyes szerephez jutottak. Pl. ők vitték keresztül hogy a községi munkákat felvállaló vállalkozók munkásaikat csak 9 óra hosszat dolgoztathatják azonban később nézeteltérések merültek fel a párt és a pártból választott községi tanácsosok közt, akik magukat csak választóiknak, de nem egyszermind a pártelnökségnek felelősséggel tartozni érezték így 1890-ben a *b r o u s s i s t á k*-tól elváltak a párt energikusabb tagjai az akkor igen forradalmi érzelmű *A l l e m a n e* vezetése alatt De az *a l l e m a n i s t á k* közt is konfliktus támadt úgy, hogy 1896-ban egy kis csoport *Faulet* vezetés alatt belőlük kivált s az erős pártfegyelmet hozván fel kilépése okául megalkotta az *A l l i a n c e c o m m u n i s t e - t*. Ezt az *Alliancet* a *blanquisták*-kal együtt csinálták, tehát azokkal, akik a kommune után *Blanqui* híveiből csoportosulva, 1881 óta egy *comité révolutionnaire central*-lal bírtak s emellett *V a i l l a n t* vezetése mellett 1902-ig önálló szervezetők is voltak a *Parti Socialiste Révolutionnaire*, melynek nyílt célja bármely eszközzel forradalmat s kommunizmust csinálni.

Emez 5 csoporton kívül volt még egynéhány független föderáció mint pl. a *Tura-szövetség* anarchisztikus törekvésekkel és volt egy csomó független szociálista, *Socialistes Indépendants* kik » *Revue socialiste* körül csoportosultak; köztük *Jaurés* és *Millerand* a leghíresebbek.

A 90 és években az eddig végtelenbe menő elaprózódás helyébe a szociálista pártok egyesítésére irányuló törekvés lép s ez az egyesítés nap-

jainkig két központ köré végbe is ment. Az 1893-iki választások eredménye, midőn negyvennél több szociálista képviselő, bár a legkülönbözőbb csoportokból jutott be a parlamentbe, hozta meg az első lépést az egyesítéshez, mely először is egy közös nyilatkozat fogalmazásában s kiadásában nyilvánult. Ez a nyilatkozat a képviselőket a reakció elleni küzdelemre s a szociális reform előmozdítására kötelezte a kapitalizmus megszüntetésének, a magántőke szociális tőkévé váló átalakításának, a politikai hatalom meghódításának és a munkás-ság nemzetközi megegyezésének, mint végcélnak elérhetése céljából. E nyilatkozat keretei között azonban teljesen szabad kezét nyert minden képviselő.

E közeledésben egy újabb lépést mutat a «független szociálisták» kezdeményezésére az 1896-ik esztendő, midőn a községi választásokon nyertek sokat a szociálisták. A saint-mandéi banketten, mely összes szociálista árnyalatú új községi tanácsosok tiszteletére rendeztetett, M i l l e r a n d egy általán elfogadott programot adott és azóta a különböző csoportok ugyan egymás mellett munkálkodtak, de barátságban és politikában s propagandában támogatták egymást.

Az egyesülésnek újabb és hatalmasabb lökést a D r e y f u s - a f f a i r e adott, hol a nacionalisták, monarchisták, antisemiták és klerikálisok egyesültek a köztársaság ellen. J a u r é s ez affaireben csak a szociálistákat tartotta Franciaország egyedüli részrehajlatlan és őszinte pártjának s a szociálisták feladatának mondta energikus cselekvés által megerősíteni a köztársaságot s meghódítani egyszersmind a pártot is.

A guesdisták és blanquisták s a német szociálisták ugyan eleinte nem látták szükségét a szociálista pártok ily célból való egyesülésének, de 1898-ban mégis elhagyva az elméleti tanokat, résztvettek amaz általános szociálista népgyűlésen, melyet Jaurés összehívott. Eközben W a l d e c k - R o u s s e a u, aki a szociálisták segítségével nélkül nem hitt egy a köztársaság megmentésére alakuló kabinet létesítésében, a jobboldali szociálista M i l l e r a n d o t a kereskedelmi tárcával kínálta meg. Ezt az elfogadta, s ezzel okot adott egy a szociálista kongresszusokon évekig tartó vitára, melynek alap-

kérdése mindig egy és ugyanaz maradt, hogy t. i. helyet foglalhat-e egyáltalán egy polgári minisztériumban egy szociálista pártbeli? A guesdisták, blanquisták és az Alliance communiste sértve érezték magukat a Millerand eset által, főleg, miután G a l l i f e t, a kommune leverője is a minisztérium tagja volt s egy elkeseredett hangú manifesztumot is adtak ki, elváltak az 1893-tól fennálló U n i o n s o c i a l i s t e d e l a c h a m b r e - t ó l . így aztán az egység, mely az 1899-iki párisi kongresszuson (1882 óta az első oly kongresszus, melyen az összes francia politikai munkáscsoportok résztvettek), létrejött, csak látszólagos volt.

A párisi kongresszus ugyan egy g é n é r a l - k o m i t é t - t küldött ki, de ebben oly heves jelenetek játszódtak le, hogy a jegyzőkönyveket is jobbnak látták nem hozni nyilvánosságra. A Millerand- eset az 1900-iki párisi nemzetközi kongresszust is foglalkoztatta, maga után vont a K a u t s k y beavatkozását s azt a kettéválást, mely L y o n b a n az 1901-iki kongresszuson definitíve meg is történt az u. n. m i n i s z t e r i á l i s é s a n t i m i n i s z t e r i á l i s pártok között. Az előbbieket elfogadhatónak látták a szociálista Millerand miniszteri állását, az utóbbiak pedig nem. Az előbbieket «francia munkáspártjának, Parti Socialiste Française is, az utóbbiak «Franciaország munkáspártja) - nak, Parti Socialiste de France nevezik magukat s a parlamentben is ketté vannak oszolva.

E kettéválás után építi ki a két párt belső szervezetét. A miniszteriális párt megtartja még egy évig a généralkomitét, amely a folytonos ellentétek folytán 1902-ben a toursi kongresszuson feloszlattatt. S mivel az extrém elemek még előbb kiváltak, nagyobb egyöntetűséggel tudott a párt eljámi, amelyhez ezentúl az autonóm provinciális szövetségek, a független szociálisták, a broussisták egy része és néhány allemanista és egy csomó független föderáció tartoztak. A toursi kongresszuson a párt elvei is megállapítást nyertek s választási programm készült, a miniszterkérdés megoldása a jövőnek tartatott fenn. S amidőn Millerand 1903-ban kivált a minisztériumból s a párt ítéletének vetette alá magát, a bordeauxi kon-

gresszus elismerte a szociális reform terén szerzett érdemeit. Az 1904-iki saint-etiennei pártkongresszuson azonban már a radikális irány kerül felszínre s Jaurés és Millerand is elváltak egymástól.

Az antiminiszteriális párt sokkal szorosabban szervezi magát s bár elvi programja egy a 90-es évek összes szociális pártéval, t. i. a nemzetközi megegyezése a munkásságnak, a proletariátusnak, mint osztálynak politikai és gazdasági szervezése a politikai hatalom megszerzése, a termelés és forgalom eszközeinek szociálizálása céljából, — taktikai programja által mindinkább egységes ellenzéki párttá válik; a párt teljesen egységes, úgy, hogy az 1904-iki lillei kongresszuson már a francia proletariátus egyedüli politikai szervezetének jelenti ki magát.

A két párt azonban az 1904-iki amsterdami nemzetközi szociálista kongresszus felszólítására 1905 húsvétján Parisban egyesüli, amidőn Jaurés is erősebben hangsúlyozta már az osztály harcot s a Parti Socialiste Français roueni kongresszusa az egyesülésbe beleegyezett. Csak egy pár képviselő vonta ki magát az egyesülésből s ezek a francia kamarában, Millerand, Viviani és Briand vezetése alatt, mint «független szociálisták» minden köztársasági kormány megbízható támaszaiként szerepelnek. Az egyesült párt aztán felvette a Parti Socialiste, Section française de l'Internationale ouvrière nevet, s 1905 őszén Chalons-sur-Sâoneban teljes megegyezésben megtartotta második kongresszusát is.

Hogy meddig tart Jaurés és Quesde között a teljes megegyezés, az kérdéses. Mintha némelyek már is felfedeznék az ellentéteket. Pedig a szocialista pártnak, ha elveihez ragaszkodva akar győzelmet kivívni, gondolnia kell arra, hogy újabb ellensége támadt az antiparlamentáris Confederation generale du Travail-vagy mint mások nevezik a Parti du Travail-ban, mely a szociálista pártot gúnyosan csak a parlament haladó reformcsoportjának nevezi.

Ez az irányzat az action direct-et hirdeti, a forradalmi ellenállás útján való közvetlen fellépést, az antimilitarista propagandát, mert a jövő végcélját a parlamenti tagok képtelenek megvaló-

sítani, hisz a tőkét a hadsereg védi. Amíg pedig hadsereg létezik, addig a szociálista társadalom létrejövele teljes lehetetlenség. A szociálizmus igazi feladata ennél fogva a hadsereg megdöntése; a munkásság vezetőinek parlamenti működése mit sem ér, eredménytelen a munkásságot tekintve; csak jelentéktelen reformokhoz vezet s a nagy tömegek harciasságát lerontja; épp ezért szakítani kell minden «parlamenti hülyeséggel», vívja ki a munkásság minden ideológia mellőzésével, kizárólag harcias forradalmi eszközeivel a maga céljait, hajtsa végre saját felszabadítását. (Jászi.)

Ez a forradalmi szervezkedés az *action directe du proletariat révolutionnaire*, mely Mérvé, Yvetot s Lagardelle vezetése alatt áll, ez, mint irányítói mondják, az igazi «munkás-szociálizmus», sőt mint neo-marxizmus, ez az egyedüli igazi marxista taktika, mely Lagardelle szerint mint munkásforradalomnak a kapitalisztikus társadalom lerombolására való szervezése, helyet ad a szabad és társasult termelők társadalmának. Ez a sztrájk és a küzdelem mai számos alakja útján való készülődés az általánosabb és végső küzdelemre, a kapitalista-osztály és képviselői ellen való könyörtelen harc folytatására, bárminő legyen is azok demokráciája, jóakarata és szeretete a nép iránt. A kommunista kiáltvány kijelentését, hogy a munkásosztály felszabadulása csak ez osztály saját munkája lehet — csupán maga a munkásság válthatja valóra, s erre eszköze a már említettek kivül az általános sztrájk, de nem a parlamenti működés.

És tényleg ott állunk már ma, hogy Franciaországban s vele együtt a román államokban a marxizmus alapján álló szociálista mozgalom egy békés irányzatnak látszik, mely a maga forradalmiságát átengedte, bár talán nem szándékosan, csak mert azzal nem élt, egy újabb táborban mindjobban több hívet egyesítő irányzatnak.

3. Anglia.

A modern szociálista mozgalmaktól kissé távol áll, a szociálista pártok felfogására, irányzataira

nézve eltér az Angliában végbement szociálista mozgalom; amíg a kontinensen a szociáldemokrata pártok majdnem minden államban erős fejlődésnek indultak, addig Angliában a kontinensi értelemben vett szociálista pártról, szociálista mozgalmakról egész a legújabb időkig szó alig lehet. Marx Angliában élt Engelszel együtt, mégis Anglia munkásképe volt művének legkevesebb hatása, legalább is abban a tekintetben, hogy az az ő elvei alapján politikai párttá szerveződött volna. Pedig Marx az angol ipari forradalom és a kapitalizmusnak angol földön való fejlődése tényeiből szűrte le a maga elméletét, s azt a gyors, hatalmas, valóban forradalmi átalakulást, amely részben szemei előtt folyt le, a jövőben egyre tartónak és a jövőben még egyre fokozódónak gondolta s azt hitte, hogy a munkásság, amelyet e fejlődés létének alapjaiban legjobban érint, itt lesz leghamarabb és legerősebben szervezhető olyan politikai párttá, a mely az osztályharc alapján állván a szociálistikus társadalom eljövételén legerősebben munkálkodhatik. Az 1848 óta lefolyt szociálistikus mozgalomnak Angliában vajmi csekély köze van a Marx-féle alapokhoz és még ma is vajmi csekély kontaktusban áll a kontinens szociáldemokráciájával.

Amidőn 1844-ben a kis lancasteri városban, Rochdale-ben megalakult az elszegényedett, öreg takácsoknak első fogyasztási szövetkezet, ezzel Angliában a szociálistikus mozgalomnak azon új iránya kezdődött meg, amely mint szövetkezeti mozgalom ugyan egyik főtényezője a modern szociálistikus mozgalomnak, de vajmi keveset törődik ama theoretikus elvekkel, amelyekre a kontinens szociálista pártok a maguk létét alapítják.

Az angol szövetkezeti mozgalom azt mutatja, hogy Angliában a munkásságnak politikai mozgalmi elenyészőleg csekély, de annál erősebb az a gazdasági, amely a munkások sorsa javítására közelfekvő gazdasági céloknak az elérését tűzi ki feladatává, amely tehát nem a társadalomnak jövőendő teljes átalakulásától várja a proletariátus sorsa megkönnyebbülését, hanem az adott gazdasági viszonyok közt igyekszik tömörülés és egyesülés útján megszerezni azokat az előnyöket, amelye-

ket a magasabb társadalmi osztályok a maguk számára már ma is biztosítottak, így aztán az angol proletariátus mozgalma nem a kontinensi értelemben vett szociálista, hanem szociálpolitikai. De a szövetkezeti mozgalom csak egyik oldala Angliában a munkásság sorsa javításának, mert ez a munkásság kiadásainak okos berendezésén, a nagyban való vétel előnyeinek egyes kis fogyasztók számára való lehetővé tételén alapulván, csak a munkásság fogyasztását teszi olcsóvá; de ott az a másik oldal is, amely a szakegyleteknek, a «trade unions»-nak szervezésében nyilvánulván, a munkásság bevételeinek emelését tűzte ki a maga feladatának.

A rochdalei fogyasztási szövetkezet az üzleti tiszta nyereséget nem az üzletrészek arányában osztotta szét tagjai között, hanem a tagok által eszközölt bevásárlások arányában s ezzel a XVI. században keletkezett munkásszövetkezeteket, a XVIII. századból származó, szövetkezeti alapon álló boltokat, gabonaőrlo malmokat új alapokra fektette s azt a gazdasági jelentőséget, amelyet Owen Róbert 1831-ben a gyári és mezőgazdasági termelésnek szövetkezeti alapokra való állításától várt, a fogyasztás terén fokozta és itt csakugyan olyan sikereket ért el, hogy Anglia máig is fölényben van e tekintetben a világ összes államai felett. Az, hogy nem az üzletrészek, hanem a vásárlások arányában osztatik szét a nyereség a tagok közt, azt jelenti, hogy a nyereségben olyan arányban részesedik mindenki, amely mértékben a szövetkezet bevételeihez hozzájárult, vagyis a szociálmusra átvive — a Saint-Simon formulája ez: «mindenki abban az arányban részesedjék jutalomban, amilyen mértékben dolgozik.» A rochdalei szövetkezet kised magvából oly virágzó szövetkezeti élet fakadt, hogy ma már 2 millió angol munkás körülbelül 1 millió korona tőkének, óriási áruházaknak, nagy gyáraknak, nagy malmoknak tulajdonosa. Ma Angliában körülbelül másfélezer fogyasztási szövetkezet van, 1,900.000 taggal, majdnem 600 millió korona vagyonnal, majdnem két millió korona tiszta nyereséggel.

Az angol fogyasztási szövetkezetekből a XIX. század, második felében az úgyneve-

zett nagykereskedő szövetkezetek alakultak ki, amelyek, mint a fogyasztási szövetkezetek a kiskereskedőktől függetlenítik a munkást, ezek a fogyasztási szövetkezeteket akarják a nagykereskedők visszaéléseitől megszabadítani. Ez a nagykereskedő szövetkezet abba a helyzetbe juttatja a fogyasztási szövetkezetet, hogy ez a nagykereskedelmet is saját körébe vegye; s míg a kis fogyasztási szövetkezetek elszigetelve arra vannak utalva, hogy áruikat a közelükben lakó kereskedőktől vegyék, nagykereskedelmi szövetkezetté alakulva áruikat egyenesen a termelőtől vagy a legnagyobb kereskedelmi cégtől, tehát olcsón szerezhetik be. Ez pedig lehetőséget nyújt a nagyban való vétel előnyeinek a legkisebb fogyasztási szövetkezet részére is hozzáférhetővé tételére és olcsó, hamisítatlan, jó minőségű árúknak lehető legelőnyösebb áron való bevásárlására. Két ilyen nagykereskedelmi szövetkezet van ma Angliában, egy angol és egy skót, amelyben körülbelül 800.000 taggal 900 szövetkezet van egyesítve. Saját hajóik vannak a tengerentúli kereskedelem közvetítésére; Hamburgban, Kopenhágában és New-Yorkban bevásárlási üzleteik, Manchesterben és más városokban nagy áruházai.

Ezen fogyasztási szövetkezetek az 1850-es években termelő szövetkezeteket is létesítettek, melyeknek célja, hogy a munkásoknak megkönnyítsék a saját számlára, saját rizikó mellett a vállalat alapítását, tehát a kapitalisztikus vállalkozóktól olyan értelemben való megszabadítását a munkásságnak, hogy az önmaga legyen képes a vállalathoz szükséges tőkét megszerezni, saját számlájára termelni és a nyereséget magának megtartani. A munkások ezen termelő szövetkezeteinek különös nehézségekkel kell megküzdeniök, s amint Angliában a hitel-szövetkezetek is csak csekélyebb jelentőségre tettek szert, úgy a termelő szövetkezetek is; és szemben a kontinens ilyenmű szövetkezeteivel, akár a munkásság, akár a magasabb osztályok részére alapítatnak is, majdnem mind hajótörést szenvednek.

A szakszerveletek a munkásság gazdasági érdekeinek képviselői, a béremelés, a munkaidő megrövidítése s a munkásság gazdasági helyzetének másnemű tekintetben való javítása a céljuk. Sehol a

világon olyan hatalmas, sikeres nem volt a szakegyeleti mozgalom, mint Angliában, bennük csúcspontot ki Anglia munkásmozgalma, bennük egyesülnek a legelőkelőbb, legelőrehaladottabb elemei az angol munkásságnak, bár hosszú és kínos, sokszor a munkásság létét veszélyeztető harcok után tudtak csak odajutni az angol szakegyesületek, ahol ma állanak, de ma a legbefolyásosabb, legtekintélyesebb intézményei ezek Angliának. A XIX. század első felében sokat kellett küzdeniök. Még 1800-ban állami törvény tiltja a munkások olyanmű gyűléseit, összebeszéléseit vagy egyleteit, a melyek a bér javítására törekednek s fegyházzal sújtja a tilalmat áthágókat. 1824-ben következik csak be az egyesülési tilalom eltörlése, s ha az egyesületi szabadság lassacskán kifejezetten kimondatott is, az előbbi súlyos határozmányok a bérek fenyegetések vagy erőszakosságok útján való emelésére még ebben az időben is érvényben maradtak.

Owen Róbertnek az 1830-as évektől kezdődő hatalmas befolyására támadtak új és újabb szakegyesületek, amelyek a szociálizmus megvalósítási eszközeiképpen szerepeltek, amidőn a termelés eszközeit óhajtották tulajdonukba venni, a chartista mozgalom is a szakegyeletektől nyert legnagyobb segítyezést. A chartista mozgalom levere-tése, Owen szociálisztikus kísérleteinek hajótörést szenvedése után sokkal józanabb, az adott viszonyokhoz alkalmazkodóbb lett a szakegyeleteknek a magatartása, a vállalkozók elleni heves sztrájkokban, nyílt felkelésekben nyilvánuló elkeseredett harc helyére olyan irányzat lépett, amely a szakegyeleteket békés úton a munkásság érdekképviseelőivé tette. A vállalkozók elleni agresszív politikát a vállalkozókkal való békés egyezkedés váltotta fel, amelynek célja a munkaidő és munkabér tekintetében a munkásság részére való előnyök biztosítása volt. A gépépítők egyesült egylete alakította meg először 1850-ben a szakegyeletek ezen új organizmusát s ezek szerint a szakegyeletek lehetőleg csak egyugyanazon ipar munkásait foglalták össze, mert így egyenlők a tagok gazdasági érdekei. A szakegyelet egyébként az ország összes, egy iparágban dolgozó munkásait egyesíti, s fiók egyleteket alapít

mindazokon a helyeken, ahol az illető iparágban munkások dolgoznak.

Ma már körülbelül 1200 szakegylet van Angliában, majd 2 millió taggal s 100 millió koronánál nagyobb vagyonnal. Nem olyan nagy azonban a szakegyletekben tömörült munkások száma, körülbelül csak egy ötöde Anglia munkásságának, de ezen egy ötöd rész igen jelentékeny hatalommal és tekintéllyel bír. Anglia munkásságának gazdasági érdekszervezete a szakegylet, melynek feladata a gazdasági célszerűség szempontjából a munkásság érdekeinek a megvédelmezése.

És a szakegyletek, amelyek tekintélye folyton emelkedett, s amelyek az aránylag csekély számú szervezett munkássággal szemben a vállalkozóknak hasonló célokat: saját érdekek védelmezését kitűző egyesületeit maguk után vonták, — tevékenységek alapjául mindenkor a fennálló termelési rendet tették, s tevékenységük is ez alapon tisztán gazdasági feladatok megoldására irányult. Politikai kérdést az angol trade union nem csinált lehetőleg sohasem, még oly gazdasági kérdésekből sem, amelyeket politikai kérdéseknek könnyen fel lehet fogni, mert kizárólag egy vagy más politikai pártprogramhoz nem állt, hanem — saját érdekét védelmezvén — mindig oda, hol azt biztosítottak látták; ezért aztán az egymással küzdő politikai pártok mindenkor figyelembe vették a szakegyletekben tömörült munkásságot, amelynek egyik vagy másik oldalhoz állása könnyen javokra dönthette a harcot, avagy éppen elvehetette kezüközül a diadalmat. S az angol szakegyletek között van igen sok, mely a munkásságnak liberális párttal való általános szimpátiája dacára is konzervatív s antiliberális.

Az előbb szigorúan individuális érzelmű szakegyleteknek idegenkedése az állami beavatkozás gondolatával szemben az utóbbi években csökkent, mert, mint Herkner gondolja, az angol állam mindjobban demokratizálódott, bár ma sem tartják saját praktikus szempontjukból kedvező befolyásúnak a (szakegyletek az állam szociálpolitikai tevékenységét, mert ők saját erejüktől többet várnak, mint akármiféle állami beavatkozástól. Amíg tehát a kontinensen a szakegyletek részére az állami

segítséget sok helyen kívánták egyesek, Angliában még ma is a «manchester» politika az uralkodó e kérdés tekintetében; csak a gyengébb gazdasági erejű, újabb trade union-ek gondolkodnak másképpen.

Viszont a másik irányban a szociálistikus gondolatvilág nem igen sajátossága az angol szakegyleteknek. Az angol munkások között elterjedést veti ugyan már rég időtől kezdve a szociálizmus, s ha az újabb szakegyletek a szociálistikus eszmék terjesztése és népszerűsítése tekintetében sokat munkálkodtak is, tagjaik nem igen mondhatók forradalmi szociálistáknak; az angol alkotmányos élet kereteiben az államszociálizmus az, ami leginkább elterjedésre jutott.

A szakegyletek egészen a legújabb időkig nem is működtek a szociálistikus eszmék szolgálatában. Csakis 1894-ben fogadták el a norwichi szakegyleti kongresszuson azt a határozatot, amely a termelési eszközöknek társadalmiasítására, mint kívánandó célra vonatkozik. Csak ezáltal vált Anglia munkásmozgalma a szakegyletekben bizonyos tekintetekben szociálistikussá. Igaz, hogy 1896-ban az edinburghi kongresszuson már enyhébb volt a határozat, amennyiben az előbbi kongresszuson az összes termelési tényezők társadalmiasítása kívántott, most egy olyan határozat fogadtatott el, mely szerint a földbirtoknak, bányáknak és vasútaknak államosítására, a víz, világítás, közúti, vasúti műveknek a községiésítésére hasson közre a parlamenti bizottság. Ámde a szociálizmus és a kontinensi között ott van eltérés, hogy az angol szakegyleti kongresszusnak ezen tervei a marx elvekkel határozottan ellentétben állanak. T. i. a szociáldemokraták marx programja a gazdasági fejlődés szükségképpeni eredményének látja a termelés eszközeinek kollektivizálását és a munkásosztály uralomra jutását, a szociáldemokráciának a proletariátus ezen fontos szerepre való előkészítését pedig feladatának tartja, tehát egy szilárdan álló dogmát, egy tudományos meggyőződést állít elénk: addig itt csak kívánalom, csak óhaj, csak — hogy Brentanóval beszéljünk — «egy vasárnapi idea» van kifejezve. Míg Marx a munkásosztály felszabadításának eszközét a politikai organi-

zációban találja, az angol szakegyletek erre s az osztályharcok ezzel összefüggő politikájára egyáltalában nem törekednek.

Mégis az utóbbi időben az angol szakegyleteknek a szociálizmushoz, főleg a községihez való közeledése szembetűnő. De megakarják oldani e szakegyletek a mezőgazdaság problémáját is a Henry George-féle értelemben. Különben az angol munkásságot önálló osztálypolitika folytatására szervezni már mintegy 20 év óta megkísérelték egyesek. 1881-ben tisztán marxi szellemben alapította meg Hyndmann a Socialdemocratic Federation-t, de ennek az angol proletariátus nagy tömegénél vajmi csekély befolyása volt; 1893-ban pedig egy független munkáspárt: Independent Labor Party alakult meg Keir Hardie, John Burns, Tom Mann az ú. n. new unionismen vezetése alatt. Amíg az előbbi Socialdemocratic Federation tisztán Marx-féle elvek alapján áll s ennek párt-szervezetével és taktikájával bír, ami Angliában viszont kevés eredményt vont maga után: addig e független munkás párt sokkal kedvezőbb véleménynyel van a szakegylet és szövetkezeti ügy iránt, s nem is hirdeti a merev osztályharcot. — A harmadik szociálistikus szervezet Angliában az 1883-ban alapított Fabiansociety, mely nem politikai vagy munkás párt, hanem tudományos társaság, amely a szociálizmus tudományos elvei tanulmányozásának és terjesztésének szenteli idejét. Vezetői Sidney és Beatrice Webb, az angol professzor házaspár, Bernhard Shaw, a kiváló író stb.

Az 1899. esztendőben a szakegyleti kongresszuson egy ú. n. Labour Representation Committee-t alakítottak, amelynek a célja minden munkás-szervezetet magában egyesíteni és a parlamentben a munkás-pártnak a politikai polgári pártoktól független képviselőt biztosítani. Ez a bizottság tehát központja az önálló munkáspárt életrekeltségére és a létező pártok megnagyobbítására irányuló agitációnak. Az agitáció arányai elég számottevők. 1894-ben már majdnem 1 millió szakegyleti tag csatlakozott e bizottsághoz, 165 szakegylet és 76 szakegyleti kartell és szövetkezet is

tagja ma már e nagy bizottságnak s a parlamentben is már 1903-ban 14 képviselővel bírt.

Azonban ezen új organizáció szelleme sem tisztán szociálista, úgy, hogy a *S o c i a l d e m o k r a t i c F e d e r a t i o n* belőle ki is lépett. Ezen a kontinentális szociáldemokrácia elveitől különböző felfogást azonban meg lehet érteni; az angol viszonyok, amelyek a kontinensével egyáltalában nem egyeznek meg, teszik szükségessé angol földön a szárazföldi szociáldemokrácia elveitől való eltérést.

4. A többi európai államok.

A szociálizmus a többi európai államokban is nagy léptekkel halad előre. Belgium, Dánia, Hollandia, Olaszország, Ausztria és Svájc parlamentjeiben egyaránt ülnek, legtöbbször növekvő számmal szociálista képviselők, s a parlamenti szociálizmus mellett a szakegyleti és a szövetségi szociálizmus is halad az államokban előre.

A belga Vandervelde, Anseele, Bertrand, az olasz Antonio Labriola, Turatis ennek felesége Kuliscioff Anna, majd a Turatival, mint «reformistával» szemben fellépő híres büntetőjogász: Enrico Ferri s a fiatal Arturo Labriola, az osztrák Viktor Adler Leo Verkauf, Pernerstorfer, Ellenbogen, Daczynski, a svájci Otto Lang ismert nevek a szociálizmus tanainak hirdetői közül, kikhez még a több államban szerepet játszó keresztyén-szociálisták vezérei is járulnak.

Nincs helyünk rá, hogy ez államokban a szocializmus térfoglalásáról, pártjai fejlődéséről számszerű adatokat nyújthatnánk. Csak a magyar szociálista mozgalomról kell itt néhány szóval még megemlékeznünk.

Magyarországon a szociáldemokráciaszervekedése már az 1868. évben vette kezdetét s 1873. márciusában Pesten megalakult a magyarországi munkáspárt, de ezt a kormány csakhamar feloszlatta. 1880-ban újból föléledt a mozgalom s ez év májusában Budapesten országos kongresszus tartatott, melyen a több, mint száz

küldött megalkotta a m a g y a r o r s z á g i általános munkáspártot. E pártnak mozgató lelke F r a n k l L e ó volt, az ismert párisi kommune-tag, de az ő elítélésével a mozgalom is alábbhagyott. A Parisban 1890-ben tartott nemzetközi munkáskongresszus határozatára, mely május elsejének általános munkaszüneti nappá tételére vonatkozott, szociáldemokratikus tüntetéseket rendezett a magyar munkásság, s nem maradván csak alkalmi nyilatkozatok mellett, pártot alkotott az 1890. év december 7. és 8-án tartott gyűlésen, hol Budapestről és 34 vidéki községből 121 kiküldött vett részt. A párt m a g y a r o r s z á g i s z o c i á l d e m o k r a t a p á r t nevet vette fel, s az erfurti marxista program alapján áll. 1896-tól kezdve az országgyűlési választásokra is állandóan állít jelölteket, de eddig még parlamenti képviselője nincs.

Az 1907. március 31-én, április 1-én és 2-án Budapesten megtartott XIV. partgyűlés jegyzőkönyve szerint a párt ügyvezető elnökei: T e s z á r s z K á r o l y, B o k á n y i D e z s ő, G a r b a i S á n d o r, s G r o s z m a n n M i k s a, s a pártgyűlésen Budapestről 91 szervezet 114 kiküldöttel, vidékről 63 helység 64 szervezet 79 küldöttel, összesen tehát 64 helység, 155 szervezet, 193 küldöttel képviselte magát, s a párt bevételei 1906. április 1-től 1907. március 15-ig összesen 445.527 korona 41 fillért tettek ki.

A pártból kiinduló szakszervezeti mozgalom velőben hatalmas arányokat mutat: a szaklapok példányszáma az 1906. évben mintegy 80 ezerről 145.900-ra emelkedett, s míg 1904. június 30-án 52.410 szervezett munkás tagot számláltak a szakszervezetek, a párt jegyzőkönyve szerint a magyarországi szakszervezetekben szervezett munkások száma 1907. március 15-én már túlhaladta az első százezret. S ezzel szemben 1902. januárius 1-én még csak 9999 volt a taglétszám. — A párt 13 pártlappal rendelkezik, köztük egy központi, hetenként 6-szor megjelenő lappal, a N é p s z a v á - v a l, s a hetenként egyszer megjelenő központi német V o l k s t i m m e - v e l és a havonta kétszer megjelenő tudományos folyóirattal, a S z o c i á l i z - m u s - s a l. — A földmunkások mozgalmát is szer-

vezte a párt, s 1907. márc. 1-én már 532. csoportot alakított meg, egy évi agitáció után.

A magyarországi szociáldemokrata pártból 1900. húsvétján kivált egy frakció, amely magyarországi újjászervezett szociáldemokrata pártnak nevezvén magát, Mezőfi Vilmos, a csongrádvármegyei szegvári kerület országos képviselője vezetése alatt áll. A kiválás, Mezőfitől nyert értesülés szerint: részint elvi, részint taktikai, részint személyi kérdések miatt történt. Elvi okból, mert a párt Magyarország függetlenséget és önállóságát is kimondandónak tartotta, taktikai okokból, mert elsősorban az ország földművelő népét óhajtotta megnyerni, s személyi okokból, mert az anyapárt vezetői és e frakció vezetői közt személyes súrlódások támadtak. Az újjászervezett (néha ugyan «újjászervező» pártnak mondja magát) szociáldemokrata párt legutóbbi kongresszusát Bácsföldváron tartotta 1907. húsvétjakor, közel 200 község küldötte előtt.

E párt országos földműves bizottságot s a kubikus munkások országos szervezőbizottságát is megalkotta, s főleg az alföldi földműves munkásokra támaszkodik, Békés és Csongrád, s a vele határos vármegyékből kapja szavazatai túlnyomó részét Bevételei és kiadásai felől nem állanak rendelkezésre adatok. Pártlapja a Szabad szó.

Programmját 1900—1905. között hat kongresszus állapította meg, s egy elvi nyilatkozatból, az «egész magyar nép javára», a gazdák javára, az ipari munka védelmére, a földműves munkások javára — szolgáló követeléseket foglal magában, s ki van adva a «Mit akar, miért küzd a magyarországi újjászervezett szociáldemokrata párt?» című röpiratban.

Az egységes magyar szociáldemokrata párt az 1890-es évek alföldi agrárszociálistikus munkásmozgalmak idején Várkonyi István agitációja folytán még egy másik szakadást is megért, a mennyiben Várkonyi külön agrárszociálistikus pártot szervezett s Földművelő címen adott ki számára hetilapot. Ez a frakció a Budapesten és Cegléden 1897-ben tartott két kongresszuson, mint a szociáldemokrata földműves és kiscgazdák tömörülése a független szociálista párt ne-

vet vette fel, de nem volt hosszú életű. 1898. elején, hatósági üldöztetés folytán, Várkonyi külföldre menvén, a párt bomlásnak indult, s beállott benne a szakadás, amelyet ugyan kihevert, s három következő kongresszuson (Budapesten, Temesvárt és Pozsonyban) ugyan még életre kelt a párt, hanem azóta lassankint elaludt, mert követeléseit más pártok tették magukévá. A Várkonyi-féle mozgalom ma már úgyszólván teljesen végét járja.

A harmadik, ma tényleg létező és szintén erősen szervezkedő párt a magyar keresztény szociálista párt, mely a keresztény munkásszervezetből alakult s 1904. október végén tartotta meg már első kongresszusát s megalkotta a magyarországi keresztény munkás-egyesületek szövetségét.

A szociálizmus tanainak bemutatása s nem annyira a gyakorlati élet, mint inkább az elmélet szempontjából annak története előadása volt e kis munka feladata.

Jól tudom, hogy mennyire hiányos és hézagos ez a kis dolgozat; s az oly óriás anyagból, mint a szociálizmus, a lényegeset kiválasztani s objektíve, sem egyik, sem másik irányban nem menni túl az ismertető — és nem a polemizáló, bíráló vagy jóslgató — által önmagának kitűzött határokön: nehéz feladat. S nem merem remélni, hogy sikerült volna helyesen megoldanom az elem állított feladatot.

Csak még egyet befejezésül:

A tudomány feladata a törvényszerűségek megállapítása, az igazság kutatása.

Ezt akarja feltalálni az individualista, épp úgy, mint a szociálista. S a tudomány, melyet egyikök vagy másíkok magáénak vall, nem adhat más igazságként, mint az élet igazságait, különben az nem tudomány.

Csakhogý az igazság a még a láthatár alatt levő nap, amely aranyos sugárkévéjét szétszórja a láthatár felett; sugarait: ama jelenségeket, amelyekből létére következtethetni lehet, látja az, aki

e sugarak által megvilágított mezőn ballag-, de a ragyogó világosságú nap, az igazság, a tudományos igazság napja még mindig el van rejtve szeme elől; akkor pillanthatná meg azt, ha megtalálná a mezőn keresztülvivő sok-sok út közül amaz ösvényt, mely biztosan vezetné el az ingoványok, mocsarak, a későbbi szakadékok elkerülésével a láthatár szélére, ahol már lefelé hajolt a gömbölyű föld s látásában mi által sem korlátozva, állana a bolyongó, a kutató előtt a nap, a ragyogó nap, az igazság napja.

A kutató el is indul a virágos, illatos tavaszi mezőn, amelyet derűs világossággal von be a láthatár alatt levő napnak a zenitről visszaverődő számtalan sugara. De elszomorodott szívvel látja bolyongásaiban, hogy a tavaszi mező virágai lassacskán elfogynak, letaposott, később kiégett, fű nélküli foltok tűnedeznek elő, és mintha élő lények jártak volna már itt, erős lábnyomokat fedez fel, dulakodásnak, harcnak nyomait. Majd útában pusztító csatának emlékeihez: holtakkal tarkart sátrak foszlányaival, diadalmi zászlók rongyjaival s tört fegyverekkel fedett csatamezőre jut és azt a kis ösvényt, melyet meg kellene találnia, hogy rajta haladva, elérje a láthatár peremét, — eltakarják az elesettek, a harcosok hullái, a sátrak roncsai, az eldobált harci jelvények. Seholszemre kivezető: át próbál gázolni a csatamezőn s még hallja itt-ott a haldoklók jaj-szavát is, látja a távolban az előre nyomuló diadalmas csapatot, mely itt ütközött meg, itt harcolt azért az útert, amely hite szerint az igazság napja felé vezet és most a nyert csata után tör rajta előre, előre... Ez szimbolizálva a tudományos kutatás.

Az igazság napja alól van a láthatár peremén, csak sugarait küldi a fölé; de a kutató a napba is szeretne betekinteni; küzd hát, hogy közelebb jusson hozzá csatázik másokkal, akik a tágas harcmezőt átszelő sok-sok út közül egyet már elfoglaltak a maguk számára. Talán elesik e harcban, talán ő lesz a győző és ekkor tovább hatol előre, épp úgy, amint mentek már előtte ezerén és ezerén és jönnek még utána ezerén és ezerén, mert mindannyiukat az a meggyőződéssé érlelődött hit, az a tudat hatja át, hogy kell lenni igazságnak,

kell lenni tündöklő napnak, mert kié volnának különben a ragyogó sugarak? Keresi hát az utat, az ösvényt ő is. Vajjon el jut-e rajta s mikorra jut el a láthatár pereméhez, ahonnan a ragyogó napot teljes világosságában megláthatja?...

Ez a kép jutott az eszembe, amikor a szocializmus tudományos kutatásai — jól tudom: igen hiányos — ismertetésének végéhez jutottam.

Mindannyian az igazságot keressük, különböző utakon, s harcolunk mindannyian meggyőződésünkért, csatázunk a velünk szemben mást állító felfogásokkal, mert hitünk, mert meggyőződésünk, hogy az általunk képviselt egyik vagy másik úton fogjuk megtalálni az igazságot.

Amde, hogy helyes-e a választott út, amelyen előrehaladunk, az csak a mi szubjektív meggyőződésünk, amelynek helyességét és igazságát nem mi magunk dönthetjük el, hanem az idő, a jövőendő, amely az igazság napját teljes világosságban fogja a világra ragyogtatni.

Így küzd a szocializmus is a maga igazáért: teljes hitében hirdetett tanai erejének és igazságának: de hogy meg fogja-e valósítani tételeit a jövő, ezt megjósolni akarni nem a mi feladatunk.

Ne felejtjük el azonban azt sem, hogy a szocializmusban nem szabad az emberiségnek befejezésre jutott ideálját szemlélni; ha valamikor tényleg átültethetnének a valóságba a szocializmus tanításai, akkorra a világban bizonyára ismét új ideáljai lesznek, mert az emberiség állandó törekvése a javítás, a reformálás, az újítás utáni örökös, nyugtalan vágyakozás.

Ez maga az élet, s ennek az életnek, a mi korunk forrongó, küzdő, jobbulásra törekvő életének eszmékben való egyik leszűródése a szocializmus.

TARTALOM

Előszó.....	3
-------------	---

ELSŐ RÉSZ

Bevezetés

<i>A gazdasági élet fejlődésmenete.....</i>	<i>5</i>
<i>A modern gazdasági élet.....</i>	<i>13</i>
<i>A szocializmus fogalma és fajtái.....</i>	<i>22</i>

MÁSODIK RÉSZ

A szociálistikus eszmék fejlődése

Az ipari forradalomig

1. Plató arisztokratikus kommunizmusa.....	29
2. A buddhizmus szociálistikus eszméi.....	32
3. A zsidóság és a keresztyénség szociálisti- kus tanai.....	33
4. Az egyházatyák tanításai.....	36
5. A vallásos szekták kommunizmusa és a reformáció idejebeli társadalmi mozgal- mak.....	38
6. Morus és az Utópia.....	40
7. Kommunisztikus elméletek a francia for- radalmat közvetlenül megelőző időkben.....	47

Az ipari forradalomtól Marxig

1. Az ipar i f o r a d a l o m.....	51
2. A szocializmus és a francia forradalom....	57

3. A szociálista rendszerek a francia forradalom utáni időben.....	61
a) Owen Róbert.....	63
b) Saint-Simon.....	68
c) Fourier Károly.....	72
4. A társadalmi mozgalmak 1848-ig.....	77
a) Anglia s a char tizmus.....	78
b) Francia- és Németország.....	84

HARMADIK RÉSZ,

A tudományos szociálizmus

A Marx előtti tudományos szociálisták.....	85
a) William Thompson.....	86
b) Proudhon.....	86
c) Louis Blanc.....	86
d) Rodbertus.....	88

A marxizmus

1. Marx és Engels.....	92
2. A történelmi materializmus.....	97
3. A marxizmus értékelmélete.....	111
4. A kapitalizmus fejlődési elmélete.....	136
5. Az osztályharc.....	149

A Marx utáni szociálizmus

1. A marxizmus kritikája és a revizionizmus.....	158
2. Különböző újabb szociálista rendszerek....	176
a) Jean Jaurés	
b) Georg Renard	
c) Gronlund, Sulzer	
d) Millerand	
e) A municipális szociálizmus	
f) A szövetkezeti szociálizmus	
3. A szociálizmus viszonya a valláshoz, az állami kérdéshez.....	186

a) A vallás kérdése.....	109
b) Az állam kérdése.....	114
c) A nemzet kérdése.....	122

NEGYEDIK RÉSZ

A szociálistikus mozgalmak 1848 óta

1. Németország.....	202
2. Franciaország.....	212
3. Anglia.....	220
4. A többi európai államok.....	227